

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ПЕДАГОШКИ ФАКУЛТЕТ - БИТОЛА

БИТОЛА
НИЗ ВЕКОВИТЕ

IX

БИТОЛА, 2006 год.

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ПЕДАГОШКИ ФАКУЛТЕТ – БИТОЛА

БИТОЛА НИЗ ВЕКОВИТЕ

IX

БИТОЛА ВО XIX ВЕК

– страници во Биџола –

UNIVERSITY „ST. KLIMENT OHRIDSKI“
FACULTY OF EDUCATION – BITOLA

**BITOLA THROUGH CENTURY
IX**

**BITOLA IN THE XIX CENTURY
– strangers in Bitola –**

BITOLA, 2006

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ПЕДАГОШКИ ФАКУЛТЕТ – БИТОЛА

БИТОЛА НИЗ ВЕКОВИТЕ
IX

БИТОЛА ВО XIX ВЕК
– странци во Битола –

БИТОЛА, 2006

Издавач:
Педагошки факултет – Битола

Библиотека: Историски теми

За издавачот
Проф. Симеон СИЛЈАНОВСКИ, акад. сликар – декан

Редакција:
Д-р Александар СТЕРЈОВСКИ, одговорен уредник
Д-р Златко ЖОГЛЕВ

CIP - Каталогизација во публикација,
Матична и универзитетска библиотека
„Св. Климент Охридски“, Битола.

911.375 (497.17 Битола) : 93 „15“ (063)

ЈАВНА трибина „Битола во XIX век“ (2005; Битола)
Битола низ вековите. IX, Битола во XIX век / [редакција
Александар Стерјовски (одговорен уредник), Златко
Жоглев]. - Битола : Педагошки факултет, 2006. - 134 стр.:
24 см.-
(Библиотека Историски теми)

На наспор. насл. стр.: Bitola through century. IX, Bitola in the
XIX century. - Тираж 300. - Фусноти кон текстот.
1. Гл. ств. насл. 2. Стерјовски, Александар
а) Битола - Историја - 19 в

Александар СТЕРЈОВСКИ

ВОВЕД

Меѓу другите податоци што ги нуди францускиот вицеkonzул Белеџ де Буџа во својот обмен и многу значаен извештај за Битолскиот пашалок, е и оној дека во неговото време во Битола, односно во средината на 19-от век имало мала европска заедница која броела дури 200–250 странци. Во извештајот, за жал, не се прецизира кои биле, од каде дошле и со што се занимавале.

Бидејќи дипломатската заедница од десетина конзули и нивните семејства и службеници, во Битола сè уште не е оформена, останува да се заклучи дека тие странци во Битола се по некој свој бизнис. Еден поголем број се лекари и медицински персонал кои работат, главно, во воената болница. Други се воени стручњаци, ангажирани да помогнат во напорите на воените власти за модернизација на османлиската армија. Трети се трговци и занаетчи. Ги има и авантюристи, разузнавачи, пробисвети, некои се и романичари, кои, како лордот Бајрон, дошле да го откриваат Ориентот. Сè на сè, една хетерогена и многу интересна заедница.

Ако нивниот број во средината на 19-от век е оној што го наведува де Буџа се поставува прашање колкав е тој во втората половина на 19-от век, кога Битола станува еден од најзначајните центри на Европска Турција.

На дел од тие прашања, како и во претходните осум јавни трибини, ќе се одговори денес. Но пред да преминеме на изложувањето на рефератите, како што е традицијата, да го промовираме зборникот од претходната, 8-та Јавна трибина. Тоа ќе го направи директорот на Универзитетската библиотека „Св. Климент Охридски“, Битола.

Повелете!

02. 11. 2005., Битола

Аница ГОРГИЕВСКА

Судбината на битолските старини во XIX век

Без сомнение, времето е голем, силен предизвик, предизвик и поттик, но и тема, овојпат „Странци во Битола во 19 век“.

Ако речеме „златно време“, ние мислиме на оние години и децении низ кои се разгорел, распламтил огромниот плоден творечки потенцијал на градот, но за жал, постои и синтагмата „црно време“, или ако сакаме само еден збор невреме. Токму таков е XIX век, време на зреење, искушенија, падови, застои и кризи, востанија, распарчувања и делби.

За XIX век е карактеристично и тоа што тогаш се појавува зголемениот интерес за собирање на античките, книжевните и други старини од Битола. Скоро и да нема место во битолскиот крај каде не поминале научници, колекционери, конзули, свештеници, патеписци, а да не однеле по некој вреден предмет, или пишан документ¹.

Се одело дури дотаму што на странските научници со специјални фермани, издавани од султаните, им било дозволувано слободно да ја прекопуваат битолската почва, а ископаниот материјал или да го откупат, или едноставно да го пренесат во својата земја. Оваа привилегија најмногу ја уживале дипломатските претставници, особено конзулите, кои ја имале оваа задача во својата секојдневна активност.

¹ Мита Костиќ, Како су наше књижевне старине одношеле у туђини, Јужни преглед, (IX) X, I, Скопје, 1935, 24.

Во оваа насока особено биле активни британските дипломатски претставници². Видно внимание британската дипломатија им посветувала на епиграфските старогрчки натписи, за што сведочи и големiot број на зачувани предмети во конзулатот во Битола³. Така, за пасијата кон археолошките знаменитости на градот Битола и околината на конзулот Калверт (кој бил конзул од 25 февруари 1860 г.) и неговата колекција што ја чувал во својата резиденција добиваме информации од L. Heyzeu и H. Daumet, кои при посетата на Битола во 1861 година се вчудовиделе од таа колекција. (во заедничкото дело Mission Archeologique de Macedoine, Paris, 1876, 305).

Во оваа насока ја излагаме мисијата на Вилием Мартин Лик, британски политички и воен работник, археолог, филолог и истражувач, изведена во епохата на Наполеоновите војни. Неговата мисија имала за цел да се испита тогашната современа состојба во Македонија, нејзината стратешка важност, комунокационите потенцијали, политичката раздвиженост и нејзиното културно, пред сè, археолошко наследство. Посебна тенденција неговата мисија имала во обидот да го привлече познатиот одметник Али Паша Јанински на британска страна⁴.

Во контекстот на погоре кажаното само да го споменеме името на познатиот британски поет Џорџ Ноел Гордон Бајрон, авторот на прекрасната поема „Чајлд Харолд“, напишана по кажувањата на Лик, главниот информатор за ситуацијата во целиот европски дел на Турција, кои Бајрон многу исцрпно ги користел.

Најмногу детали за мисијата на В. М. Лик во Македонија, посебно во Битола, наоѓаме во дипломатските извештаи, но и во фондовите со материјали од самиот Лик што им ги испраќал на своите претпоставени, а се однесувале претежно на културното наследство од Македонија.

Мора сета оваа негова „архива“, како што ја нарекувале британските фактори и инстистирале за зачувување на истата во писмата

² Христо Андонов Полјански, Знаменитостите на Македонија во британската археолошка збирка. Зборник посветен на Димче Коцо, Археолошки музеј на Македонија, Скопје, 1975, 37-49.

³ Н. Вулић, Автички споменици наше земље, СПОМЕНИК LXXV, 58, Београд, 1933, 2-15.

⁴ Христо Андонов Полјански, Мисијата на Вилем Мартин Лик во Македонија, Годишен зборник на Филозофскиот факултет на универзитетот во Скопје, кн.21 (1969), Скопје 1969, 49-72.

со кои барале да биде ослободен од затвор по претходното негово апсење во Солун во февруари 1807 г., да била од исклучително големо значење.

Мисијата на В. М. Лик се одвивала долд познатата класична сообраќајница Via Egnatia, спојката на Истокот со Западот, така што престојот во Битола, односно Хераклеја бил неизбежен.

Голема е веројатноста дека Даниловиот „Четиријазичник“, кој што Лик го приложува во еден од своите трудови, од Македонија е изнесен токму од негова страна.

Во едно од неговите дела прави опстоен осврт за Пелагонија, и се задржува на знаменитостите на античка Хераклеја и на Лихнид, посебно на античките натписи од овие наоѓалишта. Покрај другото, Лик ископувал и собирал археолошки предмети – бисти, вази, монети и ракописи. Дел од оваа огромна колекција, посебно нумизматичкиот материјал тој сам го обработил и објавил, но поголем дел од него во 1864 г. по негова делба е продаден за 5000 фунти на Fitzwilliam museum во Кембриџ. Бистата на Есхин, која ја ископал во Хераклеја, а ја добил како подарок од Али Паша Јанински, во 1839 г. му ја предал на Британскиот музеј во Лондон. Исто така, ја пренел и бистата на неидентификуван поет во 1851 г.

Во записите на англискиот патописец Едмунд Спенсер од 1850 г. дознаваме дека освојувачот Мухамед II бил голем заштитник на литературата и тој наредил сите ракописи од прекрасната библиотека во Битола да се однесат во Константинопол, каде што сè уште се чуваат меѓу архивите на турската империја⁵.

Не помалку активна била и руската дипломатија.

Михаил Александрович Хитрово бил руски конзул во Битола од 1860-1864 г. и од 1878-1879 г.⁶ Бил страстен нумизматичар⁷, така што останува само да претпоставуваме колку монети собрал од битолскиот крај за време на неговиот престој на два пати.

⁵ Александар Матковски, *Македонија во делата на странските патописци, 1850-1864*, Скопје, Мисла, 1991, 30.

⁶ Александар Матковски, *Македонија во делата на странските патописци, 1864-1874*, Скопје, Гурѓа, 2000, 9-22.

⁷ Податокот е од проф. д-р Александар Стерјовски, на кого искрено му благодарам.

Мошне интересни се и откриените архивски документи на рускиот конзул Александар Ростковски во Битола од страна на Симон Дракул⁸.

Неизбежно е да се спомене и името на Петар Данилович Драганов, етнограф, лингвист, литературен историчар, библиограф, фолклорист, публицист⁹. Бил професор во бугарската егзархиска гимназија во Солун (1884/5–1887/8), време во кое имал можности непосредно да ја запознае Македонија, да ги проучи нејзината историја и култура. Самиот раскажува дека уште во текот на првата година за време на неговиот престој во Македонија „им се обрнал на своите ученици за помош во собирање на народни умотворби“¹⁰. Во редот на овие ученици, кои биле речиси од сите краишта на Македонија, се споменуваат и имињата на битолчаните; Христо Нечев, Дамјан Груев, Атанас Лозанчев., кои подоцна во политичко-културната историја на Битола оставаат забележливи траги. Драганов пишува како бугарската пропаганда купувала во Македонија за пари „Бугари“¹¹.

Какви тајни траги чува личниот фонд на рускиот научник Павел Николаевич, Миљуков, што се чува делумно во Централниот државен исторически архив (фонд бр. 579, опис бр. 1 ед. хр 1728) останува само да претпоставуваме¹². Исто така, по еден опис на ракописите и старопечатени книги кои се наоѓаат во Народната библиотека во Софија може да се забележи дека таа располага со богат фонд и дека многу од тие книги, односно ракописи потекнуваат од Македонија¹³.

Во контекстот на сето погоре кажано од голема важност е и патописната литература која отвора простор за компаративни проучувања на видувањата од луѓе кои во ист временски период, во покус, или во подолг временски раздел ја посетиле Македонија, односно Битола. Целта на сите нив била иста, а нивните извештаи се

⁸ Симон Дракул, Македонија меѓу автономијата и дележот, том I, Скопје, 1996.

⁹ Гане Тодоровски, Долири, руско-македонски теми, Скопје, Штрк, 2000, 284-344.

¹⁰ Гане Тодоровски, Петар Данилович Драганов и неговиот интерес за македонскиот фолклор, Маџепсан меѓдан, Култура, Скопје 1979.

¹¹ Гане Тодоровски, Петар Данилович Драганов..., 311.

¹² Гане Тодоровски, Долири..., 421.

¹³ Борис Цонев, Опис на ракописите и старопечатените книги на Народната библиотека во Софија, 1910, 19, 32, 199.

разликувале само по идејата и делбата на пр: „Српски старини од Македонија“¹⁴, Бугарски старини од Македонија“¹⁵. Тука неопходно е да се споменат бугарските патописци Јордан Иванов и Васил К’нчев¹⁶, познат бугарски етнограф, инаку веќе афирмиран како гласен макодонофоб. Ако тргнеме од една изјава на Драганов дека „Бугарската пропаганда купувала во Македонија за пари „Бугари“¹⁷, тогаш информациите од бугарските патописци може слободно да кажеме дека се неподатливи, бидејќи сето она што го запишувале и земале со себе, го присвојувале и прикажувале како свое.

Бидејќи засега сè уште располагаме со мошне скудна претстава за нашиот етнокултурен, јазичен и демографски развиток во првата половина на XIX век, во низата на патописни имиња, патописната литература за Европска Турција на францускиот патописец научник – географ Ами Буе (1839), претставува драгоцен извор на податоци. Единствениот и неповторлив Ами Буе е „прв научник кој научно го испитал Балканскиот Полуостров“, затоа не случајно е наречен „Нестор на балканологијата“¹⁸.

Интересно е да напоменеме дека некои информации од географски и археолошки карактер за Македонија му дал калуѓерот Јуришиќ.¹⁹ Се разбира, сета своја активност Ами Буе ја вршел со голема поткрепа на францускиот конзул.

За битолските старини, покрај погоре споменатите, биле заинтересирани и конзулите од Италија, Романија, Грција, Австрија и Србија.

Во тоа време, истражувањата и пренесувањето на историско-уметничките предмети од Македонија во Србија ги вршел Стефан Верковиќ²⁰. По барање на управникот на Народниот музеј од Белград Јанко Шафариќ кој во 1846 г. побарал од Српската влада на нејзина

¹⁴ Стојан Новаковиќ, Српске старине по Македонији, белешке с путовања архимандрита Антонија од године 1865. Споменик САК, IX, Београд, 1891.

¹⁵ Јордан Иванов, Български старини из Македония, София, 1908.

¹⁶ Васил К’нчев, Македония, Етнография и статистика, София, 1900.

¹⁷ Гане Тодоровски, Дописи... 311.

¹⁸ Снежана Станинска Поповска, Ами Буе за Македонија, Скопје, 1999, 7.

¹⁹ Снежана С. Поповска, ... цит. дело, 41.

²⁰ Стефан Верковиќ во Македонија престојувал 10 години, период во кој успеал да собере голем број на старини.

сметка да испрати способно лице во Македонија за собирање на старите ракописи. Српската влада го прифатила предлогот и го испратила Стефан Верковиќ (1827–1894 г.)²¹. Од забелешките на д-р Велимир Деделиќ дознаваме дека во Југословенската академија за наука и уметност во Загреб се чувале „почнувајќи од редниот број 113–127 ракописи од манастирот Слечче.... што ги донел Верковиќ и тоа; Апостол (XIV в.); Четвороевангелие, две од XVI и едно од XVII век; Минеј (XV–XVI в.); Октоих од XIII, XV и XVI в; Слудбеник од XIV и в; Цветен Триод од XVI век,... вкупно 13 ракописи и 8 печатени книги“²².

На крај, констатираме дека најверојатно сето наследство кое им било на дофат, пред окото на армијата дипломати, патописци, научници било однесено неповратно, останало само она што било, недостапно, скриено во планината. Во контекстот на оваа мисла се повикуваме на еден исказ од Ѓорче Петров, наставник во битолската гимназија од 1891–1896 г.

„Ако овие планини не беа настрана од општите патишта по кои обично сакаат да се движат „мачениците“ и „страдалниците“, учени патописци, ако нејзините чеда не беа дивите Торбеши и Арнаути, ако најодзади тие планини не криеја под своите сенки и напојуваа со своите студени води толку разбојници-случајности што го прават презрено географско сираче - уверен сум дека тие ќе беа галено дете на патниците географи, а особено на археолозите, зашто по општо убедување на месните жители таму на секој чекор се среќаваат многу старини“²³.

Дека е тоа така зборува и големиот број на издадени научни трудови од крајот на XIX и почеток на XX век и тоа претежно од странски научници за археологијата во Македонија²⁴.

Темата очигледно е отповеќе широка за да се смести во рамките на неколку страници, но ние сме наполно свесни дека таа само ја допираме, а не ја исцрпуваме. Фактот дека науката е „недовршена реченица“, дава можност секој, па и овој труд, во иднина да се догради.

²¹ Борџе Миљковиќ, *Музејска делатност у Македонији*, Скопје 2001, 75.

²² Velimir Deželišć, "Stefan Verković i Hrvati banske Hrvatske, Narodna starina, II, Zagreb, 1940, 210.

²³ Љубен Лапе, *Податоци на Ѓорче Петров за старините во скопскиот и битолскиот округ*, Зборник посветен на Димче Коцо, Археолошки музеј на Македонија, Скопје 1975, 108.

²⁴ Христо Г. Андоновски, *Прилог кон библиографијата по археологијата на Македонија*, ИНИ, Скопје, 1953.

Јован Д. КОЧАНКОВСКИ

Џон Аугустус Лонгворт Прв британски конзул во Битола (1852–1860)

Важноста на Битола како административно–политички и воен центар во Османската империја особено почнала да се истакнува од 30–те години на XIX век, односно откако таа станала седиште на големата територијално–административна област што ја сочинувале земјите од Балканскиот Полуостров што ги освоила Турција позната под името Румелија. Пред неа, таква важност имале прво Одрин, потоа Пловдив, а по него Софија. Оттогаш Битола израснала во најголемо административно и воено средиште во европскиот дел од Турција, односно Османската империја.

Румелискиот вилает бил управуван од валија, а во негова надлежност биле граѓанските, финансиските, полициските и политичките работи. Во Битола биле стационирани и големи воени сили. Таа станала седиште на османската Трета армија.

Поради големата важност на Битола како центар на Румелија, а тргнувајќи, пред сè, од своите сопствени економски и политички интереси, големите европски држави: Австрија, Велика Британија, Франција, Русија и Италија, а по стекнувањето на државна независност и балканските држави (Грција, Србија, Романија и Бугарија) отвориле свои конзуларни претставништва (конзулати, вицеконзулати или генерални конзулати). Прва тоа го направила Австрија, потоа Велика Британија, Франција, Русија, Италија итн.

За отворање на конзуларно претставништво на Кралството Велика Британија во Битола особено се залагал британскиот конзул во Солун, Чарлс Блант, кој на таа должност бил од 1835 до 1856 година. Тој на 22 април 1851 година упатил писмо до високиот службеник во британското министерство за надворешни работи (Форин офис) Џон Бидвел лобирајќи за отворање на британско конзуларно претставништво во Битола, укажувајќи му дека „австриската влада не назначи само во Битола, туку, исто така, и во Кавала и во Волос“. Чарлс Блант до такво сознание дошол во австрискиот конзулат во Солун, кој добил „официјално известување од Виена дека такви назначувања се извршени“¹.

Предлогот на Чарлс Блант бил проучен и прифатен. Тоа се гледа од известувањето што Џон Лонгворт го добил од Форин офис од 1 октомври 1851 година. Во него пишува: „Наложено ми е од Виконт Палмерстон да Ве известам дека Неговото Лордство Ве препорачал кај кралицата за конзул во Битола со плата од 500 фунти годишно и дозвола за трговија. Моја желба е (му пишува службеникот Х. Адингтон б.н.), да го прифатите ова назначување и да се запознаете со природата на надлежностите“².

Се разбира, Џон Лонгворт го прифатил назначувањето, а државниот секретар за надворешни работи, лордот Виконт Палмерстон, со писмо од 23 октомври 1851 година го известил британскиот амбасадор во Цариград, Страфорд Кенинг. Амбасадорот бил информиран дека владата ја разгледала важноста на Битола како седиште на британски конзул и дека кралицата била согласна за назначување на Лонгворт на тоа место и дека во таа смисла тој ќе кореспондира со амбасадата на Нејзиното величество во Цариград и дека иако тој се назначува само со ингеренции како конзул во Битола, владата сметала дека неговата конзуларна јурисдикција може соодветно да се прошири и на соседните области. Амбасадорот Кенинг од

¹ Британски документи за историјата на македонскиот народ, том III (1848–1856), Скопје 1982, док. бр. 69, стр. 112–114.

² Исто, док. бр. 79, стр. 131/132; Британски конзули во Македонија 1797–1915 (документи), док. бр. 15, стр. 116.

Форин офис, добил задача на Лонгворт да му ги даде сите инструкции во смисла на неговата конзуларна надлежност³.

На 28 октомври 1851 година, државниот секретар Виконт Палмерстон го известува Џон Лонгворт дека „Владата на Нејзиното величество смета дека е многу важно за заштита на британските интереси да има конзул во Битола. Ве известувам дека кралицата е многу задоволна да ве назначи за конзул на Нејзиното величество во ова место и затоа приложувам полномоштво од Нејзиното величество. Ќе се јавите на работа колку е можно побрзо и нема да губите време за запознавањето со сите детали на конзулската служба...

Вашата плата од 500 фунти годишно во почетокот ќе ја примите на 10 дена пред Вашето заминување. Издадена е дозвола за Ваша слободна трговија, но не Ви припаѓа никаква пензија, ниту пак некаков суперануитет за Вашата служба во Битола“⁴.

Се разбира, конзулот во Солун, Чарлс Блант, со назначувањето на британски конзул во Битола, бил мошне задоволен. Тоа се гледа од неговото писмо до Џон Бидвел, службеник во Министерството за надворешни работи, од 29 октомври 1851 година, во кое, меѓу другото, му пишува: „Среќен сум ...дека господинот Лонгворт е назначен за конзул во Битола... и ако ова назначување беше пред десет години ќе беше уште подобро за британската трговија и за реформите во овие провинции.

Новиот австриски конзул веќе пристигнал во Битола. Тој е паметен и интелигентен човек, но Лонгвортовото знаење на јазикот и турските обичаи ќе ги надмине австриските интриги⁵.

На 28 јануари 1852 година британскиот амбасадор во Цариград, Страфорд Кенинг, му јавува на Џон Лонгворт дека Портата издала берат и ферман за да може да ги преземе конзуларните должности во Битола, а тие биле во областите што биле под непосредна управа на румалискиот валија – меѓу пашалакот на Албанија, Трикала, Солун, Босна и Едрење⁶.

³ Британски документи..., док. бр. 82, стр. 138+139.

⁴ Исто, док. бр. 84, стр. 140/141; Британски конзули во Македонија... док. бр. 15, нацрт бр. 2, стр. 116–118.

⁵ Британски документи..., док. бр. 85, стр. 144; Британските конзули... док. бр. 16, стр. 119.

⁶ Британски документи..., док. бр. 87 (прилог) стр. 146/147; Британските конзули..., док. бр. 17 (прилог) стр. 120.

По престојот во британската амбасада во Цариград, каде ги презел документите и се запознал со инструкциите во врска со извршувањето на конзулските должности, Џон Лонгворт заминал за Битола. На 30 јануари 1852 година амбасадорот Страфорд Кенинг, го известил државниот секретар за надворешни работи, грофот Гренвил, дека пред една недела, конзулот Џон Лонгворт тргнал за Битола⁷.

На 8 февруари 1852 година конзулот Лонгворт пристигнал во Битола, а на 12 февруари 1852 година му се јавил на државниот секретар, грофот Гренвилд, дека во Битола бил примен со голема чест од локалните турски власти⁸.

Значи, Џон А. Лонгворт за конзул бил назначен во октомври 1851 година, а официјално стапил на должност во февруари 1852 година⁹.

Истиот ден (12 февруари), конзулот Џон Лонгворт испратил писмо и до британскиот амбасадор во Цариград, Стратфорд Кенинг, во кое го информира за патувањето и пристигнувањето во Битола. Во писмото, покрај другото, му пишува: „Сметам дека би било од значење, доколку можете да одделите малку слободно време, да пропатувате низ овој крај. Околината на Воден, кој е на половина пат од Солун до Битола и каде што планините ги заокружуваат големите рамнини меѓу Енице и Солун, е мошне живописна. Градот е сместен во пошумена рамнина од каде тече вода постојано во неколку извонредни водопади. Соседството е познато како родно место на Филип Македонски. Од ова место, по околу десетчасовно патување преку планини, стасавме во битолската рамнина. Таа е една од најдолгите и сигурно најдобро обработени што сум ги видел во Турција... Самиот град е сместен на најистуреното подножје од планинскиот венец што се надврзува на Пинд и се вика Перистер (Пелистер). Има околу 300 куќи и 30 000 жители, и повеќе од кој да е друг турски град што сум го видел во внатрешноста, добива изглед на трговска раздвиженост, обновување и просперитет. Овие поволни услови, сепак, се ограничени, како што е вообичаено, за рајата и христијанскиот дел од населението. Многу сум задоволен што можам да кажам дека Танзиматот,

⁷ Британски документи..., док. бр. 87, стр. 146; Британските конзули... док. бр. 17, стр. 119/120.

⁸ Британските документи..., док. бр. 89, стр. 148; Британските конзули... док. бр. 18, стр. 121.

⁹ Британските конзули..., стр. 116.

т.е. реформиранiot систем, овдека покажал најдобри резултати: сите трговци, свештеници и другите луѓе од ова место, со коишто разговарав, се согласуваат дека христијаните и Јонците помалку страдаат и дека нема угнетување од Турците, иако сè уште се третираат понижувачки...

Писмото го завршува со забелешка дека „Сè уште не сме во состојба да одбереме соодветна куќа за конзулатот поради тоа сум принуден за кратко време да го одложам кревањето на британското знаме...“¹⁰.

Конзуларната активност на Џон Лонгворт е видлива во неговите извештаи до Форин офис и до британскиот амбасадор во Цариград. Тој мошне ревностно доставувал тримесечни и годишни извештаи за пазарните вишоци на земјоделските производи, нивната цена и транспорт. Во извештаите има информации за битолската и соседните области, односно за политичката ситуација, за раздвиженоста на отоманските војски во врска со Кримската војна, за дервенциските такси, за увозот и извозот на странските трговци¹¹.

Во врска со населението, Лонгворт истакнува дека „Во Македонија несомнено христијанскиот елемент доминира. Во Битолскиот санџак, повеќе од 2/3 од населението се христијани“¹².

Во текот на април, мај и јуни 1853 година, конзулот Лонгворт бил во службена посета на северните и јужните области на Македонија. Во тоа време тој бил заменуван од В. К. Холмс¹³. Тогаш во Битола престојувал англискиот патописец Едвард Мани¹⁴. Од записите на Мани се гледа колку големо внимание се обрнувало, кога некоја видна личност од Британија доаѓала во местото каде што Велика Британија имала свое конзуларно претставништво. Имено, Мани забележал дека „Господинот Х (Холмс – б.н.) британски конзул“ (заменик конзул – б.н.) го предупредил на големата важност за

¹⁰ Британските документи..., док. бр. 90, стр. 148–150; Британските конзули... док. бр. 20, стр. 126–128.

¹¹ Британски документи..., док. 133, стр. 222–228.

¹² Исто, док. бр. 144, стр. 244.

¹³ Исто, док. бр. 179, стр. 294.

¹⁴ Македонија во делата на странските патописци (во избор и редакција на д-р Александар Матковски) кн. III (1850–1864), Скопје 1962, стр. 122–126.

впечатокот што треба да се направи при неговото пристигнување во Битола. Односно Холмс организирал, Мани да влезе со воена придружба и организиран пречек, во кој, покрај другите, учествувал Холмс и францускиот конзул (вицеконзул – б. н.) Б (Белег – б. н.). Па-тописецот Едвард Мани како гостин на конзулатот останал две недели.

Конзулот Џон Лонгворт, во извештајот до британскиот амбасадор во Цариград, Стратфорд де Ретклив од 18. II. 1954 година, предложил да се побара укинување на дервенските такси, во интерес на трговијата, и да се отвори вицеконзулатот во Скопје, препорачувајќи го за тоа место синот на конзулот во Солун, Џон Блант, кој имал искуство за локалниот карактер и познавање на турскиот и грчкиот јазик¹⁵.

Подетално образложение за отворање на вицеконзулат во Скопје е дадено во писмото до државниот секретар за надворешни работи во Лондон од 31 август 1854 година, грофот Кларендон, претставувајќи ја важноста на Скопје за британската увозна трговија, истакнувајќи дека Скопје не е само пазар за околните области, туку и складиште за солунското пристаниште и на провинциите Босна и Херцеговина, и дека реката Вардар во одредени годишни времиња е пловна за „бротчиња и сплавови од Скопје до Солунскиот залив“¹⁶.

Во времето од август 1955 до јули 1856 година, конзулот Џон Лонгворт бил отсутен и имал службена замена од Џ. В. Хјуз¹⁷. Заменик конзулот Хјуз информира дека турските власти, во негативна смисла, го менувале односот кон конзулите. Во тоа предначел Омер паша. Целта им била да се намали влијанието на конзулите. Со таа цел тие биле игнорирани. Незадоволни од таквиот став на турските власти, Хјуз и францускиот вицеконзул Белег де Буга, протестирајќи, се спротивставиле¹⁸.

Во јули 1856 година, конзулот Џон Лонгворт се вратил во Битола и ги продолжил конзулските активности. На 16 јули 1856 година, Џон, на британскиот амбасадор во Цариград, Редклиф, му испратил

¹⁵ Британските конзули..., док. бр. 20, стр. 128, Британски документи..., док. бр. 169, стр. 283.

¹⁶ Британски документи..., док. бр. 185, стр. 303; Британски конзули..., док. бр. 23, стр. 130.

¹⁷ Британски документи..., док. бр. 210, стр. 340.

¹⁸ Исто, док. бр. 215, стр. 347.

писмо во кое го информирал за сите луѓе кои уживале британска заштита, а биле под јурисдикција на конзулатот во Битола. Нивниот број изнесувал 31 лице, од кои 1 Англичанка, 16 Јонци, 4 Муслимани, 3 Евреи, 3 Власи, 1 Далматинец и 1 без податоци за национална или верска припадност¹⁹.

И во ова време актуелен бил Танзиматот, односно реформите објавени со указот од Гилхане – Хатихумајунот. Конзулот Џон Лонгворт, во извештајот од 22 јули 1856 година, информира дека очекувањата на рајата од Хатихумајунот, за кратко време останале безнадежни, односно не се спроведувала, ...големата повелба на христијанските слободи и граѓанската и верска рамноправност во Турција²⁰. Не се спроведувал членот 9 од Парискиот договор (1856) со кој завршила Кримската војна. Конзулот Лонгворт, исто така, ги почувствувал промените на односот на турските власти кон конзулите, поради тоа што тие се јавувале и како заштитници на рајата – христијаните. Од таквиот однос кон конзулите „муслиманите триумфирале“.

Поради тоа, во септември 1856 година, со задоволство била примена информацијата дека од управата во Румелија, Омер паша бил повлечен, односно дека тој бил заменет со Хуршид паша²¹.

Во Меморандумот за конзуларната организација од 23 декември 1856 година, конзулот Џон Лонгворт пишува: „Со берат од Високата порта, границите на мојата конзуларна јурисдикција беа определени да бидат исти со неговите: но интересите на нашата трговија, заедно со мотивите од политичка важност, направија супервизија на овој конзулат да се прошири и на соседните пашалаци Призрен и Скопје, каде сè уште нема акредитирано конзуларни служебеници...“. Затоа Лонгворт предлага: „Еден зависен вицеконзулат во Скопје и друг во Драч, главното пристаниште во средна Албанија, би ја комплетирала потребната мрежа, со што би се сфатиле сите предности на конзулатот во Битола во однос на неговата компактност и ефикасна организација“²².

¹⁹ Британски конзули во Македонија... док. бр. 24, стр. 133.

²⁰ Британски документи..., док. бр. 233, стр. 377/378.

²¹ Исто, док. бр. 243, стр. 398/99.

²² Британските конзули..., док. број 27, стр. 141.

Предлогот на вицеkonzулот во Скопје бил прифатен. За прв вицеkonzул бил назначен Џон Блант сметано од август 1857 година. Наскоро потоа, со бераг од Високата порта, во неговиот konzулен опсег на делување, биле вклучени и Нишкиот, Софискиот и Пловдивскиот санџак²³.

Со Меморандум од 1859 година за организација на британскиот konzулат во Битола, Џон Лонгворт останал доследен на своите предлози од 1856 година, со тоа што го проширил барањето со подигнување на рангот на konzулатот во Битола: „За да истовремено се осигураат единството и субординацијата во една толку широка сфера на дејствување, пожелно е рангот на konzуларниот агент во Битола да се направи да одговара на важноста на неговата функција и местото да биде издигнато до рангот на главен konzул, наречен генерален konzулант на Румелија“²⁴.

И во Драч, Џон Лонгворт успеал да формира вицеkonzулат. Меѓутоа, предлогот за konzуларното претставништво да го подигне во ранг на генерален konzулат не бил прифатен.

Во текот на јануари, февруари и март 1860 година konzулот Џон Лонгворт службено отсутувал од Битола. За негов заменик бил поставен Џорџ Торн Рикетс²⁵.

Во април 1860 година, konzулот Џон Лонгворт бил поставен на друга должност, поради што заминал од Битола.

За времето кога Џон Лонгворт бил konzул во Битола (1852–1860 г.), во Австрискиот konzулат на таквата должност се смениле четворица (Фридрих Ритер Маер, Атанасковиќ, Вестер Маер и Вулетиќ), а во Францускиот konzулат тројца (Адолф Флорат, Белег де Буга и Пол Гримбла).

Русија и Италија сè уште немале отворени свои konzулати.

Од балканските монархии само Грција во 1859 г. отворила вицеkonzулат. На таа должност бил Герасимос.

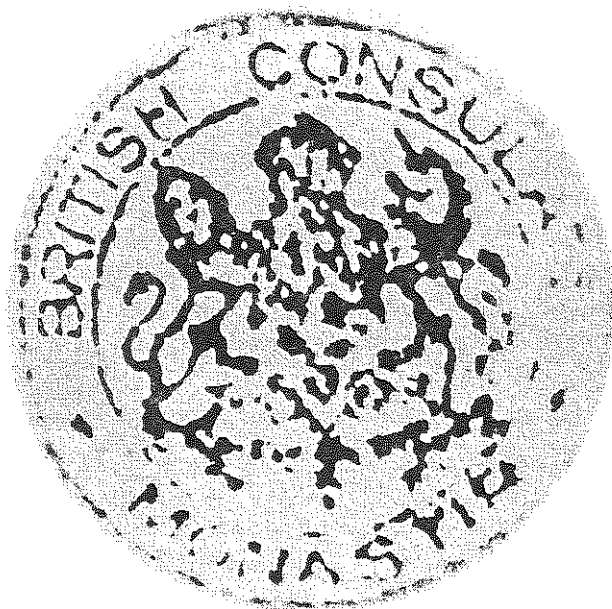
²³ Исто, документ бр. 44, стр. 167.

²⁴ Исто, документ бр. 44, стр. 167.

²⁵ Проф. Данчо Зографски: Извештање на британските konzули во Битола од шеесеттите години на XIX век, Гласник на ИНИ – Скопје, бр. 1 од 1976 г., стр. 212.

Заклучок

Џон Аугустус Лонгворт е значаен како прв британски конзул во Битола кој на таа должност бил од февруари 1852 до април 1860 г. Со неговата активност, пред сè, биле остварувани економските интереси на Велика Британија – увозот и извозот на стоки. Тој во својата дејност, исто така, делувал и во остварувањето на политичките цели на Британија во ингеренциите на неговата конзуларна надлежност, во врска со заштита на христијанското, односно македонското население. Со отворањето на вицеконзулати во Скопје и Драч го проширил опсегот на делувањето на конзулатот во Битола. Неговите извештаи претставуваат значаен извор за економските и политичките прилики во Битолскиот вилает и за Битола. Дел од тие документи се објавени во зборникот Британски документи за историјата на македонскиот народ том III (1848–1856), под редакција на Христо Андонов – Полјански, а ги објави Архивот на Македонија во 1982 година, и во зборникот Британските конзули во Македонија (1797–1915) под редакција на м-р Драги Ѓорѓиев, објавени од Државниот архив на Република Македонија, во 2002 г.

Амблем на Британскиот конзулат во Битола

Кочо СИДОВСКИ

Ами Буе за Битола

Научникот, визионер и хуманист Ами Буе (1794 – 1881 г.) со најмаркантните белези на своето дело се сфаќа како припадник на повеќе епохи: времето во кое живеел му останало голем должник, но по рефлексите дел од творештвото, што и денес, 124 години по неговата смрт, го прават актуелен, тој и припаѓа не само на денешнината, туку некои негови идеи допрва го чекаат остварувањето.

Додека бил жив дејноста му била оценета од неговите современици: бил избран за редовен, почесен или дописен член на речиси педесет институти, академии, научни друштва од Европа и Америка. Во 1857 година тој станал член на белградското Друштво за српска словесност (претходник на Српската академија на науките и уметностите), а 1870 година - почесен член на ЈАЗУ (Југословенска академија на науките и уметностите) од Загреб. Ами Буе е роден во Хамбург во 1794 г. По род е Французин. Стекнул солидно образование во повеќе европски градови. Матурскиот испит го полага во Париз, а поради одразот на Наполеоновите војни на универзитетскиот живот во Германија, тој во 1814 г. запишува медицина во Единбург, Шкотска. Склоноста кон геологијата, видна уште во текот на медицинските студии и тој ќе ѝ се посвети како на потесно научно подрачје.

Синтетичкиот пристап кон проблемите во неговата потесна научна работа го насочил во два правци: кон собирање и систематизирање на научни податоци и материјали и кон постојано проширување на сферите на

сопствените сознанија. Ами Буе извршил три патувања во европска Турција. Имено, токму работејќи на Геолошката карта на Европа (1827 г.) Ами Буе сфатил дека европска Турција е најголемата геолошка непознаница на континентот. На 24 јануари 1836 г. го известува Геолошкото друштво на Франција дека има намера да започне проучување на балканските земји кои се во составот на Османлиската империја. Пролетта истата година од Виена по Дунав стигнува во Белград, кој е почетна точка на неговото прво патување. За резултатот од патувањето испраќа од Виена писмено соопштение (26 септември 1836 г.) до Академијата на науките во Париз¹.

Ангажирањето на Ами Буе во прашања релевантни за земјата и народите во составот на европска Турција синтетизира научен интерес и слоевитост на мислата и дејствувањето, како спрега на повеќе субјективни и објективни фактори. Придонесот од неговата работа бил повеќестран, за заздравување и осовременување на европска Турција, некои бугарски автори сметаат дека неговите патувања во оваа држава се по препорака, а некои други и со средства на француската влада и „духот на францускиот политички интерес по Источното прашање за набележување на патиштата да се сочува политичката рамнотежа во таа зона“². Христо Гандев го посматра Ами Буе како еден од оние што биле вклучени од официјална Франција во испитувањата вршени според потребите на европскиот капитализам за суровини и нови, блиски пазари. Бугарскиот историчар Симеон Дамјанов го толкува делото на Ами Буе во контекст на политиката на француската граѓанска класа во XIX век за зачувување на целината на Османлиската империја и како резултат од тоа негативниот став на француската дипломатија кон секоја појава на национално-ослободителните движења.

Ами Буе бил во тек со односите на релацијата големите сили – Османлиската империја. Имајќи ги предвид фактичките европски односи, тој ја застапувал позицијата на средината за која пишувал:

„Ако дипломатијата навистина бара во зачувувањето на турското царство противтежа во рамнотежата на силите во Европа, таа не треба да се задоволи со давање совети диктирани од сопствените интереси, но да

¹ Снежана Станинска Поповска, Ами Буе за Македонија, Скопје 1999, 19.

² Ibidem. Цитирано според Бистра А. Цветкова, Френски пътеписи за Балканите, XIX век. София, 1981, 412.

поаѓа од турското гледиште и да даде добри услуги. Единствено тие можат да бидат плодотворни, другите само ќе го забрзаат распаѓањето на полумртвото тело³.

Според Ами Буе, христијанското население во европска Турција е далеку побројно од муслиманското. Книги со податоци на родените и умрените не постојат. Во градовите надвладуваат муслиманите. Словенското благородништво било исчезнато, не постоела разлика на класи, туку на богатство.

Годините кога Ами Буе патува низ европска Турција коинцидирале со последните години од животот и владеењето на Махмуд II (1808 – 1839 г.). Ами Буе го оценува како неуспешен реформатор, што не пречи да биде издвоен од масата на претходните монарси. Тој манифестира енергија и желба да чини корисни нешта, напори достоини за поголеми резултати.

Ами Буе ја посетил Македонија во текот на првото патување започнато пролетта 1836 г. и третото, преземено во април 1838 г. Во текот на 1836 г. Ами Буе ја посетил Битола и се искачил на високиот Пелистер. Во 1838 г. Ами Буе по трет пат презел патување во европска Турција и тоа по нејзиниот западен дел. По доаѓањето во Охрид тој презел една екскурзија во насока на Битола.

Ами Буе бил восхитен од природата на Македонија. Така, посматрајќи ја пространата Пелагонија „по површина колку Женевското Езеро“ од едно планинско село на Тројаци, се насладувал од нејзината убавина што ја создаваат многуте води, плодноста, убавите села, зелената рамка на планините од кои со височината се истакнува Пелистер, а по чии падини стоеле сè уште неопопиети снегови⁴.

Ами Буе се интересирал и за изградбата на патишта во европскиот дел на Османлиската империја. Варијантата на патот Цариград – Јадранско Море, што Ами Буе од предложените во неговата брошура „За изградба на добри патишта и особено железнички линии во европска Турција“, Виена 1854 г. ја препорачува, а поради тоа што опфаќа низа глетки, меѓу најубавите во европска Турција, ја вклучува насоката Ениџе Вардар – Воден – Кајлари – Костур – Лерин – Битола – Охрид, како негова делница⁵.

³ Ibid., 28.

⁴ Id., 77.

⁵ I. 79.

Што се однесува до постоечките патишта на трансверзалата Цариград–Јадранското Море, бил едниот нејзин крај да излегува на Скадар или на Драч (од каде почнувал патот Виа Егнатиа), на неа се наоѓаат многу македонски места: Крива Паланка, Куманово, Скопје, Тетово, односно Велес, Прилеп, Битола, Ресен, Охрид. И третата варијанта на која Ами Буе ѝ дава предност поради привлечноста на природните убавини ги вклучува градовите Ениџе, Воден, Кајлари, Лерин, Битола.

Ами Буе има и друг предлог, за уште едно поврзување на Дунав со Егејското Море, „доколку таа релација некогаш би се укажала корисна“. Имено, тој обрнува внимание на можноста Видин или Никопол да се поврзат со пруга, не само со Софија, туку преку Радомир или Самоков, со Кустендил, а оттаму линијата да продолжи до Вардар и Битола⁶.

Што се однесува до стопанската развиеност на одделните региони и места според Ами Буе, Битолската рамница, како и Серската била со „нечуена“ плодност поради составот на почвата и можноста за наводнување. Во градот Битола од двете страни на реката имало покриена чаршија со 2.150 дуќани⁷, а биле застапени сите занимања: месарскиот, гостилничарскиот, кујунџискиот, часовничарскиот итн. Трговците со платно и штофови имале посебен пристоеен покриен пазар, а постоел и житен и пазар за живина. Исто така, треба да се спомене податокот дека во 1836 г. Ами Буе видел внесени хармоники со пониска цена од цената во Европа, а за кои луѓето од градот биле заинтересирани и доста се купувале⁸.

Битола, исто така, претставувала транспортен центар за турските стоки коишто преку Букурешт, Кронштад, Хермштад, Земун, Брод, Костајница, Ливорно и Марсеј, преоѓале во Европа и Англија.

Ами Буе наведува дека во европска Турција, во кафеаните не се служело ништо друго освен кафе. Сладолед и шербет (полузасладен пијалок со овошје), од македонските градови, можеле да се добијат во Солун и Битола.

Што се однесува до аптекарската и лекарската практика, Ами Буе вели дека, покрај во другите градови, аптека имало и во Битола.

⁶ I. 85.

⁷ Д-р Данчо Зографски изразува сомневање во наведениот податок за „толку големиот број разни занаетчиски дуќани“. Данчо Зографски, *Преодни облици на мануфактурата во Македонија*, Избрани дела, 1986, 112.

⁸ Снежана Станинска Поповска, *op. cit.*, 87.

За степенот на образованието, поточно необразованоста на словенското население на Македонија, Ами Буе вели дека „благодарение на Турците, еден човек на илјада знае да чита, а уште помал е бројот на тие што пишуваат надвор од градовите. За книгите сè уште се смета дека единствено се наменети на црковните лица“. Што се однесува до училиштата тој сметал дека во Битола постоело такво⁹.

Што се однесува до податоците на Ами Буе за производите што имале најзначајна улога во извозот на Османлиската империја и вклученоста на Македонија, тој вели дека Битола беше извозно место за волната.

И кожите биле еден од основните артикли што се изнесувале од Македонија¹⁰. Еден од најпознатите центри на кожарството во Македонија била и Битола. Производите на влашките кожари и курчии биле продавани по сите градови на Македонија и по големите трговски центри како Цариград, Белград, Пешта, Трст, Лајпциг и други¹¹.

Ами Буе имал убави зборови за занаетчиите од Македонија. Така, вели дека видел одлично изработени чевли во некои големи градови на европска Турција и ги наведува Битола и Скопје¹².

Што се однесува за земјоделството, поради големите суши коишто произлегувале од ретките врнежи, македонскиот селанец покажувал голема умешност во наводнувањето. Така, за жителите на селата кои се наоѓале на правецот Битола – Лерин, Ами Буе вели: „жителите грижливо ги насочуваат и најмалите води од планината во своите ниви и ги наводнуваат постапно бразда по бразда“.¹³

Според Ами Буе, во битолската рамница добро успевал тутунот, а во околината на Битола успевала виновата лоза.

Во врска со касапскиот и гостилничарскиот занает во европска Турција, Ами Буе во неколку наврати ја споменува Битола. Така, тој вели дека говедското месо се јадело ретко во европска Турција, а доста редовно

⁹ Ibidem, 91.

¹⁰ Milka Zdravcva, *Udeo stočarstva u privredi Makedonije u prvoj polovini XIX veka*, Zagreb 1988.

¹¹ Јован Хаџи Василевиќ, *Просветне и политичке прилике у јужним српским областима у XIX веку*, Београд 1928, 85.

¹² Снежана Станинска Поповска, *op. cit.*, 101.

¹³ Ibidem, 103.

се наоѓало само во касапниците на големите градови како Битола, Едрене, Скадар, Пловдив¹⁴.

Ами Буе вели дека во Битола и Солун постоеле вистински гостилници со два-три котли врз разгорен кумур. Таму пробал извонредни слатки.

Ами Буе во Битола видел чевли одлично направени¹⁵.

Со развитокот на стокопаричните односи се развива и лихварството. Ами Буе имал прилика да сретне и разговара со лихвар во Битола, околу висината на каматите. Еве што пишува авторот:

„Каматата во Турција е многу повисока одошто во Германија, Франција, а посебно од таа во Англија... Во Битола, еден банкар, кој бил по националност Евреин, ни рече дека меѓу своите каматата при позајмувањето е 24-25 %; ни, додаде чесниот лихвар, за Албанците барем до 5 % месечно.

Во Турција, 20 % е средна вредност при позајмувањето; така барем во Србија може да се позајмува. Во Јанина се позајмува за 20, 25 и дури 48 %. Според ова може да се заклучи за состојбата во која со наоѓа версијата во Турција“.¹⁶

Треба да се спомене дека Битола во овој период (1835 г. според Ами Буе) имало 40.000 жители¹⁷.

Имајќи предвид дека Битола била голем и развиен град, имало доста голем безистен. Дуканите на битолскиот безистен опфаќале широк простор од двете страни на реката, а ги имало и на мостот што ги сврзувал двата брега. Безистенот бил покриен со штици. По многу од неговите улици минувале коњи и коли. Купопродажбата се вршела во најшироките делови; пазарниот ден Ами Буе го доживеал како метеж и голема турканица. Од занаетчиите Ами Буе ги спомнува месарите, гостилничарите, кујунџиите, продавачите на сладолед, сарафите. Трговците со ткаенини имале посебен и пристоен безистен со 86 дукани во 1842 г. Сидовите им биле од камен, па така барем биле заштитени од пожар¹⁸.

Постоел житен пазар и пазар за живина.

¹⁴ Ibid., 110.

¹⁵ Id., 115.

¹⁶ I., 119-120.

¹⁷ Историја на македонскиот народ, том III. Скопје 2003, 17.

¹⁸ Јован Хаџи Василевиќ, Град Битола. Београд 1911, 24.

Што се однесува до населението на територијата на Македонија во однос на турското, Ами Буе ја наведува Битола како град во којшто тие биле групирани.

За составот на населението на градот Битола, Ами Буе ги презентира податоците на д-р Милер за 1838 г. во коишто е назначен бројот на муслиманите. Од 35.170 жители, 17.000 биле Муслимани, од кои 8.000 Албанци, 5.800 Словени и 2.400 Турци, а во овие бројки бил подразбиран гарнизонот и околу 5.000 жени¹⁹.

Покрај горенаведените, во градот имало 12.500 христијани, од кои 9.000 Словени, 3.500 Грци и 700 Власи, 1.200 Албанци католици, 1.400 Евреи и повеќе од 2.000 Роми. Д-р Милер ја дава бројката од 76.000 жители за градот и за дистриктот Битола, меѓу кои 35.000 биле христијани²⁰.

За Србите тој вели дека близу Битола ги имало мал број. Вкупното население на Битолскиот пашалак, според Ами Буе, изнесувало 200-250.000 жители, а најмногу 300.000²¹.

Ами Буе вели дека при посетата на Битола бил сместен во словенско семејство.

¹⁹ Снежана Станинска Поповска, *op. cit.*, 213.

²⁰ *Ibidem*, 219.

²¹ *Ibid.*, 215.

Горѓи ДИМОВСКИ – ЦОЛЕВ

Пелагонискиот митрополит Венедикт во Битола 1853–1869

Битола, во времето кога за митрополит Пелагониски е поставен Венедикт, претставува град со бројно население, седиште на валија, со присуство на огромна армија. Тогаш во градот (1856 година) постоеле 69 еснафи од кои 41 ги извршувале христијани¹. Не помалку била развиена трговската дејност. Така, со трговија се занимавале 40–тина покрупни и околу 340 ситни трговци². Занаемчиите своите дејности ги вршеле во одредени места на градот таканаречените Влашка чаршија, Еврејска чаршија, Собаџиите, Терзиите и сл., а трговците на пазарите Пекмез пазар, Ленски пазар, Ат пазар, Рибарницата и крупните трговци од Битола имале свои посебно тврдо ѕидани кантории – магацини со посебни простории за администрацијата. Тие развиле голема трговија со странство и имале врски со градовите Задар, Сараево, Цариград, Пловдив, Лајпциг, Виена, Трст, Марсеј, односно со државите Франција, Австро–Унгарија, Италија, Грција, Швајцарија, германските области Шлезија, Саксонија, и други³.

¹ Никола Сотировски, Еден непознат извештај за битолскиот пашалак од 1856 година, Годишник на Правниот факултет во Скопје, том XI, (1966) стр. 403.

² Данчо Зографски, Развикот на капиталистичките елементи во Македонија за време на турското владеење, Скопје, 1967, стр. 201.

³ *Ibidem*, стр. 361, 386–7.

Во така економски напреднатиот град скоро целиот XIX век го привлекувал населението од соседните села да го населуваат и брзо да најдат, не само животна егзистенција, туку и сигурност за животот и имотот, кое за селото тогаш не било гаранција. Така Битола брзо се зголемила па претставувала еден од видните градови, не само со економски раст и население, туку и со градби забележителни по својата архитектурно – уметничка вредност, културни настани, здружувања и сл.

Бројно нараснатиот град во 50-тите години на XIX век имал околу 40–50.000 жители⁴, Вака бројното население не било однородно, туку хетерогено па на пазарите се слушале повеќе јазици за што посетителот на градот архимандритот Антонин се произнесол: „...прав Вавилон“⁵. Во градот егзистирале следниве народности: Турци, Албанци – муслимани, Албанци – христијани, Евреи, Власи и Македонци, кои најчесто се именувани како Бугари⁶, но и како христијани или Славјани, но така поретко. Во тогашните статистики често, скоро секогаш, се среќава население под името Грци, како жители на градот. Всушност, тоа биле елинизирани Власи, Албанци – христијани и Македонци. Сите тие, потпаѓајќи под грчко влијание, и самите така се именувале и чувствувале. Ним им импонирала грчката култура и префинетост, грчкиот јазик па во нивните домови истите ги практикувале, односно негувале. Особено тоа го чинеле збогатените и угледни луѓе во градот. Меѓутоа за вистинската нивна национална определеност мнозина учени и образовани посетители на Битола се искажале спротивно⁷.

⁴ Никола В. Димитров, Битола – урбано-географски развој, Битола, 1998, стр. 82.

⁵ Архимандрит Антонин, Повздка во Румелию, Санкт-Петербург 1879, стр. 255.

⁶ Англискиот конзул во Битола Чарлс Калверт ги именува Бугари но и Славјани; рускиот конзул Михаил Александрович Хитрово исто така ги именува, односно час Бугари, а во друга прилика Славјани но и христијани; патописците Макензи и Ирби ги именуваат Бугари; грчките извори исто како Бугари итн.

⁷ За слепизиран, а не грчки национален елемент поопширно види: Иван Иванов, Македонија и Македонци („...У Македонији... правих Грка нема...“), Нови Сад, 1910, стр. 369; 415; „...Грците... ниту во градот ниту во околината ги нема...“ – Макензи и Ирби, Пјтување по славјанските страни на Европјанската Турција, Видин 1891, стр. 68–69; „во Скопската епархија... Има погрчени или гркомани Власи, некаде помалку некаде повеќе“ – К. Георгиевски, Од животот на Охридско-пловдивскиот митрополит Наташаил и дел од неговата кореспонденција со Охрид зачувана во оставиштата на Јанаки Стрезов, Историја, X/2, стр. 321, Скопје, 1974; „Бидејќи прави Грци немало...“ – Ал. Јовановиќ, Српске школе под Турцима, Зборник: Споменца 25-годишница ослобођења Јужне Србије, Скопје, 1937, стр. 252.

Патријаршијата до 30-те години од XIX век, иако не водела директна елинистичка политика со давањето „...предност на грчкиот јазик, култура, обичаи и друго, таа, на одреден начин, станувала носителка на грцизмот на христијанските народи кои се наоѓале под турско ропство“⁸. Со основањето на патријаршиската (грчка) општина во Битола се дала можност за натамошна доминација и влијание на елинизмот, особено кога биле отворани беспалтни училишта, болница, интернати со кое младото влашко, албанско-христијанско и македонско поколение се школувало и воспитувало во големо грчки дух⁹. Токму од таквото проелинистичко воспитание во Битола една младинска група во 1852 година формирало свое друштво, наречено „Казино“ со цел да ги „...распалат патриотските (грчки, б.м.) чувства кај граѓаните и се заштитат од турските насилства“¹⁰. Тие изнајмиле една куќа, со голем двор, во која се собирале, имале мала библиотека разменуваале мисли, пееле борбени патриотски песни а во дворното место вежбале гимнастички дисциплини за да оцврнат и бидат физички спремни за идната од нив замислена борба. Друштвото го нарекле „Казино“ како камуфлажа пред власта, односно како да се работи за кафеана каде се собира младина. За истото време имаме податоци дека во градот било формирано елинско читалиште со име „Лески“, „...чии членови, кои не биле малку, подготвувале востаничко движење против турската власт“¹¹.

Елинистичко-грчко движење имало и во соседното на Битола село Магарево каде како раководител се споменува Мина Бишта, а знаменосец Георгиос Цјавкос. Во магаревската околина на Пелистер исто како во Битола се собирале младинци посветени во движењето и вежбале со ракување со оружје. Се забележува дека истите имале врски и со италијанските гарибалдинци кои дури и им ветиле воена помош кога за неа ќе се јавела потреба¹².

⁸ Климе Цамбазовски, Туѓите пропаганди во Македонија во текот на XIX век и развојот на македонската национална свест и државност, Скопје 1977, стр. 375–392.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Pandeli Cali, Stranici od makedonskata borba – Slavna Bitola, odnosno istorijata na patrijaršiskata dejnost na gradot Bitola i okoľnite sela od 1830–1903., Solun, 1932 god. str. 15–18. (Превод на македонски јазик без означен преведувач и текстот е печатен на машина, а не во печатница).

¹¹ Кузман Шапкарев, За възраждането на българштината в Македонија, София 1984, стр. 111.

¹² Τηλεμαχος Αγγελου, Μεγαροβον και Τυρνοβον, Θεσσαλονικη, стр. 28.

Во една таква забрвтана елинистичка запаленост и одушевеност од скорешното, според нив, ослободување од турската власт, во Битола за митрополит на Пелагониската епархија бил назначен Гркот Венедикт. Венедикт согласно патријаршиската (грчка) општина во Битола, кој како спроводник на нејзната општинска политика требало да ја прифати организираната до фанатизам политика на месните елинизирани жители на Битола и Магарево. Меѓутоа, наместо соработка, Венедикт веднаш се судрил со нив па така за цело време на неговото службување и престој во Битола, митрополитот имал големи проблеми, зашто против него не еднаш биле праќани петиции во Цариград, до Патријаршијата со барање за негово сменување¹³. Првиот негов судир со битолчани и магаревчани станал 1860 година по повод еден, за свое време несекојдневен настан. Имено, некој Турчин¹⁴ во Битола му додевал на мошне убаво граденото и лично момче од село Трново, односно 15-годишниот Лика Теодору. Споменатиот напасник го наведувало момчето кон неприроден блуд. По неколкуте одбивања и молби да не му додева, младиот Лика бил дрско нападнал при што во одбрана на својата чест со нож го прободел предизвикувачот, кој за несреќа на Лика, набрзо подлегнал на убодот и починал. Да се ликвидира Турчин, еден вид носител на власта во тоа време, од страна на христијанин во среде Битола, седиште на валија, ги возбудил духовите обострано и од страна на власта но возбуда се јавила и кај романтичарите кои се подготвувале за востание. Лика очекувал судење за убиство, но бидејќи тогашниот голем везир се наоѓал во Велес, се очекувало тој да биде арбитар во споменатиот случај. Додека бил уште во Велес, големиот везир бил почестуван и пречекан од страна на Венедикт, кој лично ја поздрави и пречека високата личност на Османското царство. Се смета дека тогаш при таа посета Венедикт, како добар соработник со турската власт, додворувајќи му се на везирот, му укажувал на тајната прогрчка младинска организација и намерите на нејзините членови. По пристигнувањето во Битола великиот везир го одржал процесот против Лика со смртна

¹³ Според Цали имало две-три петиции, а според англискиот конзул во Битола Калверт 7-8 такви.

¹⁴ Според Телемах Ангелу тоа бил шефот на турската полиција во Битола

пресуда¹⁵. Бидејќи казната требало да биде извршена среде чаршија пресудата била изречена во петокот, егзекуцијата била одложена за во понеделник кога се одржувал пазарниот ден. Тоа било така смислено за да казнувањето го посматра поголем број луѓе, а воедно тој чин требало да биде застрашувачка опомена за секого кој ќе крева рака против власта. Тој мал временски период од два дена заговорниците од Битола го искористиле да се состанат и решат една делегација составена од нив да оди и да протестира пред големиот везир, односно против неговата пресуда. Делегацијата од 10–тина 15 души стигнала пред везирот. Во своите настапи биле мошне бучни, груби дури и дрски. Во тие настапи предничел Мина Бишта. Везирот смирено ги сослушал а воедно и ги забележал кои лица дошле кај него на протест. По нивните настапи пресудата не била сменета. Лица во понеделникот среде битолската чаршија бил ликвидирани. Истовремено било спроведено арестување на оние кои протестирале кај везирот. Меѓутоа, некои од нив благовремено се посокриле и го избегнале затворањето. Сепак, осуммина биле затворени и на нив им се судело. Најстрого бил осуден Мина Бишта, т.е. на доживотен затвор која казна ја издржувал во Цариград. Неговите блиски испрдале многу од имотот за да со тие пари се обидат со поткуп да го ослободат, во што не успеале. Мина Бишта и некои од неговите другари изумреле во цариградските апсани¹⁶. По тој повој меѓу елинизираниите во Битола и Битолско била популарна една подолга песна посветена на овие жртви. Од неа останал само еден стих во спомен, а тој гласи:

*„Ах ишшо ѝаишв малѝреѝиран во ова време
ме најушѝиѝија друѝарѝиѝе ѝука во ѝолицѝијаѝи
ќераѝијаѝи Венедикѝи ишшо ти најрави
сиѝе наши коски ти ѝи иѝирули“¹⁷.*

Во своите обемни белешки Цалис, Венедикта го именува како предавник, затоа што тој со својот авторитет не се потрудил да интервенира и да го спаси младиот живот на Лица.

¹⁵ Според Т. Ангелу, Т. Лица веднаш бил егзекутиран со бесење, а според Цали со пресек на главата.

¹⁶ P. Cali, цит. книга (превод), стр. 17.

¹⁷ Т. Ангелов, цит. книга, стр. 29.

Дека Венедикт имал сосема лојално држење спрема турската власт е неспорно, зашто тој не само што не ги поддржувал грчките екстремисти, туку бил против секакви промени во неговата епархија. Така Венедикт, иако не ги прифаќал некои предлози на елинизираниите битолчани или со нив се карал и спорел, тој, сепак, бил доследен спроводник на патријаршиската политика како во спротивставување на месното македонско население да добие училишта на мајчин јазик како и пеење во црквите на славјански јазик. Тој како надлежен училиштата во неговата епархија будно ги следел оние учители кои му биле сомнителни и активни во народното будење. Во Прилеп, на пример, во едното од двете училишта, во кое Димитар Миладинов бил учител а кој „...сметал постепено да го измести и ја ограничи улогата на грчкиот јазик во класното училиште, кога го оставил изучувањето на грчкиот јазик само при предавањата за грчките класици додека објаснувал, толкувањето и расказот го правел на бугарски¹⁸.

Набрзо стигнале погрдни напади и клевети кон стилот на работа на Миладинов до владиката Венедикт во Битола. Тоа, а воедно и другите дејности на Миладинов, Венедикт и охридскиот владика Мелетиј ја искористиле приликата во 1860 година, кога големиот везир престојувал во Битола, така што заедно успеале да го опрнат Димитрија Миладинов како да е божем руски соработник и царски душман, по кои отпужби Миладинов бил затворен. Тогаш рускиот конзул презел извесни чекори за да се ослободи Миладинов за кое и самиот му пишува: „Познато ми е што се грижите за мое избавление. От другата страна ми пратиха писмо: – ако се надеваш на северни (Руси) и на башибозуци (тоие.е.чорбажи православни) никога немаш избавление, зашто си наклеветен от црно-капци грчки владици, че сте северен деец“¹⁹. Инаку, дека Димитар Миладинов соработувал со рускиот конзул Хитрово во Битола било неспорно зашто со неговото идење, во градот започнало едно народно бранување против грчкото влијание, а кое го констатирал и англискиот конзул во Битола Калверт кога запишал: „До пред неколку години бугарското население... не беше преокупирано со такви идеи за националноста како овие што сега започнаа да се шират. Јасно е дека првото

¹⁸ Никола Табаков, Братя Миладинови, София, 1963, стр. 47.

¹⁹ Братя Миладинови – Съчинения (под редакција на Никола Табаков), София, 1965, стр. 147; Симон Дракул, Меѓу автономјата и дележот, том I, Куманово, 1995 год., стр. 100–101.

семе на славјанизмот беше посеано уште во времето кога за прв пат во овој град беше отворен Рускиот конзулат во 1861 година²⁰. Забележливо било интересирањето на Женското добротворно друштво од Петербург кое максимално ги помагала со облека, црквени книги, орнаменти и др. манастирите и црквите во Битола и Битолско. Меѓутоа, против грчката агитација не се ограничила само кај Македонците, туку и кај Власите. Тогаш меѓу нив активна била романската пропаганда, па кога во битолското село Трново во 1864 година се отворило училиште на романски јазик по иницијатива на патријаршиската општина веднаш било затворено²¹.

Во врска со народното движење за еманципација од грчката доминација интересна е забелешката на рускиот конзул Хитрово за тоа дека дошол во земја „...за мене малку позната²² ...во која малкумина збогатени Бугари не смееле да се именуваат со своето национално име се срамувале од своето потекло...“²³. Ваквите забелешки се однесувале, пред сè, на браќата Робевци од Охрид преселени во Битола, на д-р Константин Мишајков од село Пателе – Леринско, Димко Радев (Димко Паша) од Велес преселен во Битола, Димко Огцев, браќата Кокинчевци, Ноне, Унка „...кои стоеле на раскрсницата и се довумеле, кој пат да го фатат...“²⁴.

Хитрово уште со самото идење на конзулска служба во Битола²⁵ се соочил со месната состојба и во редица свои писма пишува за тоа како населението е заплашено од злоупотребите на власта, како што биле „...неколките грабежи, разбојништва, насилства од страна на власта ...затворите секој ден се полнат... Положбата на

²⁰ Државен архив на Република Македонија – Скопје, М-2, сн. 151-211; PRO FO 78/2047 – Извештај од Чарлс Калверт конзул во Битола, до лордот Стенли, државен секретар за надворешни работи во Лондон, од 6 јануари 1968 година, во врска со педагогонскиот митрополит Венедикт, стр. 133.

²¹ Александар Трајановски, Црковно-училишните општини во Битола и нивната улога во системот на образованието – Зборник: Воспитанието и образованието во Битола, Битола, 1990, стр. 61.

²² Т. Панчев, Из архивата на Найдено Геров, кн. II, Софија, 1914 год., стр. 661.

²³ И. Г. Сенкевич, Новые материалы по истории южных славян (из рукописного наследия М. А. Хитрово), Славянский архив, Москва, 1963, стр. 244.

²⁴ Никола Ганчев Ёничев, Възпоминания и бѣлѣшки, Софија, 1906, стр. 365.

²⁵ Според Сенкевич, цит. статија, Хитрово во Битола службува од 1861–1864, доека според Симон Дракул од 1860–1864 год. Го прифаќаме пишувањето на Дракул, зашто кусо би било времето, ако доаѓа во 1861 да се запознае со Д. Миладинов.

христијаните од ден на ден е сè поочајна... Тука сè е мирно но очајно²⁶. Хитрово пишува и за „...англиска русофобија и... грчка бугарофобија“²⁷, уште прокажан во англискиот весник *Levand herald* како „...страшен агитатор, орудие на славјанската пропаганда...“ на што тој не обраќал внимание со зборовите: „...на сите тие господа, дерејќи ги своите грла за елинизмот, кои тие нема никогаш да го добијат, ќе направат малку пакост колку што имаат сили но сериозна пакост никогаш не ќе направат...“²⁸.

Во сложената состојба на поделеност на битолчани по народност и религија, Хитрово во владиката Венедикт гледал личност која би можела да се искористи во дадениот момент. За него Хитрово пишува: „Митрополитот изгледа многу добро расположен спрема мене, тој и денес со сите сили се труди да ми угоди и да се зближи со мене. Кога овде се отвораше грчкиот конзулат, тој одби да присуствува, оправдувајќи се со стравот од Турците. Потоа тој се скара со грчкиот конзул и со сите тукашни Грци... Сега нему му е потребна поддршка. Кога јас го поканив да отслужи молебен со водоосветување во чест на отворањето на нашиот конзулат, тој веднаш отиде кај пашата за да добие одобрение и пројави и во овој случај, многу добра волја. Молебенот тој го отслужи на славјански јазик, споменувајќи ги во ектението, имињата на императоровото семејство. Неговото расположение спрема мене не е тешко да се објасни: тој е раскаран со највлијателните и најбогатите овдешни христијани, а по отворањето на конзулатот многу од нив побрзаа да се смират со него. Тоа тој го припишува, како што ми кажа, единствено на добрите односи воспоставени меѓу него и мене. Освен тоа, како човек честољубив, тој можеби се надева дека ќе добие одликување од Русија.“

Ми се чини дека, без оглед на тие негови пороци, тој е човек преку кој можат да се направат многу добри дела. Тој се труди да ја добие мојата наклоност, и сега останува само да се искористи тоа и да се натераат неговите лоши особини да послужат за добри дела. По моето пристигнување, тој многу често почна да го употребува

²⁶ Т. Панчев, *Из архивата на Найдень Геров*, цит. документи, стр. 673.

²⁷ *Ibidem*, стр. 666.

²⁸ *Ibid.*, стр. 666.

славјанскиот јазик во богослужбата. Ектението и евангелието почнаа постојано да ги читаат на славјански јазик.

Благодарение на добрите односи со митрополитот, се надевам, во скоро време, да го воведам бугарскиот јазик во тукашното училиште во кое до денденес се употребува грчкиот јазик. Малку по малку, можеби ќе успеам кај митрополитот да направам значајни позитивни промени, неопходни за оваа земја во која и денес сè уште притиска двојното ропство на турското самоволие и грчкото користољубие²⁹. Цитираното писмо на Хиторово е датирано од 23 април (стар стил) 1861 година, а само по неполна недела тој добива писмо од Димитар Миладинов (29 април 1861 год.) пишувано во „Битолска хапцана“. Нешто порано (12 април) Димитар Миладинов испратил писмо со слична содржина (како и тоа на Хитрово) пишувано пак од затворот во Битола но истото го испратил до трговците во Битола браќата Робеве. Всушност, Миладинов и во двете писма ја изразува својата благодарност кон нив и бара исклучиво со пари (поткуп, мито) да го извлечат од затвор, ветувајќи им дека тие пари ќе им ги врати по ослободувањето од затвор (на Робеве) додека на Хитрово му се жали дека нив (парите) ги нема ни за семејството, а камоли за мито³⁰. Во врска со барањето на Миладинов, Хитрово од своја страна го известува кнезот – дипломат А. Б. Лобанов – Ростковски при што му го препратува писмото – копие од Димитар Миладинов. Истовремено Хитрово го известува кнезот дека неочекувано преку ноќ Миладинов е однесен од битолскиот затвор како и „...Јас го очекував митрополитот (Венедикт б.м.) кој беше отпатувал од епархијата, да поразговарам со него за Миладинова и доколку постои можност да го наговорам да му биде олеснета судбината на овој човек...“³¹. Така додека Хитрово се допишувал и чекал, блиските, роднините и пријателите на Миладинов во Охрид и Струга ја собрале договорената сума за поткупот.

²⁹ Рускиот императорски конзул во Битола, Михаил Александрович Хитрово за владиката Венедикт во својот извештај испратен на 23 април (ст. ст.) 1861 година до министерството за надворешни работи – Ф. СПб. Глав. арх., V-A 2, Оп. 181/2, д. 1184, л. 23–25 об. Државен архив – Скопје.

³⁰ Симон Дракул, Македонија меѓу автономијата и дележот, прв том, Куманово, 1995, стр. 100–101; Види факсимил од писмото на Миладинов до Хитрово.

³¹ Ibidem

„...ништо не штедеа за неговото ослободување. На крајот тие најдоа средство за неговото ослободување. Најдоа пријатели во Битола... за да интервенираат кај претседателот на криминалниот суд... Тие пријатели беа браќата Робеве, највлијателни првенци во Битола“³². Акцијата била скоро готова. Им било ветено дека за 90 лири ќе биде Миладинов ослободен, а тие собрале 150 лири. За ослободувањето негово се чуло дури во Струга, кога група Албанци, штотуку ослободени од битолскиот затвор, минувајќи на пат за Албанија преку Струга од нивни пријатели во Битола слушнале дека за два до три дена и Миладинов ќе биде за сигурно пуштен од затвор, поточно за неделата пред Велигден. Во меѓувреме Венедикт, и Мелетиј, кога дознале за споменатото ослободување кај валијата, успеале за 60 лири да издејствуваат Миладинов да остане уште некоја недела в затвор, а потоа можеле да го ослободат. Всушност, нив им требало време за нивниот пеколен план кој се состоел во следново. Направиле еден махзир во кој предложениот од владиката Мелетиј за заштитник на населението од насилства било лицето Сали Демир. Тој махзир бил пратен по селата за да биде потпишан од селските старешини, а бил носен од еден учител пријател на владиката Мелетиј. Предложеното лице имало авторитет и документот бил потпишуван доброволно. Така откако се собрале доволните потписи махзирот бил пресечен така што молбата останала при нив, а на место неа била направена нова молба. Во неа се кажувало како Охридската каза се жали од Димитрија Миладинов, како божем го поттикнувал населението на востание против царот, како божем им ветувал соединување со Русија, каде се наоѓал и брат му Константин, па затоа се барало од власта да го отстрани како тоа би живеело мирно и спокојно. Кон оваа лажна молба биле прилепени потписите од селата и на местото каде се спојувале двата листа им удрил нови печати и така бил испратен до Патријаршијата во Цариград, која од своја страна го препратила до Високата Порта. Ноќта веднаш било наредено Миладинов да биде префрлен во Цариград³³.

На слична подмолна активност, направена од владиката Венедикт, нè наведува и следниов показател: „Во тоа време, според

³² Кузман Шалкарев, *За възраждането...* цит. книга, стр. 422–3.

³³ *Ibidem*, стр. 425–6.

Фавериал³⁴, виден католички мисионер... битолскиот владика Венедикт поделил големи суми – 600 илјади пијастри (околу 140.000 франка), за да ги поткупи членовите на судот и други видни лица, за да може да се поддржи и засили обвинението против Димитар Миладинов. А двете лица, едниот Грк, а другиот Турчин, на кои полицијата им наредила да ги проверат книгите, собрани и одземени од куќата на Д. Миладинов, при арестувањето, и на кои Венедикт исто им дал богати подароци, ја средиле работата така, што истата да не биде никогаш завршена³⁵.

Истовремено, по достава на Венедикт, во битолскиот затвор лежел и учителот Васил Манчев, од Свиштов кој во Битола работел како учител за католичката мисија – Лазаристи. За својот престој во затворот Манчев запишал: „...И кога влегував во дворот на стариот сарај, каде се затворите, беше токму тогаш кога ги пуштаа затворениците во дворот да се шетаат. Тогаш видов еден кој ме повика со раката и по име, се свртив и го видов Димитар Миладинов. Истиот ден и тој бил донесен врзан со синцири...

Откако престојувавме една недела во собата, го однесоа, а потоа и мене нè затворија во зградата видана од камен, каде се долапите (подземни соби). Ме внесоа, мене одделно и него одделно. Долапот беше еден и половина метра широк и толку долг, а одоздола течеше вода-канал. Не знаев кога е ден, кога е ноќ... После и Миладинов го сместија во посебна соба и го држеа уште неколку дена... Колку се сеќавам, во затворот, секој ден ми пишувавше и ми нарачуваше да не го заборавам неговото семејство³⁶. Благодарение на францускиот конзул Манчев како претставник на католичката мисија бил ослободен. Меѓутоа „...откако грчкиот митрополит презел нова акција не само против него, туку и против лазаристичката мисија, последнава била принудена да го отпушти од училишната служба³⁷.

³⁴ Жан Фаврел во Битола дошол во 1867 година – Ѓорѓи Димовски, Писма (документи) на француските католички мисионери во Битола за настаните во градот од 1908–1939 год., Гласник на ИНИ XI/3, стр. 243–4.

³⁵ Никола Табаков, Братя Миладинови... цит. книга, стр. 98.

³⁶ Ibidem, стр. 97.

³⁷ Славко Дамевски, Римокатоличката пропаганда унијаторското движење и создавање на унијатската општина во Битола во 60-те години од XIX век, Зборник: Научна мисла – Битола 1980 година, стр. 412.

За Димитрија Миладинов постои и следново мислење дека тој во затворот наводно се изјаснил: „Само еден збор католик или барем унијат во моментот е доволно да се ослободам. Но дали вие мислите дека сега на стари години ќе се решам да си го оцрнам лицето, да си го обесчестам минатото и најсетне да го онеправам својот народ и своето семејство^{38,39}.

Замислата на Венедикт да се ослободи од Димитрија Миладинов му успеала. Но не бил само Миладинов оклеветен пред власта од страна на Венедикт. Исто така, и тогашниот прилепски главен учител па и Јордан Хаџи Константинов – Џинот⁴⁰, кој бил испратен на робија во Мала Азија, па свештеникот Константин, кој божем заедно со граѓаните на Битола ковале заговор против Венедикт, поради што Константин ни крив ни должен одлежал месец и половина в затвор, а по ослободувањето му било строго забрането да се служи со руски книги во црквата⁴¹. Со слично обвинение од страна на Венедикт, т.е. дека му бил загрозен животот, тој „...лично ги предал на власта (осуммина граѓани б.м.). Меѓу затворениците се наоѓаа и двајца свештеници: поп Петро и поп Костадин и еден јонски поданик... Така наречените заговорници за да бидат осудени, ...тој измисли дека во заговорот имало револуционерни шеми, а со намера уште повеќе да го оцрни карактерот на обвинетите... Би можел да наведам дека обвиненијата против заговорниците за обид за убиство на митрополитот не можеа со ништо да бидат поткрепени, туку напротив, беше докажано дека тие биле засновани врз несигурна основа. Сепак, обвинетите беа задржани околу три години в затвор, а познато е дека оваа неправда им беше нанесена со помош на митрополитот“⁴².

Без оглед на негативното мислење за Џинот, Шапкарев, кој пред Венедикт вешто и успешно глумел наклоност кон него, влади-

³⁸ Кузман Шапкарев, За възраждането... цит. книга, стр. 421–2.

³⁹ Ваквото тврдење на Шапкарев, Н. Табаков го смета за пресилено и измислено, Н. Табаков, Братя Миладинови... цит. книга, стр. 99.

⁴⁰ Кузман Шапкарев, За възраждането... цит. книга, стр. 125.

⁴¹ Ал. Д. Пиронковъ, Единъ руски пѣтешественикъ отъ 1879 год., в. Пелистерско ехо, Битола, од 1942, бр. 20, стр. 4.

⁴² Чарлс Калверт, цитираниот извештај, стр. 125.

ката ни го претставува како ревносен службеник на Патријаршијата. Имено, Шапкарев, останувајќи без работа, дошол во Битола и побарал помош за вработување од својот личен пријател Албанецот христијанин Анести, кој пак од своја страна му го препорачал на Венедикт. Така, со помош на владиката, Шапкарев бил назначен за грчки учител во Прилеп. Таму Шапкарев се сретнал со други учители, меѓутоа, национално осознаени, меѓу кои се истакнувал Васил Алексиев. За тие дни Шапкарев пишува: „...макар да не можеа да не ме фатат за свој собрат и сожител во училишната зграда каде и тие живеела, ме гледаа накриво, како Грк или гркоман – гонител на Бугарите, особено Васил Алексиев. Брзо го почувствував нивното сомнение та зедов мерки за да ги успокојам. Еден – два месеци беа доволни да се слеат нашите чувства во едно и да се зближам ... што после да бидеме неразделни другари во народното и учебно дело и секогаш сложни. Владиката Венедикт им се заканувал на учителите ако не го почитуваат и се мешаат во народното движење со зборовите – ...ќе одите и вие при Јордана, т.е. на заточение во Азија“⁴³. Инаку, Венедикт мислејќи дека Шапкарев ќе ги поткажува другите учители во Прилеп, каде народното движење било силно, редовно го прашувал за нив, за нивното поведение, а особено за Васил Алексиев. Дури и го задолжил Шапкарева ако тој нешто кај нив забележи дека делуваат меѓу населението веднаш да го извести. Од своја страна Шапкарев секогаш и по секој повод се трудел да го успокојува владиката велејќи му дека Алексиев е добар учител но неспособен „...да поткрева и работи врз прашања, од кои владиката се сомневаше, му велел како е добро тој да остане учител подолго време, зашто во противно Бугарите од Прилеп ќе доведат друг, кој може да се случи да биде некој итер, лукав и активен та тогаш ќе си најдеме белјата и јас и Ваше Високо Преосвештенство. Владиката како се гледа сосема ми верувал, та не само што не го гонеше учителот, туку заедно со мене него го заштитуваше“⁴⁴.

Во таквите сложени процеси во Битола постепено осознавање на славјанското население дека не е грчко преовладало, така

⁴³ Кузман Шапкарев, За възраждането... цит. книга, стр. 127 – ф.1.

⁴⁴ Ibidem, стр. 125/6 – ф.1.

што, во една дописка во весникот „Ден“ од 24 март 1862 година стои како во градот биле оформени два табори: „...грчка партија од нај-богатите жители... и другото мнозинство од население...“⁴⁵. Тогаш меѓу видните месни жители на Битола се истакнувал лекарот Константин Мишајков, браќата Робевци, Димко Радев и други доста бројни еснафлии. Таквата определба на мнозинските битолчани довела до идејата да се изгради нова црква со желба во неа да се пее на славјански зашто во градот „...богослужбата скоро насекаде од давно време се одвива на грчки јазик“⁴⁶. Идејата ја оствариле кога издејствувале кај владиката Венедикт да ги снабди со дозвола од власта за градба. За таа услуга битолчани платиле 3.000 гроша⁴⁷. Откако црквата била изградена, Венедикт ја осветил на 13 октомври 1863 година. Една година порано Венедикт ја осветил и црквата „Св. Атанас“ во селото Витолиште⁴⁸. По однос на осветувањето на црквата во Битола, Венедикт ја именувал по грчки κηριακή, која пак месното население почна да ја именува по славјански Св. Недела. Во неа првобитно се пеело на грчки јазик, а не на славјански како „...првобитно им ветил митрополитот Венедикт за која цел и се градела црквата...“

⁴⁵ Александар Трајановски, *Основање и дејноста на црковно училишната општина во Битола до 1878 год.*, Гласник на ИНИ, Скопје, 1980, XXIV/3, стр. 129.

⁴⁶ И. Г. Сенкевич, *Новые...* цит. труд, стр. 244.

⁴⁷ Тие пари биле според едни за поткуп на Венедикт, а според други за да се издејствува дозвола за градба на црквата.

⁴⁸ При главниот влез во црквата над влезната врата поставена е мермерна спомен плоча со следниов текст: Тој свети храмъ на прѣсветая и славна великомъченица Неделя се издѣлжъ отъ основаніе съ иждивеніе на Българитѣ при владикѣванието на високо прѣосвещенниа г-нѣ г-нѣ Венедиктѣ Византискии който и я освети

Битоля 13 октомври 1863 год.

Во редот каде стои зборот Българитѣ во поново време некој се обидел да го затрие текстот за да не се чита кое преставува своевиден вандализам. Името Българи или Бугари било употребувано во тоа време за сите неслинизирани Славјани, па дури и оние кои претходно воспитувани во грчките училишта и преку црквата во грчки дух а пред осознавањето се уменувае како Грци.

Во црквата Св. Атанасиј стои следниов натпис од 1862 година:

Иже во село Битолица сѣ свѣщеннии храмъ
по стѣхъ оца нашего Иднasia согради са иждивеніемъ пра-
вославнахъ хрѣтианъ во время прѣосвѣщенниѣишаго архі (. . .
2 реда изчукани) ѣ кого и свѣати са 1862: октомвриа 26.

На Јордан Иванов, кој и го презентира текстот, пишува како своевременно, селаните му рекле дека двата реда биле исчукани од самите селани за да не се споменувало името на грчкиот владика т.е. на Венедикт. Јорданѣ Ивановѣ, Български старини изъ Македония, София, 1931, стр. 78.

Тој со измама успеал да ја стави под власта на катедралната црква „Св. Димитрија“, а вероисповеданието во неа да се изведува на грчки јазик⁴⁹. „Црквата „Св. Недела“ била зографисана и на западниот дел од куполата со грчки букви и јазик стои: „За спомен и со средства на еснафот на ќурчиите“, а пак на пандантифот од јужната страна при конзервација откриен е датумот 20 август 1864 год., кога веројатно било завршено зоографисувањето, воедно и името на еснафот ќурчии кој помогнал финансиски⁵⁰. Месното население, незадоволно од таквиот третман на својата црква, правело напори, особено кога Венедикт бил отсутен од градот на подолго време, да донесе свој свештеник⁵¹, кој богослужбата ја изведувал на славјански јазик⁵². Кога за станатото бил известен Венедикт, наредил црквата да се затвори, па кога на „...Велигден се собрале 500 луѓе христијани околу неа за причестување, митрополитот решил да не праќа во неа свештеник кој би ја извршил богослужбата. Така народот и се разотиде. Се прашувам зошто е изградена оваа црква?“⁵³. Меѓутоа, сепак, еднаш започнатиот процес на лачење од грчкото влијание сè повеќе земал замав. Тоа било забележано и од рускиот конзул Хитрово пишувајќи: „...во овдешниот крај до овој час сосема освоена од грчкото влијание славјанската народност прави знаци на разбудување... на сите страни се слушаат прашања за бугарски учител и славјански книги. Може сега да се смета дека првиот чекор е направен и колку да е мачно да биде, сега може да се надева дека славјанската народност по долга потчинетост и во овдешниве места пак е оживеана...“⁵⁴. Во слична насока е и написот во весникот „Право“, а во врска со отворање училиште на народен јазик. „Пред пет години кога народното учење беше пуштило корење во мојата мила татковина Македонија, се расчу

⁴⁹ Александар Трајановски, *Основање...* цит. труд, стр. 141.

⁵⁰ Георги Димовски – Цолев, *Стремежите и борбата на битолското граѓанство за еманципација од патријаршиската доминација во црковно-училишниот домен*, Зборник: Школството, просветата и културата во Македонија во времето на преродбата, МАНУ, Скопје, 1979, стр. 407 ф. 44 и 45.

⁵¹ Георги пој Христовъ, *Черковно – училищниот въпросъ въ Битола*, в. Пелистерско ехо, 1942 год. бр. 35, стр. 2; Ал. Д. Пиронковъ, *Единъ руски...* цит. статија, стр. 4.

⁵² Според Еничеров, во олтарот се пеело само на грчки јазик а надвор од него на славјански.

⁵³ Т. Панчевъ, *Изъ архивата...* цит. книга, стр. 379–380.

⁵⁴ Т. Панчевъ, *Изъ архивата...* цит. книга, стр. 677; Љубен Лапе, *Одбрани текстови за историјата на македонскиот народ*, II дел (трето дополнето и проширено издание), Скопје, 1976, стр. 154.

и во нашиот град од некои добродушни, но од подолните слоеви, дека и македонските синови посакаа да ги видат своите деца просветени. Според тоа, тие го започнаа тоа дело вака: Неколку лица се собраа размислуваа... и на крајот решија да одат во Митрополијата и од таму да побараат учител што ќе ги учи децата на народен јазик. Бидејќи владиката не беше во градот, Митрополијата откако виде и се убеди дека не треба да ги остават тие да си отидат со неисполнети задачи за своите правилни барања но и да не се дигне голем шум, а според тоа да има последици за Венедикт толку саканиот од мнозина, дека се зема под внимание нивната желба...⁵⁵, имено им се ветило дека ќе го запознаат владиката и за одговор да дојдат по 15 дена. Какво било мислењето на Венедикт не ни е познато, но во Битола се отворило училиште на народен јазик⁵⁶.

Мошне забележлив бил настапот на битолчани за отворање на училиште на народен јазик како и одбраната на славјанското пеење во црквата „Св. Недела“, каде доаѓало дури и до физички пресметки меѓу спротивставените групации. За да ги избегнат истите, жителите на Битола, преку свои преставници, му се пожалиле на митрополитот Венедикт, кој пак револтирано им одговорил: „Овде не е Русија и не е Србија, овде не е Босна и не е Црна Гора, не е Бугарија; земјата се вика Македонија во која живеат Грци...“ па на крајот тој им се заканил дека ако и натаму инсистираат за воведување на македонски јазик во училиштата и црквата, другиот ден сите ќе ги испрати во затвор⁵⁷.

Очигледно, Венедикт цврсто ги застапувал интересите на Патријаршијата и нејзината пропаганда во Битола. Тоа го потврдува и Шапкарев кој уживал поддршка од Венедикт, а кој за него ќе запише дека иако ги застапувал грчките интереси во својата епархија „...бил принуден да стане против својата волја и своето расположение, поостапчив кон барањата на Бугарите кои го бранеа“⁵⁸. Затоа Венедикт се сложил таткото на Рајко Жинзифов, Иван, да биде поставен за учител на мајчин јазик и се сложил во црквата „Св. Недела“ да се врши бо-

⁵⁵ Александар Трајановски, *Основање...* цит. труд, стр. 139.

⁵⁶ Ристо Кантарчиев, *Македонското преродбенско училиште*, Скопје, 1965, стр. 78.

⁵⁷ Александар Трајановски, *Основање...* цит. труд, стр. 141.

⁵⁸ Кузман Шапкарев, *За възраждането...* цит. книга, стр. 129 – ф.1.

гослужба на славјански јазик⁵⁹. Таквите постапки, кај месното мнозинско население го јакнеле авторитетот на Венедикт, кој пак бил безмилостен во ограбувањето на токму тоа население, поради што го добил и епитетот среброљубец. За Венедикт било важно населението да биде лојално кон турската власт, да не се бунтува, мирно и трпеливо да ја поднесува робијата (насилства, зулуми од неодговорни лица – индивидуално и од власта) и истото да ги исполнува обврските кон него како митрополит.

Во животот на Венедикт голема улога играле парите. Тој, како свештено лице, тропал големи богатства. За него се зборувало дека поседува милиони пијастри и дека е вистински богаташ. Покрај своите директни и странични приходи во епархијата, водел, преку свои роднини, финансиски трансакции во Цариград и на Виенската берза, каде одел често пати под изговор да ги користи минералните води⁶⁰.

За алчноста на Венедикт пишува и Шапкарев: „...ненаситно беше неговото експлоатирање и нечовечки грабежи...“. Кога Венедикт (два пати годишно) одел во Прилеп „...сите селски свештеници беа должни да му донесат секој по едно прасе (во зима) или јagne (во лето), кокошки, гуски, мисирки, кафе, шеќер и др. Тие што не ќе донеселе или носеле помалку „...биле грубо навредувани, поттурнувани, а често и казнувани со аргита – времено забранување да се врши должноста, сè дури не се надомести побаруваното душло или трикратно“. Во зима од Св. Никола до Божик земал „по два кантари“ – ако се женел, за вула (печат) да плати двојно или тројно од другото време во годината – 150 и повеќе гроша⁶¹. Така, на пример, за ракоположувањето на поп Димитрија од Прилеп, Венедикт му зел 60 лири, а за да му ја додели татковата енорија му зел 300 лири⁶².

За приходите и богатството на Венедикт, во детали, пишува англискиот конзул во Битола, Калверт: „...Согласно одлуките донесени со Хатихумајунот од 1856 година на митрополитот Пелагониски

⁵⁹ Ibidem, стр. 130.

⁶⁰ Архимандритъ Алтонинъ, *Поџдка...* цит. книга, стр. 276–7.

⁶¹ Кузман Шапкарев, *За възраждането...* цит. книга, стр. 130.

⁶² Ibidem, стр. 169 – ф. 1.

му беше доделен фиксен приход од 86.000 пијастри, т.е. околу 800 фунти годишно.

Од овој износ на Патријаршијата ѝ беше оделена сумата од 6.000 пијастри. Од друга страна пак, се проценува дека годишниот чист приход на Венедикт од таксите, издавањето дозволи, разни казни и други нерегуларни извори собрани во неговата епархија, не изнесува помалку од 200.000 пијастри меѓу 25–30.000 фунти, неговиот приход изнесува нешто околу 4.000 фунти годишно. Жалосно е да се каже дека од ова огромно богатство ниту еден пијастер не е даден во добротворни цели или како поддршка на училиштата или болниците во неговата епархија, туку напротив ова свештено лице систематски ги ограбува сиромашните што е резултат на неговата бездушност⁶³.

Калверт бележи и за тоа што роднината на Венедикт профитирал (се однесува на неговиот зет Димитраки Челеби) кога посредувал, како агент на митрополитот, меѓу власта, сиромашното население и епархијата, од што направил мало богатство⁶⁴.

За разновидните махинации на Венедикт, мошне опишан е англискиот конзул во Битола, Калверт. Тој во неколку свои извештаи, од околу 20 страни во детали го опишува делувањето на Венедикт во Битола. Така, во еден свој извештај пишува како граѓаните на Видин во Бугарија се жалеле против него во Цариград па и за тоа како Венедикт е протеран од тој град. Штом за тоа се дознало во Битола, а веќе бил назначен за митрополит на Пелагониската епархија, уште непристигнат во градот „сета христијанска заедница“ упатила петиција до цариградскиот патријарх, во која енергично одбиваат да го примат за свој духовен поглавар. Меѓутоа, Венедикт, наводно успеал со „привлечна сума да го подмити лицето... одговорно за петицијата“ кое му ја покажало на новоизбраниот митрополит, кој пак ја „забошотил“. Меѓутоа, не многу време по овој настан христијаните упатиле нова петиција против назначувањето на Венедикт. Овојпат пријателот на Венедикт гувернерот (веројатно се мисли на битолскиот валија б.м.) „...им наложил на луѓето да ја уништат и тие против својата волја се помирија со митрополитот“.

⁶³ Чарлс Калверт, споменатиот извештај, стр. 123.

⁶⁴ Ibidem, стр. 123.

По застој од неколку години во 1859 година, поради незадоволство од Венедикт, била поднесена нова петиција „...потпишана од целата христијанска заедница“⁶⁵. Кон оваа петиција поподробно се задржува и Цалис кога пишува: „...откако ја потпишаа речиси сите жители и ја запечатија со печати од сите еснафи ја испратија до патријаршијата во Цариград преку тричлена комисија“⁶⁶. Овојпат била врачена на патријархот, кој согласно прописите испратил два (според Цалис три б.м.)⁶⁷ негови претставници егзархиска комисија која имала задача да ги провери на самото место обвинувањата против Венедикт. Според англискиот конзул Калверт, кој вели дека „така се зборува, успеал да ги потпишати двајцата делегати и така извештајот бил напишан во негова полза... па Патријархот, поточно речено Синодот, потпирајќи се на извештајот од делегатите, донел одлука Венедикт да го задржи своето место“⁶⁸.

Калверт овој чин го објаснува со имекнување на Венедикт кон барањата на населението од Прилеп да им се дозволи богослужба во црквите на славјански јазик, кое пак била „прва отстапка во нивна полза“⁶⁹. Како одговор на ваквото решение на Синодот во Цариград, елинизирани битолчани, тајно се договориле да не ја посетуваат катедралната црква „Св. Димитрија“, а истовремено некои минале, а некои најавиле дека ќе минат во католичката вера и ќе ја посетуваат католичката црква кое и го направиле. Таква стратегија примениле уште во 1859 година неелизирани битолчани кои почнале дури и преговори со претставникот на католичката мисија во Битола, лазаристот Лепавек. Тогаш Венедикт, за да не ја губи паствата, им ветил да градат нова црква „во која ќе се служат богослужбите на црквено-славјански јазик. Битолчани ги прекратиле преговорите со Лепавек...“⁷⁰. Слично направиле и битолските неелизирани Власи кои „...притиснати од грчките фанариоти се обратија кон Рим. Фавриал

⁶⁵ Ibid, стр. 121–122.

⁶⁶ Pandeli Cali, Страници... цит. книга, стр. 18.

⁶⁷ Еничерев исто така наведува дека биле два егзарха – Н. Г. Еничерев, Вспоминания... цит. книга, стр. 361.

⁶⁸ Чарлс Калверт, цитираниот извештај, стр. 122.

⁶⁹ Н. Г. Еничерев, Вспоминания... цит. книга, стр. 361; Чарлс Калверт, цит. извештај, стр. 122.

⁷⁰ Славко Димевски, Римокатоличката пропаганда... цит. труд, стр. 410.

ги прифати⁷¹. Всушност, тоа била борбата на Власите против нивното елинизирање.

За сите превирања меѓу христијанското население Патријаршијата била информирана. Дали од потребите на Синодот или имала намера да ги смири духовите патријаршијата „...од Велигден 1865 година до Велигден 1867 година Венедикт беше отсутен... бидејќи беше повикан во Патријарскиот Синод“⁷². По своето враќање во Битола Венедикт носел со себе писмо од врховниот поглавар на православната црква упатено до „...верниците на Венедикт, во кое тој ја изнесува својата надеж дека тие срдечно ќе го пречекаат својот духовен водач и ќе живејат во хармонија и во добар однос со него“⁷³. Ова писмо Венедикт вешто го искористил во своја полза. Имено, тоа било излепено во сите цркви, а и митрополитот се однесувал смирувачки. Во една порелаксирана атмосфера Венедикт ги убедил претставниците на населението да напишат заеднички одговор на писмото од патријархот, во кое тие му благодарат за враќањето на нивниот митрополит и веруваат дека нема да ја нарушуваат воспоставената хармонија меѓу нив со владиката. Меѓутоа, таа замисла на Венедикт не се реализирала зашто наново избил конфликт меѓу него и населението, кој се состоел во следново: Во советот на битолската општина, покрај другите прашања, било поставено и барањето да се отвори женско училиште на мајчин јазик, кое би било финансирано со општински средства. Овој предлог бил одбиен од најбогатиот дел на христијанската заедница (елинизираниите), додека поднесувачите на предлогот токму тоа го барале, односно фондовите за образование да бидат обезбедени од целата христијанска заедница. Записникот со сите предлози и противпредлози бил доставен до Венедикт на одобрение. Тој, сакајќи да биде и со двете страни добар, со своите интервенции, дополнувања така го изменил и дотерал записникот што по неговата конечна верзија „...изби еден општ, заеднички гнев. Целата христијанска заедница беше разжалостена од постапката на митрополитот кон нивните одлуки и сметајќи ги тоа за навреда веднаш испратил молба до патријархот во која бараа тој да биде веднаш сме-

⁷¹ Ѓорѓи Димовски, Писма (документи)... цит. документи, стр. 243–4.

⁷² Чарлс Калверт, цит. извештај, стр. 126.

⁷³ Ibidem, стр. 126.

нет. Со неа (молбата б.м.) тие испратија и една изјава која ги содржеше старите приговори... Оваа изјава беше потпишана од сите присутни и од сите слоеви на бугарското, влашкото и албанското население⁷⁴. Дознавајќи за сето ова, Венедикт веднаш стапил во противакција, имено ветувајќи им на д-р Константин Мишајков, Д. Робев и други претставници на месното македонско население, кои ја воделе борбата за еманципација од Патријаршијата, дека ќе ги поддржи нивните барања, претставниците што ги дале свите потписи на изјавата сега се откажале, односно јавно ги повлекле. Тогаш Венедикт брзо му телеграфирал на гувернерот во Солун со единствено барање гласникот со молбата да биде спречен да замине во Цариград, туку истиот да биде вратен во Битола. Истовремено Венедикт го известил патријархот за станатото, т.е. за изменетата изјава но и за новата таква потпишувана од селското свештенство кои целосно биле зависни од Венедикт. „...Наскоро, откако ги доби позитивните изјави, Неговата Светост, придружуван од 50 свештеници на цркви, ги посети мутисарифот на Битола. Бидејќи тие беа негови луѓе, разбирливо, тие ги поддржаа неговите изјави дека поголемиот дел од христијанското население во неговата епархија беше многу задоволно од него.

Потписниците на петицијата дознавајќи за лошата судбина на нивната прва изјава се одлучија да напишат друга со идентична содржина... (која б.м.) беше благовремено доставена до патријархот⁷⁵. Како било вообичаено патријаршијата испатила два митрополити кои ќе се распрашаат за поведението на Венедикт. Така „Венедикт бил принуден по нешто и да попушта сметајќи дека преку мали отстапки ќе може да ги залаже македонските првенци и да ги одврати од поголеми барања. Од друга страна пак го присилувал и непријателскиот став на патријаршиските водачи против него и во врска со тоа, потребата да добие поткрепа од д-р Мишајков, Д. Робев и др.“⁷⁶. Во Битола тоа било брзо забележано па и Калверт запишал: „...градскиот доктор, некој си Мишаикоф (подобро познат како д-р Пателели)... му се придружи на ...митрополитот, и сега тој е еден од неговите најголеми адвокати. Во името на бугарското население од

⁷⁴ Ibid., стр. 127

⁷⁵ Ibid., стр. 130.

⁷⁶ Крсте Битоски, Дејноста на Пелагониската митрополија (1878–1912), Скопје, стр. 41.

овој град тој напиша петиција до делегатите молејќи ги, во согласност со нивната бројна надмоќ над Власите и Албанците да се дозволи бугарскиот јазик да преовладува во сите цркви и училишта⁷⁷.

Наспроти акциите на д-р Мишајков (попознат како Пателелијата) и другите битолски првенци, елинизираната групација организирано и бучно со голема врева протестираше 8–9 часа пред куќата во која беа сместени делегатите на Патријаршијата барајќи го моменталното сменување на Венедикт. Тогаш револтирани од неприфаќањето на нивните барања, елинизираните водачи на битолчани откажале да ги снабдуваат делегатите со храна а тие при таквите закани биле прифатени од Венедикт, односно нивниот престој паднал на негова сметка.

По сите споменати поплаки, Патријаршијата во 1869 година решила да го повлече Венедикт од Битола. Во негово отсуство и назначувањето на новиот митрополит мошне наклонет кон елинизирањето, во Битола спротивностите уште повеќе се заостриле помеѓу мнозинското славјанско и малцинското елинизираното пред сè влашко и албанско христијанско население. Заострувањата биле мошне видливи на секој чекор. Така, Калверт следејќи ја не секогаш објективно состојбата меѓу споменативе групации (бил наклонет кон елинизираните), сепак, дошол до констатацијата: „...се заканува да трае подолго време... и на крајот да заврши, без сомнение, со доминација на славјанскиот елемент“⁷⁸.

Доминацијата била евидентна по бројот на определените по јазик и народна определба во Битола, но грчката доминација била отфрлена со воспоставување на паралелна општина, одделна од грчката на 5 мај 1869 година, а со тоа се отворила можноста да се отворат, не само училишта на народен јазик, туку и воведување на црквено славјанскиот во црквата „Св. Недела“ па и во новоизградената црква „Св. Богородица“, осветена во 1870 година.

⁷⁷ Интересно што англискиот конзул во Битола, Чарлс Калверт, елинизираните битолчани ги именува не со Грци туку со Власи и Албанци, кое било и точно, додека пак месното неелинизирано население најчесто со Бугари но некаде и со Славјани што на некој начин правел некоја разлика.

⁷⁸ Чарлс Калверт, цит. извештај, стр. 132.

Согледувајќи ги од сите страни состојбите во Битола и во нив клучната фигура, владиката Венедикт, можеме слободно да констатираме дека истиот бил контраверзна личност. Постапувал онака како сметал дека тој лично нема да биде засегнат. Го бранел грчкото влијание, но истовремено гледал дека не може да се справи со далеку побројното славјанско население. Кокетирал и со едни и со други од кое Македонците благодарение на сплотеноста и непоколебливоста успеале да се здобијат со оние човечки и општествени права кои во светот одамна ги уживале многу цивилизирани народи.

Секретно

Руски Императорски Конзулат во Битола, 11/23 мај 1861 г.
До неговото Силјателство А. Б. Лобанов-Ростовски.

Милостив господару, Кнезу Алексеј Борнсович,

Во извештајот од Г. Директорот на Азијатскиот Департамент од 9 април, № 6, што му беше испратен на Вашето Силј-ство со отворени печати за молба, јас напишав за задржаниот во заворот оаде, по барање на овдешниот Митрополит, Бугаринот Димитрија Миладинов. Подоцна тој мене ми се обрати со писмо, копија од кое имам чест при ова да препратам и до вашето Силј-ство, и притоа, ако е можно, да му се помогне нему, но напоменувајќи заедно со тоа, дека при овој случај би требало да се постапува вонредно претпазливо. Главното обвинение, што се покренува против него, се состои во тоа, дека божем тој се наоѓал во тајни врски со руските агенти, па отаде невнимателното застапување би можело уште повеќе да го компромитира пред очите на Турците. Јас го очекував Митрополитот, кој беше отпатуван по епархијата, да поразговарам со него за Миладинова и, доколку постои можност, да го наговорам да му биде одеснета судбината на овој човек. Меѓутоа, денес дознавам дека Миладинов неочекувано вечернок бил одведен, најверојатно во Константинопол. Ќе биде многу жално доколку не биде дадена никаква можност да му се помогне, особено затоа, што невозможно е а да не се признае дека овој човек настрада делумно заради нас. За Миладинова безостатно сите се искажуваат од најубавата страна; сега тој во Охрид има оставено семејство без никакви средства за живот.

Со вистинска почит и со совршена преданост, имам чест да му бидам на вашето Превосходство најпокорен слуга

М. Хитрово

Копија

Милостив Ми Господару Р. во Битола Конзулу

Познато ми е дека се грижите за моето избавување. Од другата страна ми пратија писмо: „Ако се надеваш на Северните (Русите) и на башибузуците (тоест на чорбаџиите православни) никогаш нема да имаш избавление. Зашто си наклеветен од црнокалиците грчки Владици дека сте северен деец“. Ете ти си е та беонси – (можеби шифра, можеби пцоста, а можеби: „Ете ти ја сета бела“, или „Ете ти си тој бедник...“ заб. С.Д.) Јас, Вашиов слуга, знам што е потребниот орган за избавление, тоа е d'argent – пустото сребро, пустите пари треба да се положат и да се избавам, но каде да ги најдеме. Јас овде немам да живеам, домочадието ми гладуваат, камо ли и пари да дадам за моето избавление!!

Ваша Милост сосем да не се покажувате. Ве молам, што имате сострадание (sympathia pour moi), ни на немецки конзули, ни на англиски, нити на Т... само ако благоволите, една е болката моја, пари, пари. Пари да туриме и во часот да се избавиме. И пак со ваше средство, но аз ќе најдам човек овде. Прощавајте моја простота

А овој човек, што го носи писмово, ви е потребен за да го држите, имат дух тенок, е познат со луѓе многу, многу познат всекакви работи тукашни. Можит да купват разни известии од многу работи, не е учен, но се надевам да будет верен. Ќе го искусите... Имам и едно многу тајно да ви соопштувам (avenir) за коешто пред една година (Апте) бев му пишал на Неговото Силјателство кнезот А. Лобанов-Ростовски, и коешто сега е во дејствие, и коешто сега дејствуваат енергически, јас не сум лагач. Да познаете. Овој што носи писмово е Костурец. Се зове Никола Сотироф, но не требит да знаит ништо, сега за сега, што ви пишувам, само што ќе најдете благословно тоа да знаат.

Примете почтено поклонение

1861, април 29 во Битола

хапџана (потписал) Д. Хр. Миладинов

ДО ДИМИТЪР А. РОБЕВ — БИТОЛЯ

Битолският затвор, 8 април 1861 год.

8 април, Б.

Достопочитаеми Д. А. Р.⁷¹

Моля горещо, направете енергично това, което смятате за добре. Времето е подходящо! Както се научаваме! Не жалете пари, които ще Ви върна след малко време. Имам разписка за 5 хиляди гр. и монети, защото ако изпуснем този момент, ще изгния в затвора. Каквото намерите за добре, кажете на тѣста ми Наум да направи — да остане няколко дни или да си отиде, да дойдат ли от Струга с прошение или не.

Тичайте, където и каквито средства знаете, да действувате най-бързо! Кажете на тѣста ми да ми каже.

Поздравлявам
Д. Хр. М.

ДО БРАТЯ РОБЕВИ И СИНОВЕ — БИТОЛЯ

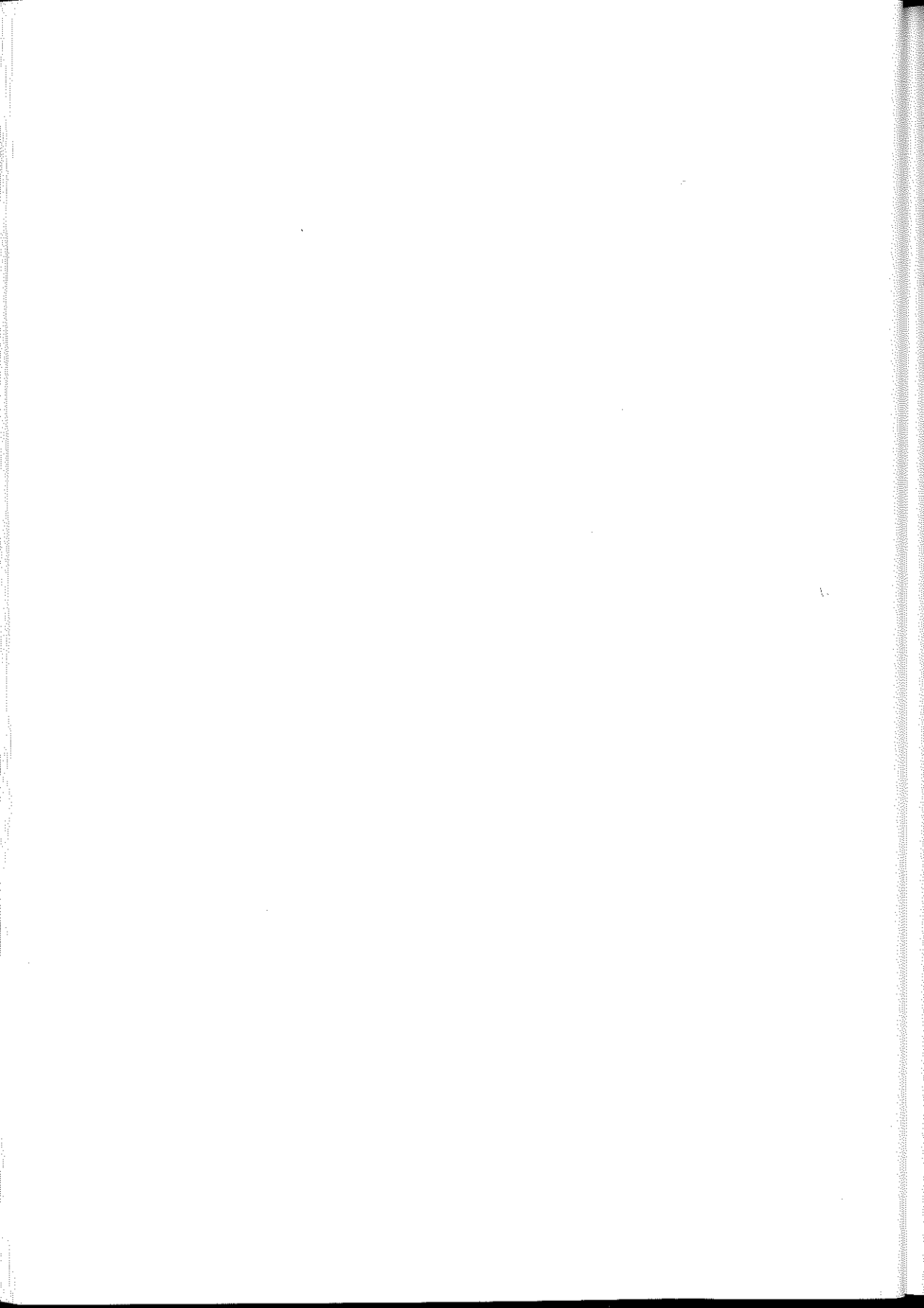
Битолският затвор, 12 април 1861 год.

Господа братя Робев и синове!

От неделя господин Хололис⁷² не е идвал вече. Не зная в какво положение са резултатите. Аз, Вашият слуга, съм, доколкото ми позволява темпераментът, твърд и търпелив. Протакането не ми харесва. Добре ще е да знаех било за добро, било за лошо. Вашите старания в моя полза са много благосклонни и много дейни. Признателен съм. Не жалете парите ми. Не зная дали прощението ми е отхвърлено от Високата порта, и дали има нужда да напиша днес друго на турски или как? Поздравлявам Ви

Ваш
Д. Хр. Миладинов.

В Битолския затвор, 12 април 1861 год.

Владо ГОРЕСКИ

Фердинанд Гало – почетоците на културната и духовната соработка помеѓу Битола и Словенија

Фердинанд Галло е еден од позначајните словенечки барокни вајари. Во 18 век реализирал богат и интересен опус спојувајќи ги барокните влијанија од југ и од север со домашните дрворезбарски настојувања. Често неговата работа била поврзана со бројни соработници – слична на нашите копаничарски тајфи.

Назначајни му се делата во Слатка Гора, Шоштањ, Шарек во Велење, Слетина над Лашко и др. (главно олтарни композиции).

Во посета на Слатка Гора, село во близина на Цеље, каде што има реализирано пет олтари, изрезбани проповедалници, ормар за оргули, имав можност да разгледувам некои црковни книги како и во разговор со некои од старешините ми беше спомнато дека е можно Галло да имал пропатувано во Македонија и дека можно е да престојувал во Битола. Неговата работа била во допир со далматинската резбарска школа, а таа пак на некој начин била во допир со некои наши копаничарски групи. Следејќи го неговото творештво – директно и преку некои историско ликовни осврти може да се забележи навистина една суптилна нијанса на ликовни поставки кои се поблиску да јужниот израз со некои далечни византиски реминисценсии.

Во 1991 год. презедов (заедно со Ефто Димовски – конзерватор) низа конзерваторско – реставраторски зафати на скулптурите од Католичката црква од Битола. Поголемиот дел од нив се изработени

во работилници во Париз, но олтарот е со многу постар датум и скулптурите се реализирани во дрво. По завршувањето на овој зафат ни беа донесени поголем број скулптури изработени во дрво и теракота од католичките цркви и објекти низ цела Македонија. Во целиот овој корпус една скулптура се издвојуваше – на св.Марија со помали димензии во позлатено дрво. По, подетални сондажи беше откриен потпис на задната долна страна: Галло Ф. Потеклото и употребата на оваа скулптура не беше познат, но во разговор со старешините ми беше потврдено дека поголемиот дел на културните предмети од постар датум во Македонија најчесто се дистрибуирани или преземани од Битола, каде што католицизмот имал поинтезивна активност.

Се разбира дека овие сондажи во иднина треба подетално да се доистражат, но според информациите кои погоре ги спомнав, постојат големи можности Фердинанд Галло да престојувал во Битола некаде околу 1759 год.

Со ова, всушност, започнува една интересна линија на интензивна духовна и културна врска помеѓу Словенија и Битола која ќе има една чудна непрекината духовна спирала и взаемност.

Оттука престојот на истакнатиот Франце Месеснел – еден од најзначајните историчари на уметноста на почетокот од 20-от век, во Битола и неговата интезивна работа меѓу другото и во археолошкото ископување во Суводол, а подоцна бројни стручни и афирмативни написи, студии, осврти кои се однесуваат за културата, археологијата и уметноста особено во Битола и околината. Всушност, како и за Галло така и за дејноста и позитивниот мост што го има воспоставено Месеснел во иднина би требало да се обрне повеќе внимание бидејќи преку овие двајца автори Битола мошне рано почнува да си обезбедува вистински европски простор.

Во оваа галерија на истакнати културни дејци коишто престојувале во Битола или оставиле некаква трага за неа, би ги спомнал и: Иван Погачник, Игнат Јоб, Франце Краљ, па сè до Берник, Борчич, Клавдигута, Кржишник сè се тоа автори публицисти критичари кои во периодот од 1759 год. со скулптурата св.Марија, па сè до речиси денес во еден непрекинат континуитет го поврзуваат нашето културно милје со словенечкото и се разбира со европското. Покрај ова, нашите културни работници и уметници своите најзначајни потези ги имат реализирано во Словенија. Би ги спомнал Димче Николов, кој преку

своето дејствување во Љубљана обезбеди меѓународни афирмации речиси низ сите континенти, притоа сопственото творештво спојувајќи го со духовните вредности на овој крај и со најзначајните дострели на љубљанската графичка школа. Тука е и Боге Димовски, кој е еден од позначајните автори денес во Словенија. Битолското меѓународно графичко триенале, кое обезбедува огромна афирмација културна и творечка низ скоро сите делови на светот, во своите нискулци и најзначајни почетоци големо искуство има преземано од љубљанското биенале.

Присуството на Фердинанд Галло пред скоро два и пол века во Битола е, всушност, една од бројните специфични алки во историјата на овој град, алка која само ја потврдува неповторливоста, автентичноста и посебноста меѓу другото и во културата и уметноста која секогаш ја прави Битола најблиска или директно поврзана со европските текови уште од многу, многу поодамна.

Никола В. ДИМИТРОВ

ЧЕХОТ НОВАК (повод за понатамошни истражувања)

ВОВЕД

Во синцирот на историјата за Битола во текот на XIX век се нанижала уште една алка, „алката на странците“. Битола во текот на XIX век била посетувана од стотици познати и непознати странски патописци кои во градот се задржувале по два-три дена, а некои и една-две седмици, и повторно го продолжувале својот пат низ Турција и подалеку од неа.

Имајќи ја предвид стопанската развиеност и политичката важност на Битола за европскиот дел на Турската Империја за патописците таа била попатна или целна дестинација. Во градот живеело етничко разновидно население, а покрај нив во Битола престојувале и повеќе години живееле и странци – туѓи поданици.

Според податок изнесен во Зборникот за народни умотворби, наука и книжнина, книга IV издадена во Софија, стои дека *Битола во 1891 година имала 31.257 жители*, од кои Македонци до 9500 лица, муслимани 8500-9000 лица, Власи 6500, Евреи 5048, Албанци и Роми до 1500, Грци 75-100, Ерменци 20-25 и *иуѓи поданици 31 лице*¹. Во недо-

¹ Ѓорѓи Димовски-Цолев и Ѓорѓи Грамосли, Статистички податоци за Битола и Битолско во XIX век. ДНУБ, Прилози број 39, Битола, 1983 година.

стиг на други статистички податоци за бројот на странци во Битола, проценуваме дека кон крајот на XIX век, покрај конзулите со нивните семејства, во градот живееле и уште триесетина други лица странски поданици, што значи дека нивниот вкупен број бил над 60 лица. Како поткрепа на претходно изнесеното е стопанскиот развој на градот кој предизвикал градба на фабрики, филијали на разни странски трговски компании, банки и друго. Така, во градот покрај странските конзули, претстојувале и работеле и други странски поданици како, на пример, верски мисионери-свештеници, калугерки, потоа лекари, уметници, трговци, разни занаетчии и еден механичар, машинобравар-Чехот Новак.

ДОАЃАЊЕТО НА НОВАК ВО БИТОЛА И НЕГОВАТА МАШИНО-БРАВАРСКА РАБОТА ВО БИТОЛСКАТА ИНДУСТРИЈА

Во Битола при крајот на XIX век егзистирале неколку текстилни фабрики во кои производството се вршело машински. Најпозната текстилна фабрика во Битола и меѓу првите во Македонија била текстилно-трикотажната фабрика во село Дихово. Оваа текстилна фабрика била изградена во 1883 година², а според други – во 1885 година³, се сметала меѓу поголемите текстилни фабрики во европска Турција. Капиталот вложен во фабриката претставувал големо богатство кој обединувал голема инвестиција на акционерско друштво на неколку богати трговци од Битола (Ѓорѓи Иконому, Михаил Коринти, Никола Никаруш, Ѓорѓи Анести и Јанко Данабаш). Така, основаното друштво со неполн капацитет проработи во 1886 г. и произведуваше бел, сив и син шајак и друга позамантерија главно за народни носии. Поради недостиг на комплетна опрема која сукцесивно беше лиферуфана од Англија, фабриката работеше со непол капацитет.

Во текот на 1888 г. фабриката во Дихово преработи 1850 квинтали овчка волна (спрема 1.100 квинтали во 1887 г.) и приближно толку количество памук и лен. Поради тоа што уште не беа инстали-

² Коста Сидовски, *Развиток на индустријата во НР Македонија во периодот меѓу двете светски војни (1918-1941)*, Економски институт, Скопје, 1960 година, стр. 90, 91 и 94;

³ Данчо Зографски, *Развиток на капиталистичките елементи во Македонија за време на турско-владеење*, Култура, Скопје, 1967 година, стр. 386-387, 484-486

рани сите потребни машини, отпрвин фабриката не произведуваше шајак, додека вредноста на нејзината произведена позамантерија која ја пласираше во разни краишта на Турција и Грција се проценуваше на околу 200.000 австриски гулдени. Дури во 1889 г. таа почна да произведува шајак кој се продаваше во Солун и по Грција. Фабриката премина во целост на парен погон дури во 1895 г., а во 1896 г. веќе вработуваше 220 работници и работеше деноноќно без прекин. Нејзините работници беа слабо плаќани и најголемата надница достигаше само до 5 пијастери, а употребата на женскиот и детскиот труд беше многу распространета.

Производниот процес бил поставен на сосема модерна база, со своја предилница, такечница, одделение за бојадисување и сушилица дури од 1896 година. Диховската фабрика произведуваше најмногу ширити, војнички штофови, помало количество шевиот и гладок камгарнштоф. Фабриката во Дихово располагаше со своја предилница, во која годишно се предеше над 180.000 оки волна. Претпријатието при крајот 1897 година располагало со над 450 разни машини, од кои: 10 автоматски машини за штофови, 200 машини стар систем за штофови, 200 машини (чаркови) за плетење на гајтан, 4 чешла за чепкање волна, 40 машини за плетење, 4 машини за предење, 1 машина за разврстување на волна, 2 парни преси за шајак. Во фабриката работеле 500 работници и се работело во смени. Во фабриката се произведувале следните артикли: разни волнени платови, шајак, чоја, појаси, гајтани, трикотажа (волнени фанели и чорапи) и др. Дури 50% од произведените текстилни артикли биле наменети за турската војска, а останатото производство се пласирало во поголемите градови на Балканот.

Друга фабрика за штофови, платна и гајтани била на Стерио Пикулис кој подигна текстилна фабрика во битолското село Магарево. Оваа фабрика проработи во 1892 година и била движена од водена турбина. Кон крајот на XIX век беше подигната уште една фабрика за гајтани и позамантерија во с. Магарево и обете тамошни фабрики беа ориентирани, главно, кон преработување готова преѓа од англиско производство, набавувани со посредништво на солунските трговски агенти. (во с. Магарево-Битолско. Оваа фабрика била основана во 1890 година како занаетчиска работилница за изработка на клашни и гајтани.

Во Битолскиот вилает во 1897 година биле регистрирани 8 хидраулични мелници со модерна опрема. Главна мелница на индустријата за брашно во Битола била мелницата на Исмаил-паша (подоцна „Драгор“), која работела со 6 валци и имала капацитет од 10 тони мелено брашно дневно. Опремата на мелниците била внесена од Австро-Унгарија. Веќе две години подоцна бројот на модерните мелници во Битолскиот вилает се покачил на 13 и тие располагале со 33 валци.

Текстилниите фабрики во вилаеитиите имале машини донесени од Англија и Австро-Унгарија. Речиси сити фабрики за тајтани биле снабдени со машински разбои донесени од Австро-Унгарија, односно од Виена. За одржување и сервисирање на големите број машини од над 500 парчиња, потребно било стручно лице машинист. Оваа работа од 1895 или 1896 година зайочнал да ја извршува Чехот Новак, кој по занимање бил механичар, машино-бравар и прво време работел во битолските фабрики, а подоцна отворил и своја работилница. Неговата работилница се наоѓала на денешната улица Елпиди Караманди, во непосредна близина на куќата на калугерките.

За стручноста на Чехот Новак како прв машино-бравар во Битола, сведочи исказот, „со своите несовршени орудија изработувал не само делови од некои машини туку и цели такви“⁴.

Во недостиг на точни податоци, појавата на Чехот Новак во Битола ја датираме во периодот на крајот на XIX век, кога во Битола и околината се градат повеќе фабрики и кога се појавила потреба од сервисирање на разните видови машини. Новак, во Битола живеел и активно работел околу десетина години од 1895/6 до 1906/7 година.

Нашите претпоставки за тоа, кога и кој го донел Чехот Новак во Битола се движат во следните релации, дека дошол:

1. Непосредно по градбата на фабриките и монтирањето на машините, или неколку години подоцна која се јавила потреба за сервисирање-одржување на машините;

⁴ Милош Хр. Константинов, *Занаети и еснафи во Битола и Околијата*, Битола, 1961 година, стр.79. (според Милош Константинов, појавата на Новак во Битола била во почетокот на 20.век.-подвлеков НВД)

2. Битолските фабриканти од австрискиот конзул (вицеконзул Погачар од 1890-1896 година или Аугуст Крал од 1897-1904 година⁵) побарале од Австро-Унгарија во Битола да се доведе стручно лице механичар, машино-бравар кој ќе се грижи за одржување на машините во фабриките;
3. Можеби, локалните власти на Битола биле заинтересирани да најдат лице машино-бравар кој ќе ги одржува разните типови машини во градот (во погоре наведената текстилна фабрика 50% од вкупното производство на текстилните артикли биле наменети за потребите на турската војска, а исто така, и неколкуте печатници во градот, меѓу кои и вилаетска, имале потреба од лице механичар, машино-бравар);
4. Претпоставуваме, дека Новак пристигнал од Софија или директно од Австро-Унгарија, од Виена, а можеби од Солун, или пак од Београд;
5. Претпоставките одат дотаму, дека Новак самоиницијативно пристигнал во Битола, затоа што бил добар мајстор-механичар, а битолската индустрија имала потреба од такво лице;
6. Постојат претпоставки дека Новак во Битола во 1895 /1896 година, или малку подоцна, го довела Тајната македонска револуционерна организација за свои оружарски цели.

Последната претпоставка ја поткрепуваме со забележаните искази. Прв е исказот на **Ѓорче Петров** во своите „Спомени“, кој вели, дека „во таа смисла обид бил направен со испраќањето на Дамјан Груев во Белгија, да се запознае со тоа искуство. Со бомби извесно време организацијата се снабдувала преку Н.Туфекчиев од Софија, кој во таа работа вршел и шпекулација. За тоа раководителите на Организацијата нарочито Гоце Делчев и Ѓорче Петров, биле на мнение и инсистирале по прашањето на снабдување со бомби да се изнајдат сопствени патишта. Се воделе со мислата за организирање на сопствено производство и тоа во познати количества. Тоа тие и го оствариле. Со помош на еден Чех, механичар, во летото 1896 година, тие отвориле во Софија прва самостојна бомболеарница. Меѓутоа,

⁵ Томо Томоски, Документи од виенската архива за Македонија од 1879-1903, Поговор, редакција и коментар, Скопје, 1955 година, стр. 176

производството не било организирано систематски и како резултат на тоа не биле добиени никакви позитивни резултати“⁶.

Вториот исказ на Ѓорче кажува, дека: „Во летото 1895 година во Битола допатувал од Виена некој пиротехничар, донесувајќи со себе динамит и фитил, а организационите раководители определиле едно лице да ја изучи употребата на динамитот. Биле донесени и првите бомби во Битола“⁷. Дали лицето кое дошло од Виена бил Новак, или пак лицето кое било определено да ја изучи употребата на динамитот бил механичарот Новак, кој претходно веќе бил во Битола, или пак, Чехот што допатувал во Софија, по извесно време доаѓа во Битола, или можеби се работи за некое друго лице, со сигурност не можеме да тврдиме.

Сепак, нашата интуиција ни сигнализира дека *Новак во Битола доаѓа во 1896 година, и најоредно покрај механичарски, машино-браварски услуги во битолските фабриките, извршувал и разни оружарски услуги за потребите на Организацијата*. За неговата работилница, и за својата стручност во работата како добар мајстор ни зборуваат исказите на револуционерите со кои тој соработувал.

Сепак, за утврдување на точниот датум на појавувањето на Новак во Битола, и причината поради која дошол во градот, ќе треба

⁶ Христо Андоновски-Полјански, *Некои прашања од воспата организација на македонското национално-револуционерно движење во предлинденскиот период*, Гласник на Институтот за национална историја, Година IV, број 1-2, Скопје, 1960 година, стр.100; Ѓорче Петров, СПО-МЕНИ-кореспонденција-(овед, коментар и редакција, проф. Љубен Лапе), Скопје, 1984 год., стр. 58,73 и 87; "Една година - пред 1895 - Даме беше доаѓал во Софија. Беше испратен од ЦК за да ја изучи во Белгија тама од студентските веќеинајна за борба со динамити...Во 1895 година од Виена, за изработка на бомби и ракување со бомби и други експлозии во Битола допатувал некој пиротехничар...Во летото 1895 година по воспанието (се мисли на Мелничкото воспание -нд) некојси од Буџарија дошол во Солун (преку Виена) за да покаже што нешто е динамитот и како се прави фитилот. Специјален човек пративме од Битола да го види под чудо и да научи како се употребува динамитот...Нека споменам дека во едно поранешно доаѓање во Софија, офицерите ме запознаа со еден Чех, кој имаше на булеварот Патријарх Ефимииј железарска работилница. Тогаш уредивме да му дадам пари (150-200 лири) да се приготви со калаи и леарницата под услов да го изучи некое наше момче да лее бомби. Бевме недоволни од Туфекчиев, кој со голема мистериозност ни ги продаваше бомбите, не сакаше да ни каже како се леат, а истиот Чех му ги леал. Го изучивме тогаш Димитар Зографов, прилежанец, телеграфист и го испративме подоцна во радовшикото село Дедино за да лее на тоа место бомби (во 1986 година за време на распуштањето)."

⁷ Манол Пандевски, *Вооружувањето на македонските револуционери и востаници во периодот до Илинденското востание (1893-1903)*, ГИНИ, година VII, бр. 2, Скопје, 1963 г., стр. 103

дополнително да се истражува, со што, се надеваме дека ќе откриеме уште многу непознати работи за овој „битолски странец“.

УЛОГАТА НА НОВАК ВО ВООРУЖУВАЊЕТО НА МАКЕДОНСКАТА РЕВОЛУЦИОНЕНА ОРГАНИЗАЦИЈА ВО ПРЕДИЛИНДЕНСКИОТ И ИЛИНДЕНСКИОТ ПЕРИОД

Новак во Битола бил познат мајстор-„бонмајстор“⁸. Негова примарна работа била машинската работа, односно машино-браварската⁹, некои го споменуваат како техничар¹⁰, а некои пак како механичар¹¹. Како и да било, сепак, со сигурност се знае дека Чехот Новак бил способен мајстор кој одлично го познавал својот занает.

За способностите на Новак добро се знаело и во Македонската револуционерна организација. Можеби, Чехот Новак и бил член на ТМРО, или пак „сигурно е дека Новак тјажно одамна работел за Организацијата.“¹², сепак, кај дел од револуционерите било познато дека „Австријанецот којшто зовори српски е еден од најдоверливите луѓе на организацијата...помошта што Новак ѝ ја дава на организацијата е неироценлива“¹³.

⁸ Спомени-библиотека - С. Арсов, П. Кљашев, Л. Церов, Г. П. Христов, А. Андреев, Г. Папанчев, Л. Димитров. - Култура, Скопје, 1997.; Според спомените на Славејко Арсов, стр. 106; Спомени и биографии на илинденци, Избор, редакција и коментар Александар Крстевски-Кошка, Архив на Македонија - Подрачно одделение - Битола, Битола 1993 година.; Според спомените на Талев Петров-Ѓорѓи Биштанецот, стр.181

⁹ Милош Хр. Константинов, *Заваети и еснафи во Битола и Околијата...*, стр.79.

¹⁰ Ѓурѓица Петровиќ, *Оружарската дејност во Македонија во предилинденскиот и илинденскиот период*, Илинден 1903, ИНИ, Скопје, 1970 година, стр. 219; Ѓорѓи Димовски-Цолев, *Ѓенимале* (Гивимале, Ѓинимале, Елимале, Јенимале, Ени махала, Ени махле, Ново маало, Јени маало, Гини маале), Трибина, Битола низ вековите VII, Битола, 2004 г., стр. 38

¹¹ Никола Петров Русински, *Спомени*, Институт за национална историја, Скопје, 1997 г., стр. 124 и 125; Христо Андоновски-Полјански, *Некои прашања од воената организација на македонското национално-револуционерно движење во илинденскиот период*, ГИНИ, година, IV, број 1-2, Скопје, 1960 година, стр. 100; Манол Панчевски, *Вооружувањето на македонските револуционери и востанија во периодот до Илинденското востание (1893-1903)*, ГИНИ, година VII, бр. 2, Скопје, 1963 г., стр. 106

¹² Ѓорѓи Димовски-Цолев, *Ѓенимале...*стр. 38

¹³ *Битолската леарница*. Во визбите на училиштето "Св. Кирил и Методија", Нова Македонија, Скопје, бр. 2708 од 2. VIII. 1953 г., стр. 6

Познато е дека Новак во својата работилница за Организацијата изработувал разновидно оружје уште од 1901 година. Така, според Анастас Митрев, работилницата за бомби била создадена во Битола во 1901 година од мајсторот Новак Чех, и со видно учество на групата македонски социјалисти околу Никола Карев¹⁴. Речиси иста е и следната констатација: „Во Биџола, во 1901 година, била основана тајна леарница на бомби што биле дело на македонските социјалисти: Русински, Карев, Марко и другите. Во неа бомбите ги изработувал Чехот Новак, истиот човек што ги правел и калашите за муниција“¹⁵.

За локацијата на работилницата-леарницата на Новак постојат различни тврдења. Имено, тој имал тајна работилница во визбајта на кукајта во која бил неговиот дуќан во Биџола (на денешна Рувелџова улица бр.8)¹⁶. Според други, работилницата била во неговата железарска работилница кај „Скршена Цамија“¹⁷, а според трети „што живееше и работеше во Француското училиште на калуѓериците“¹⁸ (на улица Елипида Караманди-подвлеков НВД).

Во работата на Новак активно учествувала и неговата сојузница Клара¹⁹, а неговата ќерка (Карла*) заедно со останати девојки бомбите и фишеците ги носеле и предавале на гробарот Алче од гробиштата „Света Недела“ од Битола²⁰. Овие показатели покажуваат дека семејството на Новак било вклучено во изработка и дистрибуција на муницијата, бомбите и друго. Не ни е познато колку пари за својата работа добивал од Организацијата, се претпоставува дека добро заработувал. Меѓутоа, за неговиот живот се знае и една негова непопуларна навика, а тоа е дека бил љубител на алкохолот, односно спо-

¹⁴ Манол Пандевски, Вооружувањето на македонските револуционери и востаници..., стр. 106

¹⁵ Ѓурѓица Петровиќ, Оружарската дејност во Македонија во предалинденскиот и...стр. 224

¹⁶ Ѓурѓица Петровиќ, Исто, стр. 219

¹⁷ Битолската леарница. Во визбите на училиштето „Св. Кирил и Методија“...стр.6

¹⁸ Спомени и биографии на илинденци... Според спомените на Талев Петров-Ѓорѓи Биштанецот, стр.181

¹⁹ Ѓурѓица Петровиќ, Исто, стр. 219

²⁰ Спомени и библиографии на илинденци... Според спомените на Цингарова Наумова Марија, стр. 222 (*Податокот за името на ќерката на Новак, Карла е добиен од проф. Ѓорѓи Димовски-Цолев, професор по историја и научен работник во пензија, кој пред повеќе години спровел истражувања за оружарската дејност во Битола, а податокот за Карла го добил од сеќавањата на Ангеле Чобанов)

ред **Славејко Арсов**, Новак покрај тоа што бил „добар мајстор, но илјаница“²¹. Не е познато зошто имал таква навика.

Најпозната работа по која е препознатлив Чехот Новак секако дека е неговата оружарска работа за потребите на ТМО. Чехот Новак во предилинденскиот и поилинденскиот период бил изработувач на калапи за леење олово, на куршуми, на справи (машинки) за затегнување на наполнетите фишеци, потоа извршил обука на повеќе лица да знаат да го прават истото, и секако знаел да лее и изработува бомби.

За неговата оружарска работа, повеќе лица ни оставаат спомени и записи. Имено, според **Талев Петров-Горѓи Биштанецот**, Чехот Новак бил „мајстор за калапи на фишеци,...и истинити правеше и калапи за полнење фишеци, а подоцна правеше и бомби...правеше арни бомби, подоцна и од црпки-лејки, оваа работна ја правеше само Новак, ова добро го знам, бидејќи ми беше работната. Бомбиите се пренесуваа во црквата“²². Слични се исказите и на **Цингарова Наумова Марија** која заедно со својот сопруг и својата сестра „вршеле курирски работи и помагаа во изготвувањето на бомби и фишеци од Новак и заедно со неговата ќерка ги носеле и предавале бомбиите“²³.

Славејко Арсов за способноста на Новак, вели: „Тој беше добар мајстор и правеше калапи за да можат да осигураат чауриите раширени, за да послужат поворно. Имаше дујка за сивавање на чаурата, имаше прибор за вадење на сиварата кайсула, за сивавање нова и сл...Новак изработувал калапи за леење оловни куршуми, справи (машинки) за затегнување на наполнетите фишеци и слично...Нејосредно пред воспаниеето се кукуваа со очи празни гизли што се полнеа со олово, лееа во калапи... Фабрикација за поправање на оружје и правене на муниција имало и во некои градови“²⁴. (Битола, Струга, Охрид, Крушево и други-подвлекови НВД)

Познатиот професор по историја и научен работник од Битола, **Горѓи Димовски-Цолев**, за Новак има забележано, „Новак живеел и работел како техничар во Битола.На бавчанциите од Јени

²¹ Спомени-библиотека,...Според спомените на Славејко Арсов, стр. 106

²² Спомени и биографии на илинденци,...Според спомените на Талев Петров-Горѓи Биштанецот, стр.181-183

²³ Спомени и биографии на илинденци,...Според спомените на Цингарова Наумова Марија, стр. 222;

²⁴ Спомени-библиотека,...Според спомените на Славејко Арсов, стр. 106

маало една од задачите им била да пренесуваат бомби кои ги добивале од австрискиот државјанин, инаку Чех по националност, Новак... "Вакви бомби, како експлозив, се наоѓаат во Ермиџ-Петровград-Русија, со назнака „македонки“. Се смета дека руски болшевици-револуционери, есента 1903 година, стигнале во Бишола и оствариле во Гинимале. Тие се среќале со бишолските раководители Александар Ефимов и Ѓорѓи Сузарева како и некои други членови на ТМО на Вториот револуционерен округ. Овде рамениле мисли и се запознале со целите и методите на борбата на Организацијата, преку Софија заминуваат назад, при што понеле некои примероци на амајерски направени бомби. Ваквото тврдење подлежи на најтешки доказувања. Меѓутоа, сигурно е дека Новак иако одамна работел за Организацијата"²⁵.

Поопширен текст за работата на Новак има регистрирано Ѓургџа Петровиќ. Имено, според неа, „прв изработувач на калаји за сечење и полнење на чауриите за да се добие саканиот калибар, како и на калаји за лење на оловните кушуми за употреба на Организацијата бил техничарот Новак, Чех, наречен Новак „бомбајстор“... Скоро целиот револуционерен округ се снабдувал со калаји или „машинки“, како што ги нарекувале во тоа време, кои ги изработувал Новак... Може да се каже дека пред воспоставувањето скоро сите реони од Бишолскиот револуционерен округ имале калаји за приспособување на чауриите и за лење кушуми, покрај резервите од чаури, барут, олово, така што за време на воспоставувањето не се почувствувал недостиг на муниција... Во Бишола, во 1901 година, била основана иако леарница на бомби што биле дело на македонските социјалисти: Русински, Карев, Марко и другите. Во неа бомбите ги изработувал Чехот Новак, истиот човек што ги правел и калајите за муниција... Тука Новак, заедно со калајџијата Науме Тоше Наумов и со неколку револуционери, леел два вида бомби, од бронза, во големина на шайкино јајце. Првиот вид бомби биле со фијил и тие бомби имале мазна површина. Според должината на фијилоот се одредувало времето за нивната експлозија, приближно во растојание од половина до еден час. Другиот тип бомби биле со

²⁵ Ѓорѓи Димовски-Цолев, Гинимале... стр. 38, фуснога 31.

каѝисла. Тие имале раѝава ѝовршина, со мали брадавѝчки. Бомбиѝе се ѝолнеле со 2/3 калиум хлорѝи и 1/3 сумѝор. Вакваѝа сразмера ѝредизвикала силна екѝилозија. Фѝиѝилоѝи го набавувале ѝреку рабѝиѝниѝиѝе иѝио гѝраделе ѝаѝиѝиѝа или ѝреку ѝосредниѝи кои биле во врска со уѝравникоѝи на ѝурскиоѝи воен магаѝин во Биѝола. Може да се ѝреѝѝоложи дека оѝисоѝи на бомбиѝе иѝио биле уѝоѝребувани во борбиѝе каѝ Цаѝари, на 14 јули 1903 гѝодина, во извешѝајоѝи Крал, авѝѝирскиоѝи конзул во Биѝола, се однесува на бомбиѝе од рабѝиѝилниѝаѝа на Новак. За нив Крал вели дека не го ѝосѝиѝнаа сакаѝоѝо деѝѝиво, бидејќи се ѝримиѝивни: иѝе се гѝрубо израбоѝени, со ѝречник од околу 9 см., дебели, многу ѝеѝки, најѝолнеѝи со динамиѝи и железни гѝулиња, со фѝиѝил долг околу 25 см., ѝа сѝоред ѝоа неѝраѝѝични. Биѝолскиѝе бомби биле уѝоѝребувани како ѝоѝовски зрна за црешовиѝе ѝоѝови иѝио се израбоѝувале во Крушево²⁶.

Уште пред повеќе од 50 години, во дневниот весник „Нова Македонија“ е забележан новинарски напѝс за „Битолската леарница“. Во него за Новак е забележано: „...Меѓу овие неколѝина редовно се наоѓа и Авѝѝријанецѝи Новак. Теѝко би се нашол денеска човек, иѝио ќе може да ни даде ѝоѝиѝирни информаѝии за него. За сѝѝе ѝој осѝана „Авѝѝријанецѝи“, иако гѝовори срѝски...Авѝѝријанецѝи којѝиѝо гѝовори срѝски е еден од најдоверливиѝе луѓе на орѓанизаѝијаѝа. Во неговаѝа железарска рабѝиѝилниѝа каѝ „Скрѝена Цамија“ може да се најдаѝи ѝовеќе ѝуѝки и ѝиѝиѝоли од колку во кој и да е ѝогаѝен магаѝин. А жена му Клара му е неговоѝи ѝрв ѝоѝоѝник-ѝосѝојана врска меѓу него и орѓанизаѝијаѝа...Се она иѝио визбиѝе на училиѝиѝеѝио не може да се израбоѝи се израбоѝува во рабѝиѝилниѝаѝа на Новак. Тука се леаѝи дури и бомби. Помоѝиѝа иѝио Новак и ја дава на орѓанизаѝијаѝа е неѝроценлива...Биѝолскаѝа леарница, во визбиѝе на училиѝиѝеѝио и рабѝиѝилниѝаѝа на Новак се иѝе на кои се ѝоѝиѝирааѝи чеѝиѝе од околицјаѝа... А за ѝоа време Пеѝѝре Лиѝуѝоѝи оѝкри цела редиѝа рабѝиѝи. Дојде ред и на леарницаѝа...Еден ден, одненадеж, ѝолицјаѝа ја блокира рабѝиѝилниѝаѝа на Новак. Пуѝки, бомби, муѝиѝија и разни делови на оружје, иѝио ги ѝронајде, беа неѝобѝиѝен доказ за неговоѝо ѝомагање и рабѝиѝа во орѓанизаѝи-

²⁶ Гурѝица Петровѝк, Исто, стр. 220, 224-226.

јата. Но тој е туѓ државјанин. Власија не може да преземе проише неѓо ништо друѓо, освен да го проџера назад во Австрија.

- Јас пак ќе се враќам-рекол Новак на поаѓање.

Но тој повеќе не се враќа во Биџола. Петре Лиѓушој со еден поџез ја уништи леарницата, и го проџера од границите на Македонија еден сиронец кој несебично го помагаше ослободителното движење на македонскиот народ²⁷.

Новак покрај тоа што изработувал бомби, куршуми, муниција, машинки, тој е познат и по тоа што извршил обука за ракување со изработените машинки. Така, **Славејко Арсов**, во врска со обуката, забележал: „Пред да го диѓнеме воспитанието имавме окулу 400 оки олово леано за пџирони. Селаниите го леа сами в планина, во калаји со 2-3 дујки. Калајиите во Биџола ги правеше еден Чех, добар мајстор, но пџјаница. Тој правеше калаји за да можат да осџанат чауриите раширени, за да послужат повџорно...Сето поа селаниите го научија. Во реонот имавме пџри машинки за полнење и 4 машинки за леање, пџака што на 4-5 села доаѓаше по една машинка...Повеќе лица биле извежбани да прават куршуми. Дури и самиот Никола Петров Русински пџврди дека самиот издлабил во камења калаји за леање куршуми. Непосредно пред воспитанието...Сите реони имаа свои резерви од гизли и олово и свои машинки. Селаниите се извежбаа во овие вешџини“²⁸.

Ѓурѓица Петровиќ, за обуката забележала: „...Скоро целиот револуционерен округ се снабдувал со калаји или „машинки“, како што ги нарекувале во поа време, кои ги изработувал Новак. Во Ресенскиот реон се наоѓале пџри неѓови калаји за поаѓање чаури и четџири калаји за леање куршуми. Доста од ише калаји имало и во крушевскиот крај, а исто пџака и во Крушево...Значителна поа на пџшкарот Борјар од Крушево му укажал Новак од Биџола, правџки го алатиот што бил поџребен за изработка на калајиите“²⁹.

Чехот Новак во Битола бил познат и кај повеќе револуционери, па така тој соработувал со Никола Карев, Ѓорѓи Сугарев, Славејко Арсов, Никола Петров Русински, Веле Марков, Анастас Лозан-

²⁷ Битолската леарница. Исто,.... стр.6

²⁸ Спомени-библиотека,... Според спомените на Славејко Арсов, стр. 106

²⁹ Ѓурѓица Петровиќ, Исто, стр. 219

чев, Анаџас Митрев, Александар Ефтимоџ, Ѓорче Ефтимоџ и Георѓи Поп Хриџтов, железарот Неделко и Ѓорѓи Танев, калаџиџата Науме Тоше Наумов, пушкарот Тодор Борџар од Крушево, Ангеле Мазарот, Пушка Поп Костадин, Кузе Железарот и уште со многу други³⁰. Новак, можеби се познавал со Даме Груев и Ѓорче Петров. За жал, не располагаме со потврдени податоџи.

За познаџството со Новак, македонџиот револуционер **Никола Петров Русинџки** во своите Спомени, забележал: „Јас се сџриџаџџелиџ со дваџца од куреџаџа (франџуски калуѓери или џоџови), бидеџќи рабџџев на една нивна зѓрада на Широко Сокак, џака се викаше глазнаџа улица во Бџџола. Честџо добивав книѓи и џакеџи преку Чехоџи Новак. „За краџко време јас усџеав да си создаам редовна коресџонденџиџа со ценџралнаџа група во Софиџа (се однесува на Ценџралнаџа македонска револуционерна социјалиџтиџка група во Софиџа, на чело со Васил Главинов). За џаа цел го искорисџив моеџо заџознавање со авџтриџскиот државџанин, Чехоџи Новак, џо занимање механиџар, но не му доверував се. Преку Новак ја уредив коресџонденџиџаџа и џи џобарав следниџте книѓи за читанье: На џрво место 1. „Оџвореноџо џисмо до македонџиџе револуционери“, 2. „Преџнденџиџте за Македониџа“, 3. „Боѓ и наукаџа“, 4. „Писмаџа на Лав Н.Толџтој до еден фелдфебел“, 5. „Кој на чиј грб живее“, 6. „Класа џроџив класа“, 7. „Парискаџа комуна“, 8. „Заземањето на Басџилиџа“, 9. „Женаџа и социјализмоџ“, 10. „Боџиџето на нихилизоџи“, 11. „Сахалинџиџе беѓалџи“, 12. „Повик на народоџи“, 13. „Проѓресоџи на живоџинскоџо царџџво“ и многу други...Додека да сџиџнаџи книѓиџе во Бџџола јас џребаџе да го средам џрашањето со цензураџа. Коѓа го научив имеџо на началниџо на бироџо за цензура, јас оџидов џраво кај неѓо... Јас го замолив началниџо за цензура да џроџуџиџи една џраџка книѓи, џо џоџекло од Софиџа, за механиџароџи Новак. Јас му реков дека се џоа книѓи за новоџо време и не ја засеѓнуваџи, засеѓа, со ниџиџо џурскаџа држава, а содржи идеџни сџорови. Сали Ефенди ми веџи дека џоџу дури сам ќе му џи донесе на гоџодиноџи Новак“³¹. Не ни е познато,

³⁰ Ѓурѓиџа Петровиџ, Исто, стр. 219; Спомени-библиотека,...Според спомените на Славејко Арсов, стр. 106; Битолската леарница. Исто,...стр.6; Ѓорѓи Димовџки-Цолев, Ѓенџмале... стр. 38, фусноџа 31; Спомени и биографџи на илинденџи,...стр.181 и 222; Манол Пандевџки, Вооружувањето на македонџите револуционери и востаниџи..., стр. 106; Никола Петров Русинџки, Спомени,...стр. 124 и 125; Христо Андоновџки-Полџанџки, Некои прашања од воената организациџа на... стр. 100.

³¹ Никола Петров Русинџки, Спомени,... стр. 123-125

зошто Русински во своите спомени ништо не споменува за оружарската работа на Новак.

Иако нема пишан запис за пријателството помеѓу австрискиот поданик Новак со австрискиот конзул **Аугуст Крал**, сепак, можеме да претпоставиме дека двата добро се познавале. Читајќи го извештајот на Крал за бомбите што биле употребувани во борбите кај Цапари од 14 јули 1903 година, се гледа дека конзулот добро ги познавал бомбите од работилницата на Новак, и за нив конзулот Крал вели: „...не го постигнаа саканото дејство, бидејќи се примитивни: тие се грубо изработени, со пречник од околу 9 см., дебели, многу тешки, наполнети со динамит и железни гулиња, со фитил долг околу 25 см., па според тоа – непрактични“³².

Податоци за крајот на оружарската работа и престојот на Чехот Новак ги добиваме врз основа на написот од Нова Македонија, и тоа во делот за предавствата на Петре Лигушот: „...за тоа време *Петре Лигушој откри цела редица работи. Дојде ред и на леарницата...Еден ден, одненадеж, полицјата ја блокира работилницата на Новак. Пушки, бомби, муниција и разни делови на оружје, итн ги пронајде, беа неопобитен доказ за неговото помагање и работи во организацијата. Но тој е туѓ државјанин. Власија не може да преземе против него ништо друго, освен да го прогера назад во Австрија.*

- *Јас пак ќе се враќам-рекол Новак на поаѓање.*

Но тој повеќе не се враќа во Битола. Петре Лигушој со еден пошез ја уништи леарницата, и го прогера од границите на Македонија еден сираец кој несебично го помагаше ослободителното движење на македонскиот народ“³³.

Георги Поп Христов, исто во своите Спомени за револуционерната борба во Битолскиот округ, за Новак забележал: „...*Наум Бувчејо од Новик - Чех порачал да му се направаат бомби. Новик беше австриски поданик. Не услужуваше многу во Битола како оружен мајстор, специјално за оние бомби, кайсули на кои се поставува фитил. Кога бомбите биле готови Наум Бувчејо наредил да му ги пренесат во градините надвор од градој, и тоа во еден кош, со*

³² Гурѓица Петровиќ, Исто, стр. 224.

³³ Битолската леарница. Исто, стр. 6.

³⁴ Георги Поп Христов, *Револуционата борба в Битолскиот округ*. Архив по историјата на македонското ослободително движење, Софија, 1953г., стр. 105.

коџиџо градинариџе си носатџ зеленчук. Приџоџвени кошевџиџе џи сџавиле во куќаџа на браќаџа Беџкови во Ени-маале...³⁴.

За тоа кога Турците го затвориле Новак и го протерале во Австро-Унгарија се споменува околу 1906/7. година³⁵. Меѓутоа, според Милош Хр. Константинов, „Чехоџ Новак, Турциџе џо џроџтерале џо Илинденскоџо восџание“³⁶. Можно е протерувањето на Новак да се совпадне и со заминувањето на австрискиот конзул Аугуст Крал од Битола во текот на 1904 година³⁷.

³⁵ Ѓурѓица Петровиќ, Исто, стр. 224

³⁶ Милош Хр. Константинов, *Заџаети и еслафи во Битола и Околијата...*, стр. 79.

³⁷ Извешан од 1903-1904 година на австриските претставници во Македонија, Превод, редакција и коментар Данчо Зографски, ИНИ, Скопје, 1955 година (Според извештаите се гледа дека Австрискиот конзул Аугуст Крал во Битола бил од 1897 до 1904 година, а од септември 1904 година до Балканските војни австриски вице-конзул бил Оскар Прохаска-подвлекол НВД).

ЗАКЛУЧОК

Се обидовме на едно место да ги сублимираме спомените за помалку познатиот странец австриски државјанин во Битола, Чехот Новак. Неговиот престој во Битола бил околу десетина години, од крајот на XIX век до почетокот на XX век, односно од 1896 до 1906 година. Од она што досега е познато за Новак можеме да констатираме, дека тој има соодветно место во историјата на Битола, и тоа: како прв машино-бравар, прв сервисер на текстилни и другите машини во битолската индустрија, прв изработувач на калани за леџе олово и куршуми, изработувач на машинки за затегнување на наполнетите фишеци, потоа прв обучувач за оружарска дејност на повеќе лица од градот и од околните села, и можеби најважното, прв изработувач на барутни смеси и бомби кои подоцна биле наречени „макелонки“ за потребите на ТМРО и Илинденското востание.

Преку овој текст се обидов да ги сумблимирам скудните податоци забележани за Чехот Новак. Се надеваме дека овој краток прилог е повод повеќе за поопстојни истражувања за оваа помалку позната, но не и забораена личност од илинденскиот период.

ПРИЛОЗИ:

Два фотокопирани цртежи за битолската леарница и фотографии на работилницата на Рузвелтова бр. 8 и на ул. Елпиди Караманди - кај старото француско училиште.

Никола МИНОВСКИ

Параскев Цветков (1875 – 1903)

Скоро и да нема некое востание или револуција кај балканските народи во кои да не учествувале доброволци од други народности од соседните или подалечните држави. Така и во Илинденското востание имало учесници и од други држави кои како доброволци учествувале или ја помагале борбата на македонскиот народ за ослободување од османлиското ропство.

Согласно со револуционерните начела на Внатрешната организација дека ослободувањето на Македонија требало да дојде како резултат на заедничкото дејствување на сите народности во Македонија и секој добронамерен кој сака да ја помогне борбата за ослободување почитувајќи го редот и правилата на Револуционерната организација.

Овде ќе се задржиме за поетот, музичарот, со завршен конзерваториум, организатор и војвода **Параскев Цветков**.

Роден е на 20 мај 1875 год. во севернобугарскиот град Плевен, син на познато плевенско семејство во општествениот живот на градот. Една година по неговото раѓање избувна априлското востание за ослободување на бугарскиот народ од османлинското ропство. Во Плевен и околу Плевен се воде најжестоките борби и градот бил опсаден од руските војски цели 6 месеци. Населението преживуваше големи искушенија и страдања. Татко му на Параскев, Тофораки Цвет-

Војводаџа Параскев Цветков

ков како градски првенец со мнозина видни плевенски првенци беа приморани да го напуштат градот. Двегодишниот Параскев окружен само од грижата на мајка си и двете баби, непрестано бдееја над малиот Пешо (галеното име на Параскев) за да му го запазат животот.

„Еден ден палавиот Пешо, и покрај големата грижа околу него, исчезнал и наспроти усилбите да го пронајдат беа безуспешни. Меѓутоа, малиот немирник попладне од кај бунарот што се наоѓал во дворот одвај се слушнал детски плач. Малиот Пешо седнат во кофата пливајќи како Ное во својот ковчег внатре во бунарот. Потресените преплашени жени не се рашавале да

го извадат, (веројатно од страв да не се преврти кофата) го повикале случајно минувач – Турчин го извадил детето, животот му бил спасен, за по 26 години на 21 мај 1903 година биде убиен од турски аскер“ (во селото Могила - б.м.)¹.

Параскев Цветков заврши трикласно училиште во родниот град, а потоа оди во Софија каде заврши гимназија. Растеше во постослободителни години, кога идеалите кај народот а посебно кај младината се големи. Параскев учителствува две години во плевенските села за да даде свој дух на тогашното време.

Неговите хоризонти и волјата да запознае други понапредни народи во 1895 година замина во Европа за да учи музика кон која

¹ Илустација Илинден, год. XI, кн. 5 (105), Софија, 1939, стр. 3.

имаше особена наклонетос. „Во Прага студира една година, а потоа две години во Дрезден каде заврши конзерваториум кај познати професори – музичари од тоа време. Откако се врати во родниот град, беше назначен за професор по музика во плевенската гимназија“².

Меѓутоа, судбината сакаше од него друго да направи. Татко му на Параскев, Тодораки, како виден граѓанин и носител на повеќе општествени активности се издигна како авторитетна значајна личност во градот. Во тој дух ги воспитувал и своите деца. Иако најстариот син Параскев ги имаше сите предуслови за блескава кариера, есента 1902 година доаѓа во Македонија за да се вклучи во редовите на Революционерната организација и да се бори за ослободување од османлиското ropство на македонскиот народ.

Параскев Цветков доаѓа во Битола и тука наскоро беше назначен за професор по музика и бугарски јазик, во Битолската гимназија. Во Битола Параскев пројави извонредна активност и благодарение на ентузијазмот и жарот со кој ја почнуваше секоја работа, тој насекаде постигнуваше извонредни успеси.

„Деќе професор и агитатор, ноќе револуционер – четник. Тој беше душата на ученичкиот револуционерен кружок во Битолската гимназија кој имаше за задача да подготвува револуционерни кадри, тоа беше човек кој ги поседуваше сите морални и човечки квалитети – самиот поет, музичар и песнопеец, беше мошне омилен и сакан во Битола“³.

Неговиот бивш ученик во Битолската гимназија Владислав Алексиев – Миладинов (внук на Браќата Миладинови), некогашен професор на Софискиот универзитет, ќе забележи: „Пред да дојде во Битола ние само слушавме за него... Уште од првиот ден тој остана со нас цели часови... Ние со занес ги слушавме топлиите зборови кои му извираа од длабочините на срцето, но тој човек кој покрај својата мажественост ги поседуваше сите квалитети на една девствена душа... Тој не пленеше со секој негов збор... Мене уште ми звучат неговите зборови: љубовта кон татковината е најбожествената музика на светот!“

² Ibidem, 4

³ Ibid, 5

Кога пролетта 1903 година Даме Груев се врати од затворот во Подрум-Кале, Окружното раководство му претстави на Груева неколку нови личности кои беа кооптирани за претстојниот конгрес во Смилево. Со голем восхит му зборуваа за Параскев Цветков од Плевен, професор во Битолската гимназија по музика, голем организатор, одан на делото и револуционерната организација. Слушајќи ги кажувањата за Цветков, Груев со задоволство го прифати предлогот, покрај Ѓорѓи Сугарев и Никола Петров – Русински, Битолскиот реон на конгресот во Смилево да го претставува и Параскев Цветков.

Војводата Дедо Андреја

Така, еден ден учителот Цветков исчезна бидејќи власта на него фрлаше сомнителни погледи и доволен беше еден мал повод да се најде зад решетки. Тој брзо се одзва на височините на с. Облаково и стана реонски војвода на најопасниот реон – Битолското поле. Неговата чета беше една од најдобро екипираните со искусни храбри борци. Како делегат на конгресот во Смилево, Параскев Цветков беше една од најзабележителните фигури и заедно со Ѓорѓи поп Христов беа избрани за секретари и записничари на Конгресот⁴.

По завршувањето на Смилевскиот конгрес четата на Параскев Цветков и Дедо Ан-

⁴ Види: Оригиналните документи од Смилевскиот конгрес, Съобщава Скендер-бей (Л. Киселинчев) Ил. Илинден, София, 1938, бр. 87, стр. 5–6; Љ. Лапе, Одбрани текстови за историјата на Македонскиот народ, II дел, Скопје, 1966, стр. 240–253.

дреја од Мало Црско, која броела околу 20 четници, продолжила да ги исполнува организаторско–агитаторските задачи за подготвување на селаните за претстојното востание.

При една обиколка на полските битолски села, непосредно по Конгресот во Смилево, четата на Цветков од с. Секирани се упатила за селото Могила каде пристигнала вечерта на 20 мај. Меѓутоа четата уште истата ноќ била предадена на турската власт во Битола⁵.

БОРБАТА ВО СЕЛОТО МОГИЛА

Рано наутро, на 21 мај 1903 година, селото Могила било опколено со повеќе од 300 турски жандари и аскер, а биле донесени и артилериски орудија. Со војската од Битола пристигнале и неколку виши офицери. Меѓу нив бил и озлогласениот и познат битолски полицаец (баш полиц) Саид Ефенди. Неговата препреденост и инвентивност била толку голема што македонските револуционери го викале Жавер, по името на истоимениот полициски инспектор во романот „Клетници“ од Виктор Иго⁶. Опсадувањето на селото било мошне брзо и ефикасно по претходно изработен план. „Кметот на

⁵ Во врска со откривањето на четата на Параскев Цветков во селото Могила, постојат повеќе верзии. Според една верзија, четата била предадена од Димитрија – Диме Макало од с. Црнобуки каде претходната вечер поминала четата на Параскев Цветков и одржала собрание. Предавството е опеано во народната бесна Бог да го бие Димета – кодошо од Црнобуки...

Меѓутоа, демирхисарскиот војвода Алекс Стефанов во своите спомени дава друга верзија. „Четата на Параскев Цветков беше предадена од Ристе од селото Секирани. Петре Железаро од Битола слушнал еден разговор и еден мемур и веднаш нè извести. Отидовме во с. Секирани и го зедовме Ристе од дома. Тој уште не успеа да се обуе – со едната нога беше бос. „А бре, внучко, оставиме да си го обуја опиноко“. „оди, оди гаволите одат и со една нога“ – му одговорил Сугарев. Го одведовме во Облаковско. „Тетинче, започна Сугарев, да позборуваме малку и да си видиме сметката. Вистина ли е дека ти во Битола во една налбатница на еден мемур си му рекол дека си го предал војводата Цветков и дека и на мене си сакал да ми ја видиш сметката, а мемурот откако го слушнал тоа, ти рекол: „Гледај отвори си ги очите – таа работа да стани поскоро“. Ристе започна: „Што не покрил Господ јас не можам да покријам, навистина го сторив“. Сугарев, кога го слушна тоа рече: „Тетинче, кој порано, кој подоцна, сите ќе одиме таму, само ти сега ќе одиш, а ние по тебе“. Другарите го зеле Ристета и го ликвидирале“.

Алеско Стефановъ, *Револуционата дейност въ Демирхисаръ (Битолско)*, София, 1931, стр. 14–15. Според погоре изнесеното сметаме дека најверојатно се работи за двојно предавство, како она опеаното во народните песни за Диме од с. Црнобуки, така и за сведочењето на Алекс Стефанов кој тогаш се движел со четата на Ѓорѓи Сугарев.

⁶ Душан Хр. Константинов, *Битола 1903*, Битола, 1983, стр. 35.

селото Могила, Никола Мешков го повикале и искусниот во вакви прилики Саид Ефенди го прашал дали во селото има комити. Кметот Мешков одговорил дека селото е чисто и дека нема комити. „ќе претресуваме“ – го заплашувале турските офицери. „бујрунус, бујрубус“, бил одговорот на кметот Никола⁷.

Востаниците биле распоредени во седум куќи. Турците се упатиле да прават претреси во оној дел до селото во кое имало востаници. Кметот Мешков кога видел дека состобата е крајно критична и дека Турците се на пат кад делот во кој востаниците биле сместени, се приближил до Саид Ефенди, сметајќи дека е тој од кој сè зависело и му рекол: „Да не одиме во таа маала“ и му пуштил во цепот една крпа во која имало 200 лири. Саид Ефенди кога го забележал тоа му одговорил: „За нас тоа е поарно“. Меѓутоа, сето тоа не останало незабележано од еден чауш кој бил бо непосредна близина. Чаушот тоа што го видел му го кажал на јузбашијата (капетанот), а Саид Ефенди кога забележал дека тоа со парите е откриено, ја зел крпата со парите од цепот и ја фрлил на земја. Јузбашијата му се приближил на Мешков и му рекол: „Ор Коџабаша, во тебе игра некој ѓавол“. Мешков му одговорил дека е со чисто срце и го поканил да одат прво кај него дома. Во неговата куќа имало 7 души востаници, а во меѓувреме дошле од друга куќа уште 6 востаници. Тоа го направиле бидејќи куќата на Мешков била погодна за борба⁸.

Единаесет души од востаниците биле во пондилата на Мешков, во која не влегувала никаква светлина, а двајца биле засолнети во дворот зад еден разбој. „Го фатиле Турците Мешков за полата и тој ги одвел кон неговата куќа, а по него шест души офицери меѓу кои и Саид Ефенди. Скриените востаници сето тоа го гледале. Кога стигнале, Мешков ја отвори вратата на пондилата и со еден брз скок успеал да побегне настрана и во темнината низ една мала вратничка излегол надвор откако зад себе ја затворил вратничката“⁹.

Од темната пондила востаниците со канонадни истрели ги убиле сите шест души, меѓу кои и омразениот и поткуплив Саид Ефенди. Веднаш истрчала војската и се отпочнала нерамна лута

⁷ Алексо Стефанов, *Революционната дейност...*, стр. 13.

⁸ *Ibidem*, 14; Н. Миновски, *Могила, Битола*, 1987, стр. 20.

⁹ Алексо Стефанов, *op. cit.* стр. 14.

борба и палење на куќите. Односот на силите бил 300:20 востаници. Обидот на востаниците во вечерните часови да се пробијат во темни-ната бил невозможен, затоа тие продолжиле да даваат отпор сè до утринските часови на 22 мај.

Војводата Параскев Цветков паднал тешко ранет и гледајќи ја безизлената ситуација се самоубил пред да го заработ турските аскери. Борбата траела 36 часа, во која од вкупно 20/21¹⁰ востаници загинале 12, а од турскиот аскер многу повеќе. Изгорени биле 7 куќи. Покрај војводата Параскев Цветков загинале: 2) подвојводата Дедо Андреја, од с. Мало Црско, Демирхисарско, стар четник во четата на Марко Лерински, 3) Димитар Филдашев, секретар на четата, гимназијалец во Битолската гимназија од Охрид, 4) Кочо Песнаџиев од Битола кој од рана младост бил посветен во делото и неколку години поминал во затвор, 5) Кузе Железарчето од Смилево, 6) Ѓорѓи Константинов, смилевче, поранешен член на терористичка група, опеан и во песните за борбата во Могила, 7) Васил Дурмиш од с. Мало Црско, 8) Иван (Ванчо) Ѓеоргиев од с. Големо Црско, 9) Јо(в)ан Кафеџијата од с. Буф, Леринско, 10) Кузо Христов од с. Смилево, жител на Битола, 11) Дедо Трајче, 12) Јанкула Коларчето¹¹.

„Групата од 5 комити која била во куќата на Свездовци не се откриле, не влегувајќи во борба и ноќта успеале низ треските да се извлечат од селото. Меѓу петте комити кои успеале да се извлечат биле Никола Врба од с. Брезово, Демир Хисар и Александар Кошка од селото Гопеш. И двајцата подоцна станаа војводи¹².

¹⁰ Во историските извори и литература бројот на четниците во четата на Параскев Цветков кога влегла во селото Могила????? Така Ѓорѓи поп Христов зборува за 16 четници (Революционната борба в Битолскиа окрџк, Софија, 1953, стр. 56.

– Средиџ ужаситџ, Илинденџ; Франиџ де Јенсенџ, Реформи V/26, Софија, 7.VI.1903) Данскиот новинар Франц де Јенсен, при крајот на март 1903 год. пристигнал во Софија, а потоа дошол и во Македонија кој известувал во данскиот весник “National Tidende”. „Неговите написи биле полни со потресни факти од Западна Македонија и исполнети со такви чувства какви што ретко се среќаваат во денешното христијанско човештво. Данскиот новинар Франц де Јенсен пристигнал во с. Могила уште другиот ден и бил очевидец на погребувањето на убиените и според него четата броела 20 четници; А Стефанов, Революционната дейност... op. cit., четата на Параскев Цветков броеше 21 четник; (Стефанов тогаш се наоѓал во четата на Ѓорѓи Сугарев).

¹¹ Даринка Пачемска Петреска, Војводата дедо Андреја од Мало Црско, Скопје, 1999, стр. 139.

¹² Д. Пачемска Петреска, op. cit., 138

Во текот на ноќта помеѓу 21 и 22 мај, четата на Ѓорѓи Сугарев со 50 востаници и селска милиција со брзо темпо се упатиле кон селото Могила за да им помогнат на опколените востаници. Уште невлезени во селото од една пченка пред востаниците се појавил кметот Никола Мешков кој бегал од селото заедно со својот син Атанас. Тој им раскажал сè што се случило во селото и им рекол дека е безкорисно да се оди таму, сè било свршено. Таа ноќ се готвел од селото Крстоар да тргне на помош на четата на војводата Цветков и Аце Коларчето, но поради далечината сметал дека нема да стигне навреме и дека неговото одење во Могила е бескорисно и тој се откажал. Селската милиција, потценувајќи ја силата на турската воена и полициска сила, настојувала да се нападне војската, мнозина од нив беа наоружани со коси, секири и други примитивни орудија.

Загинатите комити, заедно со својот војвода Паракев Цветков, селаните од селото Могила ги погребале на селските гробишта пред олтарот на црквата „Св. Архангел“. Сите биле погребани заедно поредени еден до друг¹³.

*Димитиар Филдашев
секретар во четата на Параскев
Цветков, загина заедно со
својот војвода*

¹³ Ibidem, 140. Долги години таму не постоеше никакво спомен обележје или било каков знак дека таму се погребани загинатите четници. Во 2000 година се направи несреќно (промашено) обележје без знаење на стручните лица од Заводот за заштита на спомениците на културата и Музеј – Битола. Тогаш Министерството за труд и социјална политика на Р. Македонија (којзнае зошто токму тие?) распишаа тендер за санирање или подигање на спомен-обележје како што е случајост со с. Могила и с. Добрушево. Приватната фирма за преработка на мермер „Мак мермер“ – Битола го

И покрај краткотрајната четничка дејност на Параскев Цветков со неговата херојска саможртва му донесла голема слава кој е опеан во народното творештво. Тој бил првата жртва во првиот судир со Турците во Битолско и непосредно по гурѓовденското клање во Битола и по Конгресот во Смилево. Со смртта на прекалениот револуционер и достоин центрист, организацијата во Битолско загубила мошне способен организатор и храбар војвода.

ОДГЛАСОТ КАЈ ДИПЛОМАТСКИТЕ ПРЕТСТАВНИЦИ ЗА БОРБАТА ВО СЕЛОТО МОГИЛА

Веднаш по судирот во Могила на 22 мај отпатувале неколку битолски конзули и новинари. На окрвавеното боиште пристигнале рускиот конзул Александар Ростковски, конзулот на кнежеството Србија, Михајло Ристик, францускиот конзул Макс Шублие, како и новинарите Лудвиг Нодо, дописник од Белгија, Дитрих, новинар од Швајцарија, Вацлав наречен „Чехот“ од Чешка. Скопскиот дописник на данскиот „Националтидинг“, Франц де Јансен го посети тајно, без знаење на османските власти во Битола, селото Могила и се запозна таму на 22 мај 1903 година со текот на трагичните настани од претходниот ден¹⁴.

Кога конзулот Ростковски се доближил до едно јагленисано тело го препознал доскорешниот воспитач на неговите деца, војводата Параскев Цветков. По некоја случајност турските аскери не го претресле мртвото тело на Цветков, кај него Ростковски ја нашол брошурата Правилник за македонските револуционерни чети.

Конзулите го преведиле Правилникот на англиски и француски јазик и им го испратиле на своите претпоставени. Така, англискиот вицеконзул Џејмс Мак Грегор соопштува дека кај војводата

доби тендерот и покрај другите нестручни и несоодветни зафати која не е компетентна за тоа, во овие два села направи само класични гробови. Во селото Могила подигна два мерсерни гробови за загиналите на четата на Параскев Цветков, а другиот за Димче Сарвинов – Могилчето (вистинскиот гроб на Димче Могилчето се наоѓа во Светонеделските горбишта). Она што го направи фирмата е апсолутно промашено обележје. Идната година стручните лица од Завод и Музеј – Битола беа ставени пред свршен чин и за да колку-толку се разликуваат од другите гробови ги загради со синцири бидејќи друг зафат (освен рушење) не бешевозможен.

¹⁴ Никола Миновски, Могила, Битола, 1987, стр. 22.

Параскев Цветков најдени се „Правилата на македонските револуционерни чети“. Тие ги приложува до своите претпоставени на англиски и француски јазик¹⁵.

Покрај рускиот конзул, австроунгарскиот конзул Август Крал бил еден од најдобро информираниите странски дипломатски претставници за сите настани што се случувале во вилаетот. Така, на 1 јуни 1903 год. покрај извештајот за настанот во Могила, испрати и еден примерок од Правилникот за револуционерните чети што бил најден кај капетанот¹⁶ Цветков во Могила. Додека белгискиот дописник Лудвиг Нодо ги пренесол следните восхитувања од херојското држење на востаниците: „Треба секој да признае дека тие луѓе јуначки се бореа за слободата – тие дваесетмина се држеа цели 36 часа против повеќе од 300 Турци. Тие не се разбојници, ниту убијци, но интеллигентни луѓе, претставници на моралната сила на земјата, луѓе во сè слични на нас и луѓе кои се жртвувале за една возвишена идеја. Ако тоа што го извршиле прегрнувајќи ја смртта и паѓајќи без да помислат да се предадат не се нарекува хероизам, тогаш јас не ја разбираам смислата на тој збор“¹⁷.

Александар Кошка, го преживеа судирот во с. Могила. Подоцна војвода на Пелистерскиот реон

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Душан Хр. Константинов, Битола 1903, op. cit. 32.

¹⁷ Душан Константинов, op. cit. стр. 42.

За борбата во селото Могила до своите влади пишувале и други дипломатски претставници во Битола кои живо се заинтересирале за најдениот Правилник.

Настанот во селото Могила уште повеќе ја вознемири турската власт во Битола. Уште не биле подзаборавени гурѓовденските колежи во градот се случи една битка со турската полиција и војска во која востаниците покажале извонредна издржливост и хероизам. Турскиот валија Али Риза паша, видно вознемирен ги повикал тогашниот егзархиски митрополит Григориј и тогашниот директор на машката гимназија К. Стојанов и ги предупредил дека покрај другите причини за ваквото расположение била и гимназијата која била посочена како бунтовничко место.

Директорот на гимназијата, иако се обидел тоа да го негира, сепак, самиот бил свесен за расположението на учениците, а особено за нивните симпатии кон херојско загинатиот нивни поранешен професор по музика Параскев Цветков и неговите соборци војводи и четници. Според подоцнежните сеќавања на директорот, сè било чудно и мирно освен: „Една тажна новосоставена песна за него (П. Цветков – б.н.) која ја пееја учениците за времето на одморите, која се слушаше во гимназијата“¹⁸.

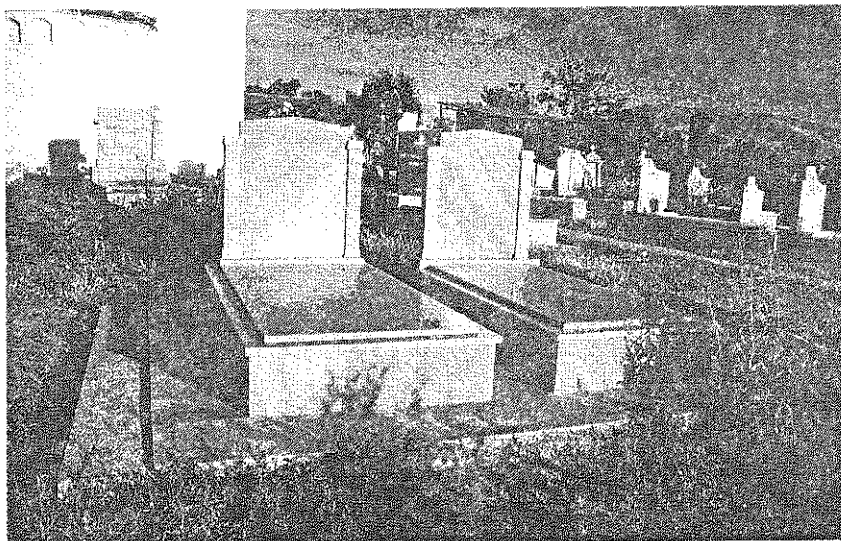

Никола Сџалевски–Врба, еден од преживеаните четници во судирот во с. Могила (21.V.1903). Подоцна војвода во Демирхисарско

¹⁸ К. Стојановъ, Прълюдијата на вѣстанието въ Битоля, Независима Македония, II/69 (2.VIII.1924).

И овој трагичен настан како и во низа други и слични случаи во македонската историја борбата во селото Могила од 21 мај 1903 година е дело на претходно извршено предавство.

Така војводата Параскев Цветков, војвода со завршен конзерваториум, како и војводата Марко Лерински по потекло беа Бугари, искрено предани на македонското ослободително дело и се вброја во плејадата херои на македонската величествена и беспримерна мартирологија на Илинденското востание.

Село Могила - Промашено сѐменично обележје подигнато од фирмата „Мак мермер“ за заштитување на четиците на Параскев Цветков и Димче Моџилчево

„Легендата за заборавените треба да живее, како што живеела во Илинденската и поилинденската епоха, да се врати во колективното паметење на денешните и идните македонски поколенија“¹⁹.

¹⁹ Даринка Пачемска Петреска, Војвода дедо Андреја..., 10.

Александар ГУЛЕВСКИ

Сведоштва на битолските богослови за Свети Јован Максимович

1. БИТОЛСКИ УЧИТЕЛ И ИСЦЕЛИТЕЛ

Блажениот Јован не ми беше учител, сепак, многу добро го помнам. Во тоа време, при Битолската богословија, покрај богословскиот, постоеше и гимназиски интернат. Таму имаше посебни простории во кои престојувавме, учевме, се занимававме и во кои се храневме. Во Гимназијата се запишав во 1930 година и завршив четири години. Во тоа време школувањето траеше четири години, а потоа се полагаше мала матура. По положената мала матура, сите ученици од интернатот беа обврзани да го продолжат школувањето со запишување во прв клас на Богословијата.

Токму кога завршив и зедев мала матура, во 1934 година, отец Јован Максимович замина, бидејќи беше ракоположен за епископ на Шангај, во Кина. Но, јас го помнам како професор на Богословијата, кој, меѓу другото, ми беше воспитувач. Уште тогаш тој прекрасен човек имаше изглед на светител. Праведно би било да се рече дека тој повеќе му припаѓаше на небото отколку на земјата. Неговата кротост и смирение потсетуваа на славните подвижници и пустиножители овековечени во житијата. Во интернатот тој имаше засебна одаја, со еден прозорец, без перде, кој гледаше на внатрешниот двор. Таму тој спиеше, всушност, тој воопшто и не спиеше, ами по цела ноќ шеташе по одаите за спиење и ако некој ученик

беше откриен, тој ќе го покриеше, или ако на некој главата не му беше врз перницата, тој ќе му ја наместеше. Се грижеше за учениците како мајка. Секој ден, во попладневните часови, одеше да ги посетува болните. Во непосредна близина на Богословијата се наоѓаше Градската болница. Отец Јован секој ден одеше во болницата, ги посетуваше, ги исповедаше и ги причестуваше болните. Мнозина од тие болни за утеха и надеж го имаа само него. Се случуваа и чуда. Некои болни, кои беа во безнадежна состојба, по посетата на отец Јован и по примената причест, стануваа од кревет и проодуваа.

Тој зборуваше благо и мудро, но тешко се разбираше. Во одењето малку подкуцнуваше на едната нога. Косата му досегаше до рамената и секогаш му беше пуштена. Мантијата и расото му беа скромни. Беше како ангел. Кога ќе одевме кај него на исповед, или за да ни даде некаков совет, пред да влеземе во неговата соба, во која имаше едноставна маса со столче и богослужбени книги, моравме да речеме: „По молитвите на светите отци наши, Господи, Исусе Христе, помилуј нè“, а тој ќе возвратеше со: „Амин“. Дури тогаш можевме да влеземе кај него.

Беше многу скромен човек, вистински подвижник. Се сеќавам на него како на голем литургичар. Нè сакаше сите, а ние го сакавме него. Во нашите очи тој беше воплотување на сите христијански добродетели - мирен, спокоен и кроток. Ни стана толку близок, што кон него се однесувавме како кон постар брат - сакан и почитуван. Кај него никој немаше слаба оценка. Навистина редок човек. Во Богословијата имаше и други професори од Русија, но мислам дека само тој одговараше за епископ. Ете, Бог благоизволил и светител да стане.

протопрезвитер ставрофор Наум Беловски,
Битола, 5 декември 1995

2. ВО ПЛОТ АНГЕЛ

На отец Јован добро се сеќавам. Ми беше професор по литургија и црковнословенски јазик. Со еден збор, беше светител - во плот ангел. Во тоа време во Битоиската богословија имаше доста руски професори, всушност, таа беше и формирана од руските емигранти избегани пред налетите на тогашната советска власт. Тогаш предаваа Владимир Тимофеев (кандидат на Московската духовна академија), јеромонах Николај Карпов (бивш предавач на Обојанското духовно училиште), Сергеј Наумов (кандидат на Московската духовна академија и виш предавач на Вороњешката духовна семинарија), архимандритот Кипријан Керн и многу други.

Замислете, цела година тој воопшто не легнуваше да спие. Едноставно не спиеше, туку читаше, постеше и се молеше. Ете, тоа го правеше. Беше пример за сè што се однесува до црквата и до верата. Учениците многу го сакаа и го имаа за свој татко. Кога ќе дојдеше недела или некој друг црковен празник, на учениците што беа дежурни им даваше задача да научат на кој светител е посветен празникот и што се чита на тој ден од Евангелието и од Апостолот. Имаше добар и практичен систем на подучување.

Малку куцаше при одењето. Но, и покрај сè, многу го сакавме. Ни беше неверојатно близок. Кај него се советуваше целата интелигенција на тогашна Битола. Во неговата ќелија доагаа професори, доктори, ученици, студенти, со еден збор, секој на кого му беше потребен совет и утеха.

Теолошкиот факултет го завршил во Белград, а велеа дека продавал весници по улиците за да се прехрани. Мислам дека имаше завршено и Правен факултет во Русија. Беше извонредно образован човек. Библијата ја знаеше напамет, исто како и житијата на светителите, за секој ден одделно. Евангелските собитија му беа толку добро познати: како да се одвиваа пред неговите очи, а ако беше неопходно, тој можеше без грешка да цитира цели стихови од евангелијата. Имаше голема дарба за паметење. Беше исклучителен молитвеник и подвижник. Не спиеше цели ноќи - или читаше, или одеше по одаите на интернатот и ги покриваше студентите.

Низок, скромно облечен во ветва мантија, со пуштена коса, по предавањата секојдневно брзаше кон Градската болница, каде што ги

посетуваше болните. Да, токму кон болните и бездомниците покажуваше особена грижа.

Во Богословијата, кога ќе го сервираа ручекот за професорите, тој не јадеше. Си имаше свој типик. Невообичаена беше и неговата подготовка за светата литургија, во четврток го намалување оброкот, во петок, уште повеќе, а во сабота воопшто не јадеше.

Служеше во црквата „Свети Јован Богослов“, која се наоѓаше во дворот на Богословијата. Таа сега е урната и на нејзино место се наоѓаат згради.

На служба беше како ангел. Кога ќе влезеше во храмот, сите се прибираме во неговата преградка, а тој нè благословуваше. Додека ги пееше ектениите, се имаше впечаток дека разговара направо со Бога, со Богородица и со ангелите.

Во тоа време во Богословијата имаше доста Македонци, Срби, Албанци, Руси и Романци. Во градот, пак, имаше Власи и Грци. Отец Јован, бидејќи одлично го познаваше грчкиот јазик, токму заради својата паства понекогаш служеше и на грчки. Без претерување, но таквите како него се ретки. Отец Јован беше жив светител.

Се сеќавам на една екскурзија во Прилеп. Со нас беше и архимандритот Кипријан (Керн), а отец Јован ни држеше час по литургија во црквата. Имаше обичај да нè води по црквите и во нив да нè учи на самото место како се богослужи.

Не знам што друго да кажам за него, водеше светителски живот. Многу научивме од него и многу нè задолжи пред Бога. Со еден збор - светец, во плот ангел.

протопрезвитер ставрофор Милан Проевски,
Битола, 10 декември 1995

3. ВЛАДИЧКАТА ПАТЕРИЦА ОД БИТОЛА

Во Битоолската богословија поминав девет години - три како гимназист и шест години како богослов. Тогаш богословија се учеше шест години. Повеќемина од професорите коишто ми предаваа беа Руси, а имаше и двајца Срби. Помеѓу руските професори беше и отец Јован.

Мислам дека отец Јован во Русија бил офицер. Бидејќи таму бил ранет во грлото, многу тешко зборуваше. Од Русија со целото семејство, протеран од комунистите, пребегнал во Белград, а во Битола дојде 1928 година како калуѓер - јеромонах. Каде се замонашил, не знам.

Беше низок, слаб, скроман, со еден збор кажано, вистински испосник. Во првата седмица на Големиот пост, и за време на Страсната седмица, тој ништо не јадеше, а секој втор ден служеше. Кога настапуваше Велика сабота, неговото тело беше сосема истопитено. Но, на денот на Воскресението Христово, тој повторно се раѓаше. По божествената литургија силите му се враќаа и некаква ангелска радост го осветлуваше неговото лице.

Отец Јован ми предаваше литургика и апологетика. Тој повеќе предаваше практично, отколку теоретски. Во тоа време по црквите во Битола, секој ден на певница имаше по двајца дежурни студенти. Дежурните, по Вечерната служба, одеа кај отец Јован, во собата, и тој ги прашуваше што по ред ќе се чита утре на Утрената. Тие ќе му кажеа, а ако не знаеја, тој ќе ги подучеше и ќе им покажеше што да научат.

Во интернатот имаше своја соба каде што престојуваше. Во неа имаше еден кревет, на кој тој никогаш не легнуваше. Тој во кревет воопшто не спиеше. До креветот имаше голема маса, врз која беа распослани неговите книги - Минеи, Апостол, Октоих, Свето писмо... Кога ќе се измореше, само ќе ја наведнеше главата врз масата и така ќе заспиеше. Наутро често го наоѓавме со главата потпрена врз масата. Ете, така тој се одмораше. Бевме млади и безгрижни, и често одевме кај него во собата, беше толку добродушен, скроман и набожен, како да беше воплоотена во него сета добрина на вселената.

Секој ден одеше во Градската болница. Ги посетуваше болните семинаристи. Семинаристите коишто беа болни, беа под негова постојана грижа. Еден мој другар, по име Танас Поповски, беше тешко болен и лежеше во болницата. Отец Јован секоја ноќ седеше до него, сè додека не оздраве и не застапа на нозе. Сите многу го сакавме.

Но, она на што најмногу се сеќавам се сенокните бденија што ги служеше отец Јован. Често нè носеше по манастирите низ Македонија и цела ноќ служевме служби. Во 1934 година замина за Бел-

град. Таму, во Руската црква, го ракоположија за владика на Шангај, Кина. По ракополагањето, сега веќе како владика, дојде во Битола да нè види. Ние, матурантите (и јас бев таа година матурант) се согласивме да му купиме владичка патерица и да му ја подариме. Кога му ја предадовме, толку многу се израдува што рече дека идниот ден ќе одиме во манастирот „Свети Христифор“ во с. Крстоар и ќе имаме сеноќно бденије. Пред да почне службата, на сите ни подари негова слика во епископска одежда и ни се потпиша на неа. На самата служба, пак, на изненадување на сите, учениците што беа матуранти, со еден збор, целиот мој клас, беа ракоположени во чтеци. Тогаш во чтеци беа ракоположени моите сокласници: Танас Поповски од Ресен, Теодосиј Стојковски од Битола, Методиј Поповски, Христо Илиевски од Охридско, од Струмичко се сеќавам на Ристо Гавриловски, и други, но не знам дали воопшто се живи. Ете, така минуваше животот на овој свет човек меѓу битолските богослови во триесеттите години на овој век. Подобар пример за побожност и поголема љубов кон Бога досега не сум сретнал. Тој постојано во своето срце го носеше Христа.

протопрезвитер ставрофор Петар Давитковски,
Скопје, 16 декември 1995

4. НУ РИСТА, КАК У ВАС

Отец Јован Максимович ми беше професор и воспитувач во Битолската богословија од 1928 до 1931 година. Образованието го започнав во Ресен, каде што завршив гимназија, а потоа во 1926 година се занимав во Битолската богословија и ја завршив во 1931 година.

Отец Јован во Битола дојде во 1928 година, како млад јеромонах. Имаше завршено факултет во Харков и беше образован и особено духовен. Ми предаваше литургика. Беше мал, низок по раст, со пуштена коса и долга брада. Дење на главата носеше камилавка, а навечер – ќелепуш. Ми беше како татко, односно како мајка – всушност, за него можам да ги речам и двете работи, бидејќи за сите нас многу се грижеше. Покрај што нè советуваше, тој и нè надгледуваше. Секоја вечер, на пример, имаше навика да оди по спалните и

да проверува дали сите се легнати. Оние што сè уште разговараа, ќе ги замоле да си легнат, велејќи им: „Доста е за денес, дневната настава и разговорите ве изморија, сега легнете и одморете се. Утре, пак ќе зборуваме“ - секогаш кротко, со љубов и без викање. Обично потоа сите си легнуваа.

Покрај дневните часови, тој држеше часови и во неговата ќелија. Тие часови беа доброволни, а ги посетуваше кој сака, по слободна волја - но најчесто на нив одеа богословите што беа при крајот на школувањето. Во неговата ќелија имаше едно столче, кревет, на кој тој воопшто не спиеше, и широка маса врз која беа распослани богослужбените книги. Таму ни ги дообјаснуваше лекциите по литургија, ни објаснуваше како се бараат тропарите, кондаците, полиелеите и др. Се обидуваше да ги подготви богословите онака како што доликува да биде подготвен еден свештеник, за да може да ја води својата парохија.

Во сеќавање ми остана поуката што ни ја даваше за начинот на кој треба да се кади со кадилница. Тој забележал дека многу свештеници при кадењето со кадилницата ја држат раката многу испружена напред. Ни велеше: „Не така, зашто, кога кадите со испружена рака, постои можност некого да удри со кадилницата. Лактот треба да ви биде залепен за половината, а кадилницата треба нежно да се ниша. Ете, така на Бога се кади“.

Потоа ќе викнеше некој од нас, ќе земеше една книга, ќе му ја ставеше под мишка, ќе му ја дадеше кадилницата и ќе му речеше: „Кади сега, кади, ама внимавај да не ти испадне книгата од под мишка“. Откако ќе замине од неговата ќелија, тој продолжуваше да чита и да се моли. Отец Јован воопшто не спиеше. Ноќите ги минуваше во читање и молитва.

Литургија служеше во црквите „Св. Богородица“ и „Св. Троица“ (Руска црква), и во „Св. Димитриј“.

На храната не обрнуваше внимание. Јадеше колку да го одржи животот. Честопати ќе му го донесе јадењето во ќелијата, кога и ние бевме присутни. Следниот ден, кога ќе дојдеме повторно во неговата ќелија, ќе забележевме дека, всушност, тој воопшто не го ни погледнал јадењето. Отец Јован беше вистински подвижник.

Во последната година од моето школување во Богословијата, често одев кај него во ќелијата, за да вежбам литургија. Сè што

научив за служењето, од него го научив. Неговите служби беа совршени во поглед на поредокот на целата служба. Кај него немаше застанување при служењето, немаше чекање, ниту прескокнување на возгласите. Служеше бавно и прецизно. На вечерните служби одеше по градските цркви, а ако не отидеше, ќе служеше акатист или нешто друго во ќелијата. Многу богослови го гледаа низ прозорецот како служи. И навистина, по 21.00 часот сите шетаа, а тој служеше.

Отец Јован беше голем исповедник. Кај него се изповедаа сите ученици на Богословијата. Прво нè исповедаше, а потоа нè причестуваше. Тој остана исповедник на Богословијата сè до своето заминување во Шангај, во 1934 година. Мене отец Јован ми беше многу близок. Кога ќе ме видеше во училишниот двор, ќе застанеше и на руски ќе ме запрашаше: „Ну Риста, как у вас?“ Зборуваше руски, но и српскиот добро го владееше. Покрај тоа, многу тешко зборуваше заради повредата. Битолската богословија за него беше духовна школа, а побожноста на нашиот народ во голема мера му ја разгори љубовта кон службите. Мислам дека целата атмосфера во градот, придонесе уште повеќе да се разгори духовното срце на отец Јован. Бидејќи е веќе канонизиран за светител, сакам да ја упатам оваа вечерна молитва кон него. По молитвите на свети Јован, битолскиот учител, Господи Исусе Христе, помилуј и спаси нè. Амин.

протопрезвитер ставрофор Ристо Нончевски,

Ресен, 23. 12. 1995

5. ПОДВИЖНИК

Во Битолската богословија се запишав во 1929, поправо во 1930. Таму го запознав отец Јован Максимович. Можам да кажам дека тој човек тогаш беше како домаќин на Богословијата. Што значи тоа? Кој и да дојдеше во Богословијата, мислам на учениците, од каде било и да дојдеше, прв човек што ќе го прифатеше и ќе го пречекаше беше отец Јован. Во Богословијата тогаш доаѓаа многу ученици од најразлични земји: Полска, Романија, Русија, Албанија, Унгарија... Знаете, за секој нов ученик првата глетка е највпечатлива, а отец Јован тоа добро го знаеше.

Кога во 1930 година пристигнав во Битолската богословија заедно со останатите ученици, ме пречека отец Јован. Тогаш на приемниот испит се јавија околу 170 души. Од нив само 40 положија, а од тие 40 само 19 зедеа диплома и ја завршија Богословијата.

Зградата на Богословијата беше во зградата на денешната Градска библиотека „Свети Климент Охридски“ во Битола. Имаше покрај неа уште една повисока градба, таму беа нашите спални соби. Во тие спални спиеја сите богослови. Лево од таа градба имаше уште една и во неа се наоѓаа управата и училиниците за занимања. Трпезаријата беше сместена во една долга и ниска барака. Во зградата што се наоѓаше непосредно до улицата, престојуваша учениците од Гимназијата и од Трговското училиште. А до неа, во една малечка скромна соба, работеше отец Јован Максимович. Тоа беше неговата работна канцеларија и во неа тој постојано нешто читаше и пишуваеше. Спиеше во зградата кај што спиеја учениците од Богословијата.

Ние како новодојдени не знаевме што треба да правиме, совети за сè што нè мачеше добивавме од отец Јован. Тој сè ни покажуваше и објаснуваше. Каква било потреба да имавме одевме кај него, тој знаеше и пари да им дава на оние на кои им беа потребни. Кога почна школската година, одевме кај него за да ни покаже како треба да ги читаме Апостолот, Евангелието и другите службени книги. Во неговата работна соба се собираа учениците што беа чредни (дежурни), зашто секој беше одреден еден или два дена во неделата да биде на певница и да го чита Апостолот. Дежурни бевме по двајца. Пред да ни дојдеше редот да читаме, ќе отидевме кај отец Јован и тој ќе ни објаснеше, по ред, што треба да се чита. Ќе нè прашаше: „Што ќе читаш утре?“ Ќе му одговоревме, а тој ќе погледнеше да провери дали точно одговоривме. „Ајде читај“ - ќе речеше. И ние читавме. Ако згрешевме, ќе нè поправеше, ако нешто не ни беше јасно, ќе ни објаснеше. Другите професори доаѓаа само на час, со нив во останатото време не се гледавме. Отец Јован беше речиси постојано со нас.

Првиот ден од учебната година, наместо на предавања, јас отидов во болница. Добив маларија. Не познавав никого. И уште првиот ден кога дојде време за посета, ете го отец Јован кај мене. Ме праша дали имам некаква потреба, малку ме утеша и си замина. Утредента пак дојде. Доаѓаше секој ден дури не оздравев. Тој не

доаѓаше само кај мене, тој ги посетуваше сите болни во болницата. Одеше и кај познати и кај непознати. Тоа што го правеше во болницата го правеше и во затворот. Тој го живееше Евангелието, другите професори не го правеа тоа.

Отец Јован ми предаваше црковнословенски јазик, мислам дека ми предаваше и настирско богословие. Знам дека апологетика ми предаваше архимандритот Кипријан Керн, а Свето писмо, многу кратко време архимандритот Јустин Поповиќ. Отец Јован не беше многу строг педагог, сепак, бараше да се знае, бараше од нас да учиме. Не се сеќавам дали имаше некој да повторува кај него. Секој настојуваше кај него да биде добар и да учи.

Типикот на Богословијата беше ваков: сабајлето станувавме во шест часот, а веќе во шест и триесет звонеше за Утрена богослужба. Подготвени излегувавме од спалните соби, еден по еден, и се упатувавме кон црквата. По завршувањето на богослужбата ќе се вратевме назад во Богословијата и одевме на појадок. Во кујната секој си го знаеше своето место, а седевме распоредени по класови, за секој клас масите беа наместени по список. Ќе се помолевме и појадокот ќе почнеште. На појадокот не смееше да се зборува, зашто имаше еден дежурен што читаше нешто од светоотечките дела или житие на некој светец, а ние слушавме. По јадењето ќе кажевме молитва, а потоа имавме краток одмор. Тогаш можевме да излеземе во дворот на Богословијата, да си кажеме нешто еден на друг. Во осум часот заминувавме на настава, некаде до единаесет и триесет часот. По ручекот имавме малку повеќе слободно време и тогаш пишувавме писма или се одморавме. Во три и триесет попладне одевме на вечерна богослужба. По вечерната богослужба имавме време за слободни активности и тогаш се собиравме во училиницата за занимања. Повечерието беше вечерта од девет и триесет до десет часот. Ете така течеше животот во Битоолската богословија.

Преку целиот ден најмногу работа имавме со отец Јован. Ќе дојдеше да нè види дали учиме и што правиме. Навечер задолжително ги посетуваше сите спални и проверуваше дали сите сме прибрани и легнати да спиеме, а сабајлето пред да се разбудиме ќе направеше уште една обиколка да види дали е сè во ред и дали сите спијат. Не дозволуваше некој да се кара, тоа не смееше да се случи. Тој постојано беше со учениците и тоа не само од Богословијата,

туку и од Гимназијата. Знам, исто така, дека многу постеше. Мислам дека за време на наделата јадеше само леб и тоа преку еден или два дена. Зборуваа дека е многу строг кон себе и дека е голем подвижник. Една случка ми остана во сеќавање и ми остави силен впечаток. Бев прва година во Богословијата, навечер ли беше не се сеќавам точно, но знам дека имаше силен земјотрес. Сите исплашени истрчавме од зградата кај што спиевме, кога гледаме, отец Јован спокојно седи во неговата работна соба и нешто чита. Тој не се имаше исплашено. Гледајќи го него, и кај нас стравот исчезна. Не верувам дека се имаше исплашено. Навистина беше единствен, честопати кога ќе добиеше нешто од неговите, пакет на пример, и ако внатре имаше јадење, тој целиот пакет ќе им го раздаеше на учениците. Беше многу приврзан кон учениците.

Беше човек со среден раст, не беше ниту полн ниту слаб. Имаше долга брада и долга коса, сè на него беше природно. Кој не го познаваше кога ќе го видеше, можеби ќе си помислеше дека е тој некој обичен селски поп, а тој беше професор, човек со два завршени факултета. Тие што го познаваа знаеја кој е тој и што претставува. Отец Јован знаеше понекогаш и да се пошегува со нас. Навистина беше редок човек.

Еднаше бевме со него во манастирот „Трескавец“. Беа на таа прошетка сите професори. Тоа беше ретка прилика отец Јован да излезе од Богословијата. Тој не одеше често на тие прошетки зашто тоа него не го привлекуваше.

Знам дека потоа, во 1934 година замина од Богословијата бидејќи го ракоположија за епископ на Шангај. Јас потоа завршив и до 1940 година работев во Штип како вероучител. Во Штип веќе нема живи ученици на свети Јован Шангајски.

Панче Постолов,
Штип, 22 март 1997

6. ПОСТОТ ЧУКА НА ВРАТАТА

Роден сум во Ново Село (Штипско), а во Штип завршив тогашен четврти клас, денешна осмолетка. Во Битолската богословија појдов во 1927 година. Таму имав прилика да слушам многу про-

фесори ерудити - Николај Шувал, Јован Сокаљ, Кипријан Керн... Меѓу нив беше и новодојдениот суплент Јован Максимович, човек надворешно неугледен, но внатрешно-чист како солза. Велеа дека за време на Револуцијата бил ранет во грлото и затоа имаше еден грглав и неразбирлив глас. Но тој, пред сè, имаше ангелско лице, една ангелска душа и светителско зрачење. Ми предаваше повеќе предмети - литургика, пастирско богословие, некое време и Свето писмо. Беше вистинско задоволство да го слуша човек. Голем ерудит, со големи познавања. Но, она што е најмногу за одбележување е тоа што тој човек живееше духовно. Разумот кај него имаше секундарно значење. Неговата душа, неговото срце беа облагодатени со благодетта на Светиот Дух и тоа сите го чувствуваа, беше неверојатен љубител на богослужбата, особено на светата литургија.

Неговата ќелија беше постојано отворена за нас учениците. Тој за сите нас беше вистински духовен татко. Беше човек што се бореше со сонот и што воопшто не легнуваше в кревет. Како што служителите ќе му го наместеа креветот на почетокот на школската година така ќе го најдеа на крајот од годината. Во ќелијата имаше долга маса целата покриена со книги. Кога ќе дојдеше 23.00 часот, тој одеше по сите спални и застануваше покрај секој кревет. Ако некој од учениците беше откриен, ќе го покриеше; ако беше болен, ќе му дадеше лекаства, а ако беше тешко болен, ќе го однесе в болница. Во интернатот на Богословијата, покрај богословски, имаше и паралелки на гимназисти, сè на сè околу 360 души. Откако ќе ја завршеше обиколката по спалните, се враќаше во ќелијата и правеше полуношница. Некаде кон 01.00 или 02.00 часот навечер, ќе ги навалеше рацете на масата, ќе ја потпреше главата врз нив и ќе „преспиеше“ 10-15 минути, а потоа продолжуваше да се моли.

Бевме пресреќни што имавме таков раководител, таков учител што нè учеше не само теоретски туку и со пример. Можевме пред него да си ја отвориме душата, да му кажеме сè што станува во нас. Кај него никогаш не наоѓавме прекор, тој нè разбираше и ни даваше секогаш полезни совети. По завршувањето на Богословијата заминав во Белград на студии. По две години отец Јован дојде од Шангај во Белград, сега веќе како архиепископ, и ми предложи да појдам со него како негов факон. Бев прерадосен, но тогашната југословенска полиција не ми дозволи да одам. Се допишував со него. Секогаш ми пишуваше за она

што навистина ме мачеше. Писмото што ќе дојдеше ќе беше одговор на моите проблеми. Тој беше јасновидец и човек со чудна љубов кон оние што страдаат. Беше жив сведок на вечната сила на Господ Исус Христос и за вечноста на евангелските принципи.

Сум прочитал речиси сè што е пишувано за него, издадено по неговото упокојување во Господа. Неговиот гроб во долната соборна црква во Сан Франциско (Калифорнија, САД) е вистинска светиња, вистинско поклоничко место за православните од целиот свет. Отец Јован направил многу чуда и со право е неодамна канонизиран за светител.

Уште еднаш ќе нагласам дека имав многу професори што беа големи ерудити, беседници, една навистина ретка интелигенција, но отец Јован отскокнуваше од сите нив. Тој се разликуваше од сите по својата духовност. Тој имаше таква молитвеност каква што никој друг немаше. Беше голем молитвеник и преку молитвата ги добиваше сите други дарби. Неговиот главен подвиг во животот беше борбата со сонот.

Се сеќавам еднаш, пред да почне големиот велигденски пост, отец Јован влезе во училиницата со една дебела книга под мишка, со Посниот триод. Се искачи на катедрата целиот озарен и насмеан и одеднаш - бум со книгата по маса. Бум! па уште еднаш - бум! „Некој чукааа!“, извика. „Некој чукааа! Некој чукааа!“ А ние запрашавме: „А кој чука, оче Јоване?“ „Постот! Постот! Постот доаѓа! Постот е бања за душата“. Тој тогаш беше како актер, но не го правеше тоа извештачено, туку сосема природно, тоа доаѓаше непосредно од неговата душа и сите чувствувавме дека тој се радува. Неговата појава ни кажуваше дека постот навистина е чистилиште и бања за душата. Ете, со него имамвме многу такви пријатни мигови.

Архиепископ Охридски и Македонски г. Михаил,
Скопје, 2 август 1997

7. ГОЛЕМ ЧОВЕК

Во интернатот на Битолската богословија, како питомец бев примен по завршувањето на четвртото одделение од основното училиште, а во учебната 1925/ 26 година се запишав во прво одделе-

ние во тогашната осумкласна Гимназија во Битола. По завршувањето, пак, на четврти клас од гимназијата, се запишав во први клас во Богословијата, а ја завршив во јуни 1935 година. Во богословскиот интернат, значи, поминав полни десет учебни години.

Мојата прва средба со светителот беше, според моето сеќавање, кога тој како дипломиран богослов дојде во Богословијата во септември 1927 година, како суплент (приправник). Таа прва средба се случи во дворот на интернатот. Тој веднаш ме забележа, бидејќи сè уште не бев богослов. Му пријдов и му ја бакнав раката, таков беше обичајот. Беше млад калуѓер, необично приемчив и со благ поглед. Ме праша како се викам, од каде сум и која ми е домашната слава. Тоа беа прашањата што ги упатуваше кон секој ученик. Кога по неколку месеци ќе ме сретнеше во дворот на Богословијата, ќе ме викаше по име и ќе ми ги кажеше сите податоци што му ги дадов при нашата прва средба. Секој ученик-питомец од интернатот (бевме преку 150), секого поименично, со личните податоци, го беше запомнил засекогаш.

Во првиот клас во Богословијата, во учебната 1929/ 30 година ми предаваше патрологија. Имаше обичај, пред почетокот на предавањата, накратко да ни го раскаже житието на светителот што се празнува во тој ден. Секогаш ги нагласуваше особините на тој светител, а потоа преминуваше на темата - предавање или испрашување. Во 4 и 5 клас ми предаваше литургика со црковна археологија. Методот му беше ист. На ниту еден ученик, колку што јас се сеќавам, му немаше ставено слаба оценка, ниту го имаше искарано ако испрашуваниот ученик не беше подготвен за тој час. Во дневникот не ставаше слаби оценки. Тој со својот метод нè поттикнуваше на систематско работење: повеќе врз нас влијаеше со своето убаво однесување, за разлика од другите професори, кои беа строги и лесно даваа слаби оценки. На крајот на годината, бидејќи се полагаа сите предмети, настојувавме да бидеме колку што е можно посpremни за испитите. Од испитите беа ослободувани само одличните ученици, јас во нив не спаѓав, но кај отец Јован (така сите го викавме) имав многу добра или одлична оценка. Ми беше срам од себеси да излезам на испит неподготвен. Напомнувам дека на матурскиот испит, иако отец Јован не беше испрашувач (во јуни 1935), бидејќи беше во Шангај,

ние матурантите најмногу одлични оценки добивме токму од неговиот предмет, литургика.

Беше многу скромен. Носеше калуѓерска мандија, а на главата келепуш. При зборувањето малку запнуваше, едвај забележливо, а и поткуцуваше (мислам дека десната нога му беше малку пократка, зашто петицата од чевелот на таа нога му беше повисока). Не знам ни самиот зошто, но учениците му дадоа прекар „мргуд“. Иако знаеше за него, никогаш на ниеден од учениците не му се беше налутил поради тоа.

Имаше една чудна навика. Колку што ние учениците можевме да забележиме, никогаш не легнуваше в кревет да спие. Честопати на часовите дремеше, но никој не може да се пофали дека во текот на наставата можеше да му се „подметне“. Се будно следеше. Ноќе, бидејќи неговата соба беше во приземјето, ако некој „по потреба“ сакаше да излезе надвор, ќе го видеше отец Јован кај што седи на масата со разни книги и чита. Креветот му беше секогаш негибнат. Беше воспитувач и секоја ноќ ги обиколуваше спалните. Еден период имаше во интернатот над 300 ученици. Како нежна мајка се грижеше да не настине некој од учениците. Таквите задолжително ги покриваше. Со еден збор, беше претерано добар. Имавме прилика да го видиме како јеромонах, кога кај нас ќе дојдеше во посета тогашниот надлежен епископ Николај Велимировиќ; отец Јован му правеше метанија, а потоа приоѓаше кон неговата рака и ја целуваше. Нè советуваше и ние да правиме така.

Како наш воспитувач, задолжително нè водеше најчесто во храмот „Св. Димитриј“, а според посебен распоред, во помали групи, одевме секојднево и во црквата „Св. Богородица“. Во недела и за време на големите црковни празници, задолжително беа одредувани ученици да одат да пеат на певница во црквата „Св. Недела“. Се разбира, отец Јован секогаш беше тука за да ја надгледува богослужбата.

Се сеќавам дека честопати одеше во манастирот „Св. Христифор“. Со себе носеше и ученици, доброволци, кои требаше да пеат на певница додека тој служи. Добро се сеќавам, мислам дека беше тоа во 1933 година, спроти Ѓурѓовден, од мојот клас со него појдоа во „Св. Христифор“ десетина ученици за на певница да служат сеноќно бдение. И јас бев меѓу нив. Службата траеше цела ноќ. Сите издржа-

вме на нозе. Утредента, то ест на Ѓурѓовден, по пробдеаната ноќ, се вративме пеш во интернатот, како што и дојдовме, весели зашто еднаш во животот ни се беше укажала прилика толку време да поминеме на служба.

Како проповедник беше многу убедлив. Иако зборуваше неразбирливо, сепак, со своето убедливо излагање ги држеше слушателите внимателни. Божјата промисла секогаш беше со него и во него.

Случките што ми останале врежани во трајно сеќавање, по толку изминати години, не се многу чести. Татковски, на крајот на една школска година, ме беше посветувал да му се извинам на професорот, мислам по историја, за моите искажани мисли што не му беа угодни на тој професор. А поради тоа ми беше ставил негативна оценка, доколку не му се извинам и не ги повлечам зборовите. Да биде несреќата поголема, негативна оценка без никаква причина доби и мојот другар Милан Муждека (подоцнежен епископ Методиј Тимочки). Отец Јован интервенираше кај овој професор да ни ги поправи оценките, то ест повторно да нè испраша. Бидејќи бев прилично тврдоглав и не сакав да се извинам, оценките беа конечни. Тогаш отец Јован ме повика и со неговото топло и разумно убедување успеа да ја смекне мојата тврдоглавост, го послушав и оценките ни беа поправени, без да одиме на поправен испит. Ги запомнив советите на отец Јован дека треба да се трудам да се совладувам самиот себеси, да не дозволувам нечестивиот да ме наведува на зло. Тоа добро го запомнив, а и сега добро го помнам, иако многу работи минаа преку мојата глава. Му благодарам и слава му.

Додека бев во Битолската богословија, Битола како град, според моето мислење, кон нас богословите и кон Богословијата како установа, беше многу внимателен. За приредбите што ги подготвуваше Богословијата, задолжително беа испраќани покани до сето граѓанство. На такви приредби доаѓаше во нашата сала многу народ. Видно беше укажувањето на особена почит кон отец Јован од страна на некои побожни баби, кои туркајќи се по службата во дворот на храмот, итаа кон него да му ја целиваат десницата. И питачите беа негови големи почитатели, а тој не ги заобиколуваше и секогаш им даваше по некој денар.

Нешто друго што ми остана во сеќавањето е неговото големо познавање на Библијата. Целата Библија на црковнословенски ја

знаеше напамет. Сакајќи да го „провериме“, во неговото одајче го испрашувавме, поточно, од Библијата започнувавме да читаме од кој било дел на текстот, а тој едноставно продолжуваше понатаму. Не можевме да го фатиме да не знае, неговото помнење беше извонредно.

Додека бев во Богословијата никогаш, ниту јас, ниту кој било мој другар, не можевме да го видиме налутен отец Јован.

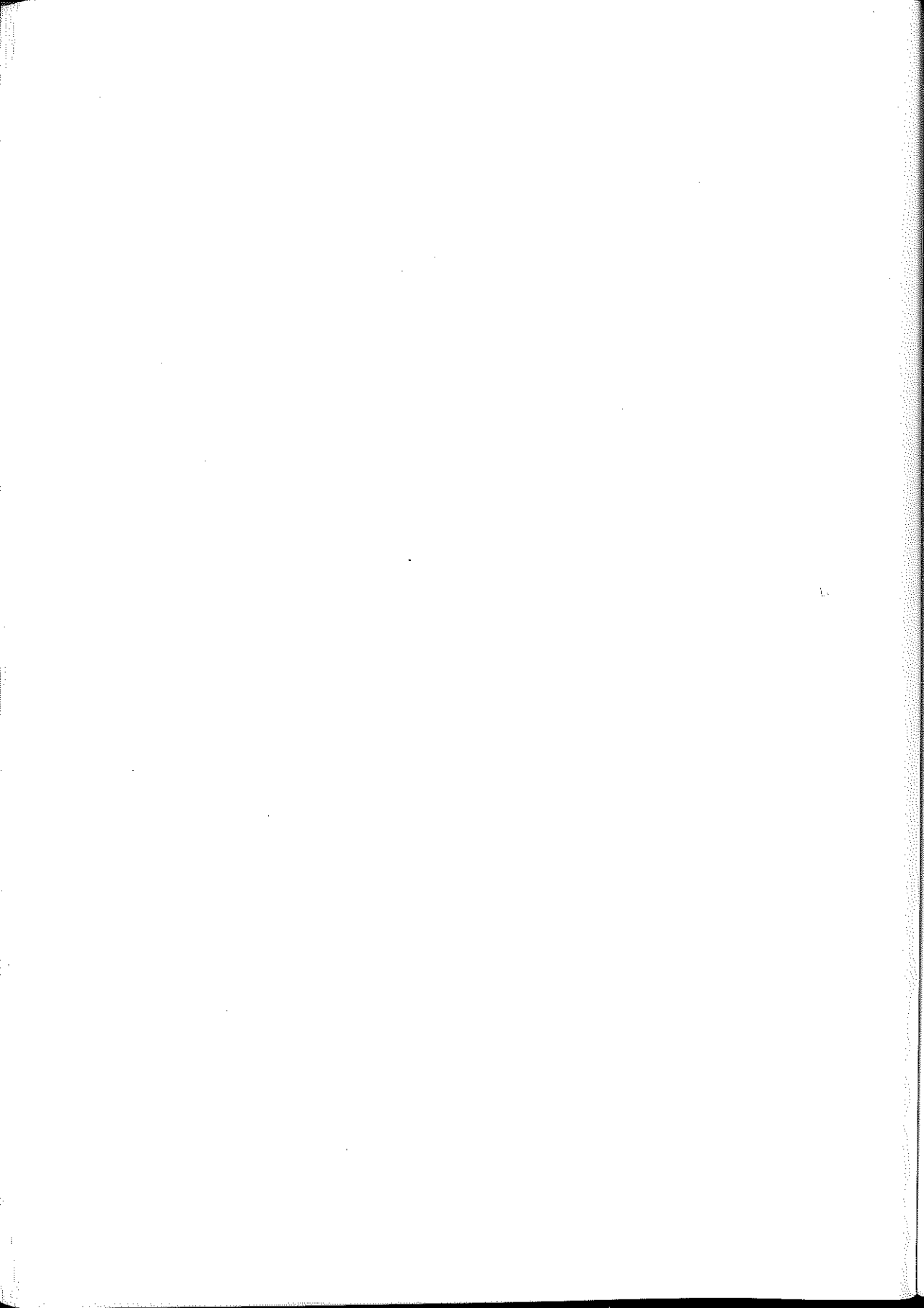
Како пример на неговото добро паметење ќе ја наведам и следнава случка. Од моето родно место, со мене во интернатот беше и некој Љубомир Манаковиќ. Тој во 1928 година се упокои. Владиката Јован од Шангај ми праќа писмо на мојата адреса, онаа што при запознавањето му ја бев кажал кога првпат ме запозна, и ми пишува, значи, од Шангај, меѓу другото, да појдам, ако сум ракоположен, станува збор за 1936 година, на гробот на тој Љубомир на денот на неговата смрт (го беше посочил точниот датум на неговото упокојување, според стариот календар) и да му направам парастос. Не бев ракоположен и таа негова желба не ја исполнив. Ова го наведувам како пример на неговата огромна меморија и на неговата грижа дури и за веќе одамна упокоените некогашни ученици на Богословијата.

Ете, таков е присутен во моите мисли мојот отец Јован.

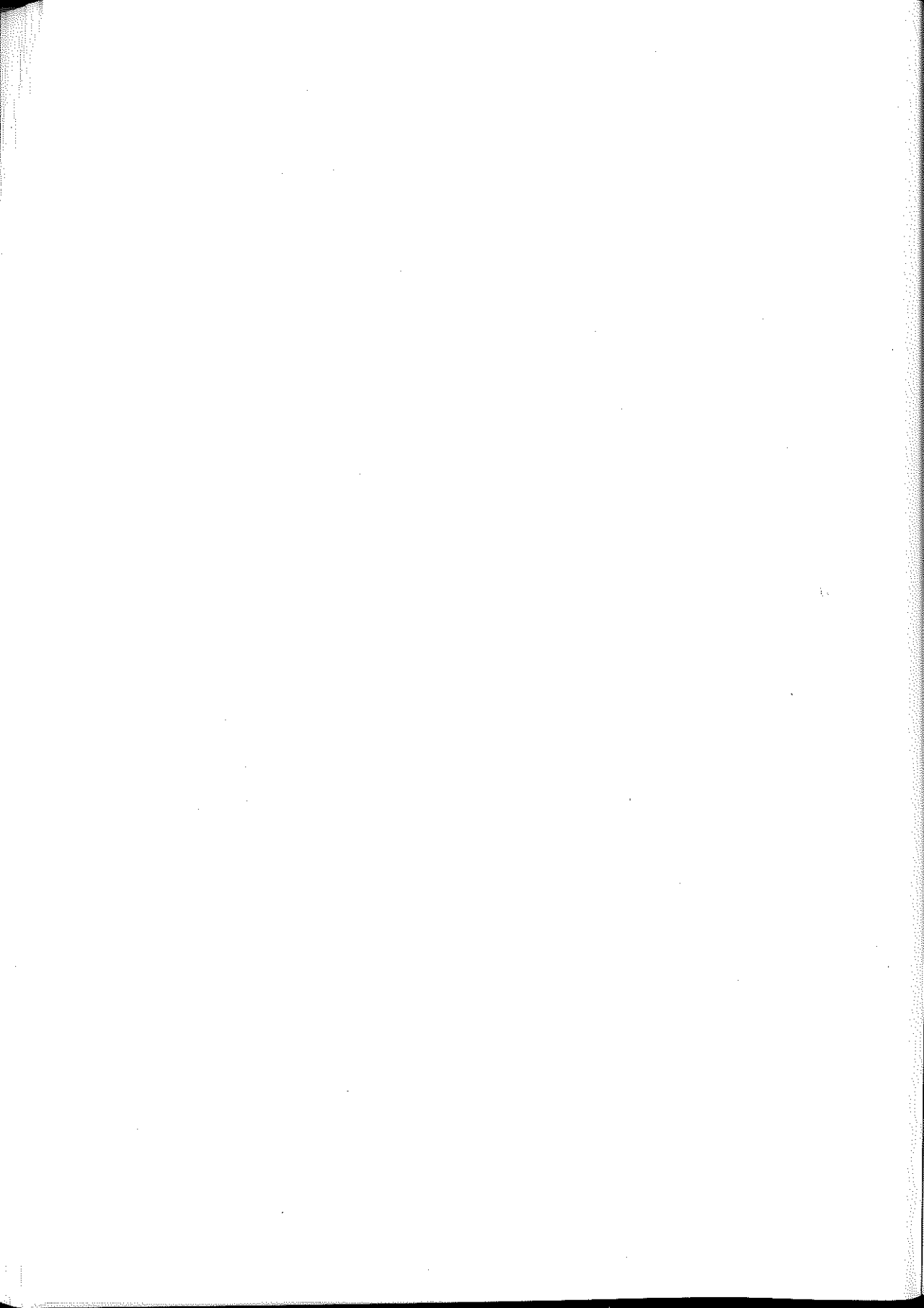
Многу грижи и неволји, но и добри мисли минаа низ мојата глава, но доброто се памети до крајот на животот.

Бог нека ги услиши вашите и моите желби и молитвата на свети Јован нека биде пред него, зашто во такви мисли го носиме и на таков начин се сеќаваме на овој голем човек

Илија Мојсиќ,
Крагуевац, СР Југославија, 23 мај 1998

ДОДАТОК

Јелена ПЕТРОВСКА

Промотивна реч

Велат едно видување еден век. Им благодарам на организаторите што ме поканија да бидам една мониста во герданот којшто денешниве храбри културни дејци го нижат сите овие години подарувајќи ни нам неизбришливи документи, импресии, спомени за едно време, за еден град и за неговите жители. Ве поздравувам сите вас, ценета публико, битолчани, оние коишто така се чувствуваат и сите Вас коишто творите и пишуваат за Битола за таа денес да стане еден од најопеаните градови. И затоа денес имам пријатна должност по традиција да кажам неколку зборови за минатогодишниот труд на нашите ценети колеги коишто храбро чекорат низ ова време невреме и нашите библиотеки и архиви ги збогатуваат со повеќе систематски и историски поткрепени видувања за животот во Битола низ вековите.

Драги мои сограѓани, привилегија е, и чест да се живее и работи во град којшто е еден од оние коишто живеат со цело свое битие мамејќи ги странците што доаѓаат тука за некои од нив и вечно да останат во неговите прегратки.

Крстареле тука културните и оние други рицари низ историјата за да раскажуваат дека тука на Балканот има еден град со душа, град со своето богато минато, единствен, не како другите. А за да еден град стане „подвижен празник“, како што Хемингвеј го нарече Париз, тој мора, пред сè, да има минато. Минато предолго дури и за еден град. Овој град со магнетска сила ги привлекуваше патниците -

намерници, а тие знаеле да се оддолжат и оставале неизбришливи траги на своето постоење. Многу од тие траги пожелтеа и се претворија во прав, некои можеби сè уште чекаат да ги откриеме а оние другите секоја година во мугрите на големиот празник се појавуваат за да сведочат за време минато, за луѓе вечни. И тоа трагање никогаш нема да стивне. Затоа сме и ние денес тука, на нашиот град да му вдахнеме душа.

Но за еден град да има душа не е доволно да се има прославно минато и надеж во иднината, тој треба да знае како да го чува минатото да ја негува сегашноста и секогаш по којзнае кој пат, како пајак да ја плети својата фина мрежа на културните збиднувања во Битола.

Секој град се гради двапати, еднаш од каменот и тулите, друг пат од зборовите и духот. Еден град не е голем ни по својата физичка големина, по своите убави куќи, ни по бројот на жителите или трговијата, туку по легендарниот ореол којшто го создаде човечкиот дух од љубов и симпатија за неговата историја, за неговите улици, луѓе и она нешто што плени илебди кога ќе се прошетате по Широк Сокак.

Зборникот „Битола во XIX век - економски просперитет“ е дел или осмата карика во синцирот на проектот „Битола низ вековите“, што со години со нескриен жар и посветеност кон професијата го вдахнува со живот нашиот ценет сограѓанин проф. д-р Александар Стерјовски со своите соработници а под закрила на Педагошкиот факултет во Битола.

XIX век во Битола е најзначаен за нејзиниот развој што потврдува и фактот дека таа се развива во центар на воена и административна власт во тој регион, се отвораат конзуларни претставништва што придонесува за нејзиниот економски просперитет.

Токму тој економски просперитет е и тема на осмиот по ред Зборник „Битола низ вековите“ во кој се поместени трудови коишто отсликуваат мошне колоритен период од животот на битолчани.

Како прв воедно и доста исцрпен реферат којшто систематски и документирано прикажува географско-историски преглед на стопанскиот подем на Битола во XIX век, авторот Никола В. Димитров ни ја прикажува Битола како урбана населба и хронолошки со низа податоци зборува за нејзиниот развој преку занаетчиството и трговијата како главни стопански гранки што даваат белег во развојот на градот

па сè до почетоците на мануфактурната индустрија во последната деценија на истиот век. Така Битола станала водечки град, престолнина во занаетството и трговијата во западниот дел од Балканскиот Полуостров.

Секако дека географската положба на нашиот град била пресудна и за многу политички влијанија во тоа време, па така авторот Роберт Михајловски ни дава податоци за промени во управата на градот, отсликувајќи го на тој начин и политичкиот пулс на градот. Секако дека политичките прилики го диктираа и економскиот подем на градот сè до 1912 година кога доаѓа период на економско опаѓање на градот и страдањата поврзани со Првата светска војна.

Во периодот на економскиот просперитет Битола била град со традиција, град на еснафите прочуени по својата добра организираност. Проф. Ѓорѓи Димовски-Цолев укажува на изворедната организираност на еснафите во тогашната Битола преку поврзаност со црквата којашто претставувала еден од главните стожери на македонското битие. Споменувајќи се на повеќе угледни фамилии од Битола коишто биле активни донатори и на изградбата на повеќе православни храмови и нивно зографско осликување, посебно се истакнува изградбата на црквата „Света Недела“. Авторот дава податоци и за преубавите фрески коишто се изработени во тој период благодарение на битолските еснафи и донатори кои и покрај нивната национална припадност, пред власта настапувале единствени.

Рефератот „Стопанскиот развој во Битола и Битолско во последните децении на XIX век“ од авторот Кочо Сидовски ни дава повеќе информации за економско-политичките промени во регионот и движењето на населението и неговата структура. Многу значајни податоци за изградба на железничката линија од Битола кон Солун којашто овозможи зајакнување, пред сè, на трговијата но и подем во културата и квалитетот на живеењето во Битола во тоа време. Отворањето на фабриките (пред сè текстилните) во околните села (Магарево, Дихово), парната мелница, како и развој на пиварската индустрија, фабрика за кожи, бонбони и локуми, ќерамиди и др. претставуваат весник на едно ново време, го детерминира идниот стопански развој на Битола и целиот регион.

Зборникот има и додаток во кој е поместена промотивната реч на проф. д-р Јове Талевски којшто, по традиција, го промовираше

седмото издание и се заокружува со информација во вид на дискусија од проф. д-р Александар Стерјовски за султанската дозвола за работа на битолчанец од 1851 год. Таа претставува архивски материјал од непроценлива вредност со што на најдобар начин го заокружува осмиот зборник на трудови посветен на јавната трибина „Битола во XIX век“.

И така сме повторно на крајот од едно видување коешто е воедно и почеток на нашата следна средба. Се надевам дека уште многу ќе истражуваме и пишуваме за нашата Битола и затоа остануваме засекогаш благодарни на сите оние познати и непознати дејци што го вградија својот дух и ентузијазам во пишаните страници на овој град за тој денес да претставува најхаризматичниот град во државата.

Благодарам.

Даниела АНДОНОВСКА-ТРАЈКОВСКА,
асистент во Педагошкиот факултет – Битола

Почитувани гости, дами и господа, ви посакувам добредојде на оваа свеченост по повод 40-годишнината од постоењето на Педагошката академија и Педагошкиот факултет - Битола и да ви се заблагодарам што сте денес со нас. Чест ми е на почетокот да го поздравам :

- ректорот на Универзитетот „Св. Климент Охридски“ - Битола, проф. д-р Виолета Пановска-Бошкоска,
- деканот на Педагошкиот-факултет-Битола, проф. академски сликар Симеон Силјановски;
- градоначалникот на градот Битола - господинот Владимир Талески,
- претседателот на Советот на Општина Битола, господин Зоран Коњановски,
- неговото високо преосвештенство митрополитот преспанско-пелагониски и администратор австралисско-новозеландски, господин Петар, како и почесните конзули на
- Русија, г-ѓа Даринка Крстановска,
- Франција, г-ѓа Калиопа Кривашија-Стилиновиќ,
- Велика Британија, Лилјана Спиrowsка,
- Турција, г-нот Омер Сулејман и
- Словенија, г-нот Михајло Мојсов.

Денес славиме 10 години од основањето на Педагошкиот факултет - Битола. Но, тоа не значи само 10 години реализирање педагошка дејност. Корените кои го крепаат нашето делување се во Учителската школа во Битола. Потоа од 1964 таа прераснува во Педагошка академија за во 1995 г. да се развие во Факултет за учители и воспитувачи. Продуцирањето на педагошки кадри се одвива под водство на професорите и асистентите на Педагошкиот факултет низ поставувањето теориски основи како и практична реализација на истите. Наставната практика опфаќа три фази: набљудување, апстрактно восприемање и самостојно организирање часови под менторство на учителите од менторските институции, асистентите и професорите. Високообразовната дејност на Факултетот се одвива на три нивоа: додипломски студии, постдипломски студии и научен степен доктор. На додипломските студии, од оваа академска година продолжува наставата за насоките: Учители и Воспитувачи, но бележиме и почеток на нови 3 насоки: Двопредметни студии по македонски и англиски јазик, Двопредметни студии по македонски и германски јазик, Двопредметни студии по македонски и француски јазик. Постдипломските студии се организирани во две групи и тоа: Педагогија од областа на методиките и Менаџмент во образованието. На Педагошкиот факултет - Битола основани се два наставно-научни центри: Центар за перманентно образование и Центар за отворено и далечинско образование. Поважни интернационални активности на Педагошкиот факултет-Битола се:

- Fare multy country program;
- Темпус програмата;
- домаќин на ЕТЕН 2005 Конференцијата;
- Студиски престои на наставнички и соработнички кадри во странство;
- Студентска мобилност која во моментот е еднонаочна, односно само наши студенти се испраќаат на студиски престој.

Факултетот соработува и со други воспитно-образовни и научни институции преку склучување партнерства со менторските училишта, Менторските предучилишни устнови и Конзорциумот на педагошки факултети на Република Македонија.

Меѓу останатите активности, Педагошкиот факултет-Битола е организатор на јавната трибина „Битола низ вековите“ која денес се одржува по деветти пат. Иницијативата за оваа манифестација им припаѓа на Педагошкиот факултет и проф. д-р Александар Стерјовски. Среќни сме што во јубилејот 40 години од основањето на Педагошката академија и Педагошкиот факултет денес се промовира една голема идеја на група граѓани од Битола (интелектуалци): а тоа е 1000 години на името Битола.

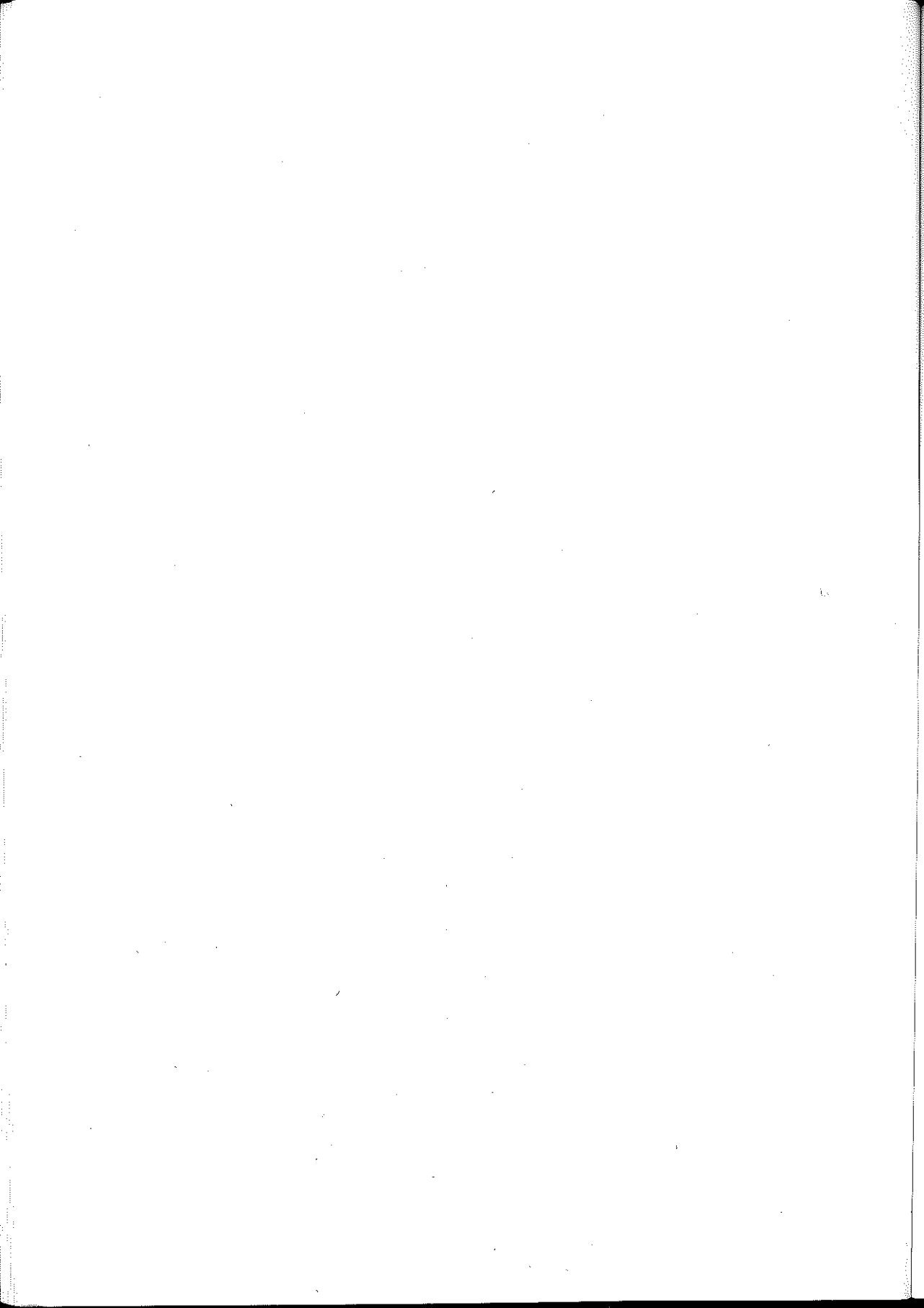
Од името на Педагошкиот факултет ги предлагаме следните членови на работното претседателство:

г-н Сотир Главинче, адвокат;

проф. Ѓорѓи Димовски-Цолев;

проректорот проф. д-р Добри Петровски.

Со особено задоволство му го препуштам раководењето на работното претседателство.

Сотир ГЛАВИНЧЕ

Одбележување на големиот јубилеј - 1000 години од именденот на Битола

Денес посебно сум среќен, зашто денешната промоција „Илјада години на името Битола“ на своевиден начин е круна на сè она што досега го работеше и преземаше нашето здружение на граѓани „Вљубеници во Битола“. Почнавме во далечната 1998 год. како група која ѝ е до срце сè што е проблем но и доблест на Битола. Сакавме да помогнеме во разрешувањето на горливи градски проблеми со интервенции во локалната власт, сакавме и нашите сограѓани подобро да го запознаат минатото на градот во кој живеат. Така се организираа еднаш месечно оние популарни и масовно посетувани средби во просториите на КУД „Стив Наумов“ на кои имаше многу музика, а уште повеќе разговори посветени за минатото и спецификите на нашиот град. Воведничар ќе ја започнеше темата, а останатите се вклучуваа со свои сознанија и свои сеќавања. Како единствена и необична средба од поширок интерес, иако траеше и по два часа, никогаш не беше здодевна и Радио-Битола директно ја пренесуваше.

Преземавме акции со интервенции кај одговорните за почиста и поубава Битола, се обидовме една голема донација што стои замрзната во една туѓа земја, а која ѝ припаѓа на Битола, да ја донесеме во градот, се обидовме да развиваме пријателски врски со вакви или слични асоцијации во соседните земји, не дозволивме да се растури и отуѓи приватниот музеј „Вагнер – Лала“ итн.

Денес, заедно со Педагошкиот факултет од Битола, кој слави јубилеј, 40 години од постоењето, ја промовираме идејата што по-долго ја носиме, одбележувањето на големиот јубилеј 1.000 години од именденот на градот. До 2016 год. кога тоа треба да се случи, Битола треба да живее и да работи за него, треба да направиме секој граѓанин да осознае што повеќе за историјата на својот град и треба да направиме Битола да биде обележана како град со длабоко минато, какво што ретко кој друг има.

Но да чуеме стручно мислење за тоа. Му давам збор на проф. Ѓорѓи Димовски – Цолев.

Горѓи ДИМОВСКИ – ЦОЛЕВ

Името Битола

Почитувани сограѓани,

Дозволете ми да Ви го честитам претстојниот празник, 4-ти Ноември, и да преминам кон промоцијата на илјадагодишнината од првиот именден на нашиот многу љубен град Битола.

Велам именден затоа што за прв пат се споменува неговото име во неговата оригинална форма, запишано во почетокот на XI век, кое нешто за некои градови е реткост, а за нас гордост. Името е запишано на средновековен кирилски споменик, кој, патем речено, по старост е трет таков во Македонија. Споменикот во науката е забележан како Битолски натпис или Битолска плоча. Таа претставува голем мермерен блок, кој своевремено бил вграден во Сунгур Чауш џамија или уште позната како Стара џамија, на чие место претходно постоела црква. Неа војсководачот Сунгур Чауш ја преобразил во џамија, за што сведочи и турскиот историчар мајорот Мехемд Теуфик во неговата Историја на Битолскиот вилает. Оваа некогашна црква, односно џамија се наоѓала наспроти големата зграда на трговското претпријатие „Јавор“. Во далечната 1956 година, според планот на тогашните архитекти, тоа место било предвидено за станбени згради, па при уривањето на споменатата џамија од работниците бил забележан голем мермерен блок врз кој имало напишан текст. За тоа бил известен Градскиот музеј, при кого била прибрана и заштитена плочата. Тогаш месните новинари ја известиле јавноста дека случајно е пронајден

историски споменик од времето на царот Јоан Владислав, внук на Самоил, односно на братот на Самоил Арон.

Настанот со пронаоѓањето на овој споменик беше предизвик истиот да се види. Во Музејот ја имав можноста да ја видам плочата и текстот. Веднаш се забележуваше дека дел од текстот на едно место е мошне истриен. Наводно плочата претставувала скалило – басамак во цамијата па врз текстот се газело кое предизвикало негово триење. Исто така, забележливо беше дека недостига дел од плочата, кој при уривањето со динамит делот некаде го снемал. Читајќи го сосема површно текстот кај поистриениот дел можеше да се прочита како да станува збор за градот Битола. Директорот на Музејот ми скрена внимание дека за прочитување, дешифрирање и воопшто за целосно проучување и презентирање на споменикот биле известени сите соодветно стручни лица како палеографи, слависти, историчари и сл. чиј интерес се покажа дека бил голем. Така, по подолго време од пронаоѓањето на споменикот во списанието Македонски јазик во 1966 година со наслов „Битољска плоча из 1917 године, се јави со свој напис академикот Владимир Мошин. Во својот труд ги даде основните податоци за времето кога настанал споменикот и другите податоци – големината, материјалот, своето читање на целокупниот текст што го има но и оној што му недостига на споменикот, како и датирањето на настанувањето на плочата, односно 1016 – 1017 година, секако со свое образложение.

По Мошин околу текстот на овој споменик се јавија и научниците академици Димче Коцо, Блаже Конески, со свои статии и согледувања врз делови од текстот, додека бугарските учени Јордан Заимов и Василка Заимова (1970 год.) напишаа цела книга во врска со споменикот.

Во врска со настанувањето на споменикот сите се сложуваат дека истиот настанал при обновувањето на битолската тврдина од царот Јоан Владислав, која во време на византиските напади врз царските дворци на Гаврил Радомир, истата била знатно оштетена. По обновувањето на тврдината мермерниот блок со својот видлив текст веројатно бил поставен на видно место, а тоа би бил влезот во тврдината. Денес таа тврдина не постои зашто при заземањето на градот од страна на Турците битолчани им дале голем отпор, па за казна тврдината била до темел урната.

Заимов во својата книга, осврнувајќи се на текстот од Мошин, даде на некои места свои читања и видувања, додека датирањето го определува во 1015–1016 година. По однос на забелешките од Заимов се разви мала полемика со Мошин, кој во списанието Историја (1971 год.) даде нови појаснувања во одбрана на своето читање на текстот. Од сите читања на текстот ми падна в очи она место од петтиот ред надолу каде се споменува името на градот, кое сите споменати научници различно го читаа тоа место. Токму тие разлики сторија предизвик да одам на самото место во Музејот и лично да го прочитам тој збор. Со дозвола на тогашниот директор Димитровски, од плочата направив врз тенка хартија еден вид снимање на буквите. Имено, врз хартијата ставена врз саканиот текст од плочата (буквите) со молив лафтерно го поцрнував тоа место така што од вглабнатите букви се испакнување (оцртуваше) врз хартијата белина при што се гледаа контурите од буквите. Тогаш можев да се уверам и констатирам дека на тоа место е запишано името на градот кое за прв пат се открива во својата оригиналност. Своето видување го образложив и презентирав во еден мој труд под наслов ГРАДЪ СЪ БЫТОЛЬ. Реакции на моето читање во споменатите списанија не се јавија.

Од овој период за градот Битола има сосема малку податоци но неговото име се споменува од неславјански автори, малку поинаку но, сепак, асоцираат на славјанското БЫТОЛЬ. Така, во една од грамотите на византискиот император Василиј II (1019 год.) во која се определувале колку крепосни селани му припаѓаат на епископот на Битола, градот го именува Бутелио („...τον ἑπισκόπον Βουτέλιος“). Исто така, од овој период крајот на XI и XII век, во нашиве краеве навлегувале крстоносците од Западна Европа. Овие феудалци во своите пишувани записки нашиот град го споменуваат како следува: Фулхер од Шартр (1096–1099) го именува Bottela, а пак хроничарот Вилхем Тирски (1168 год.) Buttella. Арапскиот географ и патописец Ел Идриси Абу Абдулах Мухамед запишал: „...од Ахрида до Бутили на исток има два дена пат. Бутили е убав великолепен и пријатен град. „Кога имаме предвид дека нашиов град бил една од резиденциите на царот Самоил, во него постоеле царски дворци, живееле велможи заедно со царот Гаврил Радомир секако дека своевремено претставувал посебна убавина за што пишува и Ел Идриси. Меѓутоа, ниту еден од споменатите странци не го забележал името на градот во неговата славјанска

изворна форма, како што било запишано на плочата, туку го запишале онака како го слушнале, пред сè, гласот ЪI па го прилагодиле на нивното писмо. Токму тој глас од византиските хроничари го запишале како OU = У, а од крстоносците како О или У. Всушност, самиот глас напишан со знакот ЪI дава повод да биде запишан поинаку. Имено, овој старославјански вокал тврдо И (ЪI) во јазичниот процес се мешал со ЪI, односно И. Во нашите простори во говорот тој процес бил во тек за да во XIII век заврши со преименување на ЪI во И. Така Грците овој глас го восприеле како У – а слично и крстоносците, слично но основата на името останала неизменета.

Битола под своето славјанско име во ракописната традиција се среќава во разни прилики. Така, на пример, со истите букви (знаци) за гласовите го имаме и во една забелешка на Болоњскиот псалтир од XIII век (забелешката веројатно е од понов датум) во која стои како некој јеромонах, по име Данил го купил псалтирот со позлатените обетки на својата попадија и два перпери „...срѣдѣ града въ Бытоли“. Во пишувањето на името на нашиот град во наредните векови постои едно шаренило во текстовите. Така, на една фреска во Слинишкиот манастир (1599 год.) градот е запишан без ЪI но на крајот со Ъ. Во истиот манастир на друго место името е забележано без ЪI без Ъ. Во Слеченскиот кодик (XVI–XVIII век) градот е запишан на неколку пати но различно: Битола, Битолѣ, а во Зографскиот кодик, кој потекнува од истото време, како Бытолиа. Интересно е што во кодикот на манастирот „Трескавец“ градот е именуван исклучиво во неговата денешна форма, т.е. Битола. Исто така и битолскиот митрополит Митрофан на два пати (1529 и 1532 год.) своерачно се потпишал Битолскѣи. Ова име било користено и пишувано во грчки текст, со грчки букви, односно на антиминосот на митрополитот Павле (1616 год.) како: ПНТОЛН̄, односно Битола. Во поново време, македонскиот Димитрија Чуповски го забележал онака како месното население го изговорува Битолѣа, па и постарите генерации во XX век го именуваа како Битоља – со меко л – што било карактеристично за нашиот битолски говор – љуто, сољено, клуч па и Битоља.

Гордана ФИЛИПОВСКА ЛАЗАРОВСКА

Некои нови моменти за Битолската плоча

Заради изгледот на плочата и местото каде што е најдена јасно е дека блокот од квалитетен ситнозрнест мермер, кој послужил како подлога во која е вклесан старословенскиот кирилски текст е сполија, по името на градот, каде што е најдена, во стручната и научната литература е позната под името „Битолска плоча“ Плочата, најверојатно била вградена пред 1433 година при градењето на Сунгур Чаушовата џамија позната и како Ески или Стара џамија, кога била искористена само како добар градежен материјал. Во литературата се споменува дека е најдена како праг во влезот на џамијата. По кажување на патописецот од 17 век Евлија Челебија, Ески џамија се наоѓала во близина на безистенот. Таа била монументална и имала димензии: 11.00 x 11.00 м.¹

¹ Пред уривањето, џамијата се наоѓаше од спротивната страна на ул. Иван Милутиновиќ на местото каде што денес се изградени подземните склоништа во зелената површина зад зградите источно од „Уредот“ (ДНЗ). Кај Јордан Заимов и Василка Заимова, Битолски надпис на Иван Владислав, самодржец б'лгарски, староб'лгарски паметник од 1015-1016 година, Софија 1970, (издание на Б'лгарската академија на науките, стр. 9, б. 1; е забележана 1522 година на градење на оваа џамија; 2) Мехмед Тефик, Кратка историја битолског вилајета, Братство књ. 43, XXVII, 1933, стр. 213; пишува дека оваа џамија била изградена врз црква; 3) Крум Томовски, Џамии во Битола, Скопје 1956/7 г. отделен отпечаток, 181, вели дека на местото на Сунгур Чауш џамија се наоѓала црквата „Св. Спас“ тој вели: „По стросж на сидаријата, градбата, била слична на џамијата изградена пред 1433 во Изник, Минарето ѝ било од левата страна, била сидана од камен и тули, со трм, два свода и купола во средината. Познатиот патописец од 17 век пишува

Врз основа на податокот дека Ески цамија била изградена врз урнатините на црква, нè наведува да се прашаме и да претпоставиме дека оваа мермерена сполија, пред 1433 година веќе била вградена во црквата „Св. Спас“ која постоела на истото место пред да се изгради цамијата². За црквата Заимов претпоставува дека била урната при освојувањето на Битола од страна на Турците Османлии, а како градба во урнатина постоела пред 1433 година кога била изградена цамијата.

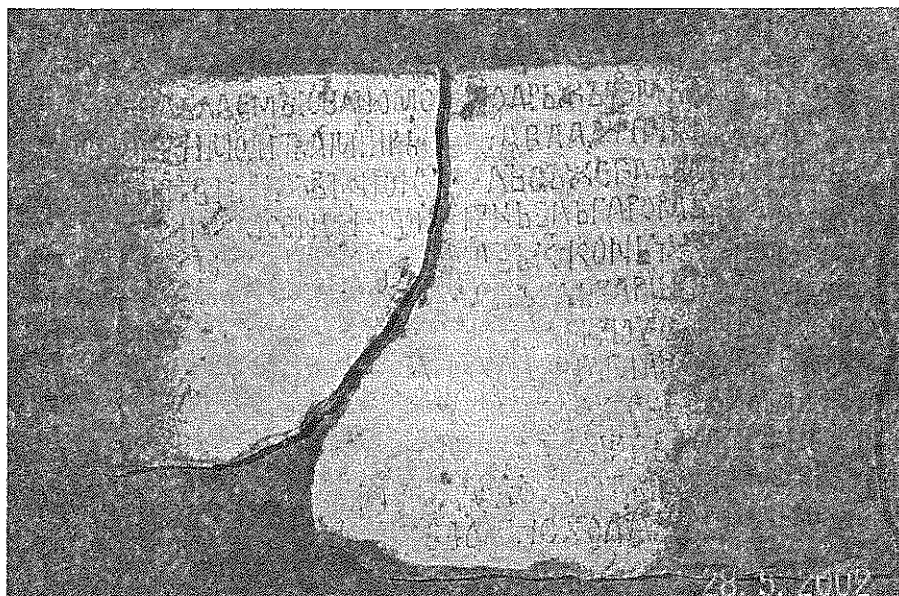
При проширувањето на ул. Иван Милутиновиќ во 1956 година, цамијата била урната, а плочата притоа била скршена на два дела од кои едниот, бил сместен во Народниот музеј во Битола а другиот бил во „Народни имоти“ - Битола³. Вториот фрагмент со сочуваниот текст, подоцна бил пренесен во Народниот музеј Битола⁴. При повеќекратното преместување на мермерната плоча, таа во средината по целата висина се раздвои со ширина од два сантиметри, и така во внатрешноста на плочата станаа видливи две паралелни метални шипки кои ги спојуваа двата дела од плочата. Според кажувањето на Драгица Симоска, овие шипки многу стручно ги поставил тогашниот музејски препаратор Пандо.

„Чаушовата цамија, која се наоѓа близу до безистенот, има многу посетители“ (Putopis, odlomci o Jugoslovenskim zemljama, II, Sarajevo 1957, str. 58): Заимов на стр. 9. бел. 2, според содржината на текстот на плочата се прашува: „Каде се наоѓал градот кој го обновил Јован Владислав, за спас и живеење на населението, односно тврдината на Битола?“ Тој дава две претпоставки: „над урнатините на античкиот град Хераклеја Линкестис или над месноста викана Крива Воиденица, чиј врв носи име „Кале“ над Германските гробишта. На втората локација археолшки се ископуваше од 1978-1981 година, на највисоката доминанта каде беше откриена средновековна населба „Кале Битола“ и остатоци од катедрална црква од 10-11 век, а се наоѓа северозападно од Битола и десно од патот кон с. Братиндол и Охрид,

² Ј. Хаџи Васиљевиќ, *Град Битољ*, Београд 1911.

³ Според сочуваната документација од 1056 година.

⁴ Исто, според извештајот на тогашниот директор Петар Мачкиќ, кој се совпаѓа со сеќавањето на Ѓорѓи Димовски-Цолев.

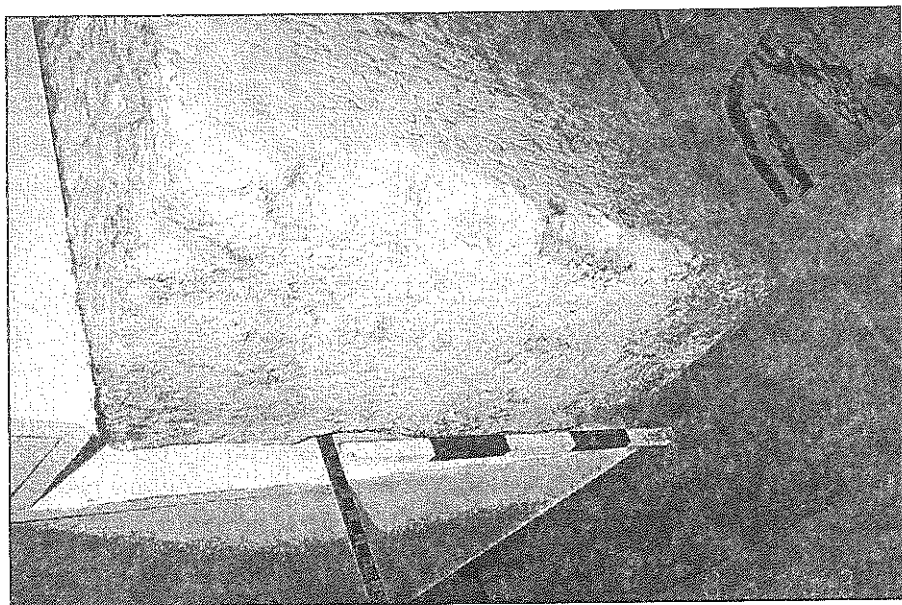
Денес, поточно од 02.08.2003 година⁵, плочата се наоѓа изложена во витрината на салата со презентирани средновековен период во постојаната музејска поставка поставена во зградата на НУ Завод и музеј Битола.

Димензиите на плочата се 0,98 м. x 0,60 x 0,28 м. Лицето на плочата е мазно. Грбот е груб. Од текстот недостига горниот, првиот ред, како и левата страна, односно почетните букви на сочуваните 12 редици. Десниот и долниот раб, без да го оштетат текстот се неправилно потскршени. Горната, подолгата и двете пократки страници се вертикално, клесарски, обработени и најверојатно биле подготвувани како дел од праг или дел за скалило. Предната, подолгата страна на можното скалило или праг е онаа страна од каде што почнува содржината на старословенскиот кирилски текст.

Збунува изгледот на убаво обработената вертикална површина и измазнетиот и засечен раб на оваа страна. Двата паралелни правоаголници кои завршуваат со квадратни отвори, најверојатно се подготвени како жлебови во кои влегувале метални држачи, спојки

⁵ Во поставката се изложи по повод прославата „100 години Илинден“.

или кланфи кои го прицврстувале мермерниот блок кон нешто. Засега не можеме со сигурност да тврдиме кога и со каква цел настанале овие промени во мермерот. Едно е секако сигурно, дека настанале откако првиот ред од текстот бил исечен, а површината била намалена. Исто така, не се знае дали истовремено и левата страна од плочата била исечена - намалена. Врз површината на спротивната, втората, подолгата страна, на сочуваниот дел од откришената страна, се забележува остаток од малтер со црвено - розева боја оросан⁶ или хидростатен малтер. Можно е дека овој малтер е секундарен остаток од допирната површина на малтерот во подот кој обично се правел со таков малтер заради заштита од влага. Засега овие моменти нека останат како можност за натамошни истражувања од чии резултати можеби ќе добиеме податоци за историјатот на употребата на плочата.

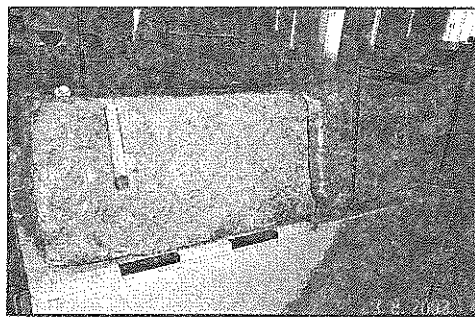
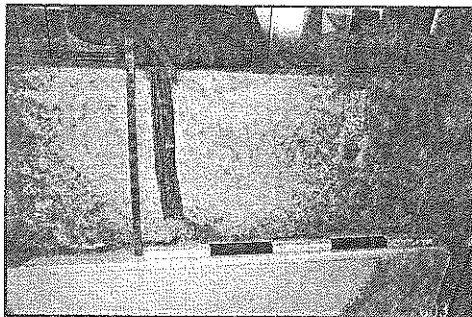

Со прославата „100 години Илинден“ се покренa иницијатива овој вреден историски споменик да си го заземе своето предвидено место во постојаната музејска поставка. Заради тоа се изготви програма, која де-

⁶ Овој вид на малтер си го добил името по градот Оросан на Блискиот Исток.

лумно ја финансираше Министерството за култура на Република Македонија. Пред да се изложи врз плочата беше преземена мала конзерваторска постапка со цел истата, т.н. Битолска плоча или Плочата на царот Јован Владислав да се презентира за пошироката јавност⁷.

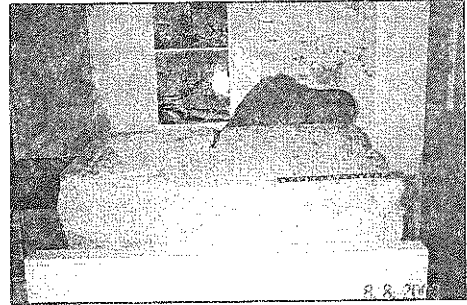
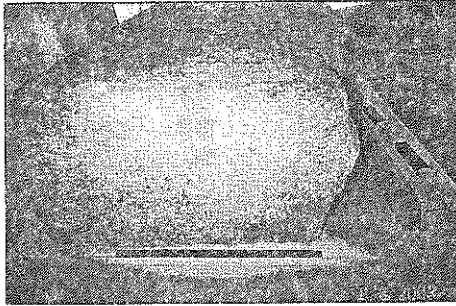
Заради чест транспорт во средината на плочата се појави пукнатина за да се намали растојанието на вертикалната пукнатина на плочата се постапи според предлогот на Ефто Димовски. Пукнатината се намали само со стегање на двете разделени парчиња. После тоа се пристапи кон чистење на мермерот со неутрални средства, а потоа се изврши минимална реконструкција, односно се изврши пополнување на пукнатината со смеса од гипс во која се исцртаа и буквите кои постоеја во моментот на нејзиното откривање во 1956 г., а истите се познати од објавените фотографии и калкови од достапната литература, како и од калкот кој беше изработен од конзерваторот Гордана Филиповска, во текот на зимата во 1976 г. Во четвртиот ред одозгора, беше вратен мал мермерен дел од плочата со сочуван дел од буква „К“ дел од зборот „октомври“⁸.

⁷ Раководители на проектот се: Гордана Филиповска Лазаровска, археолог, советник кустос, Зоран Алтипармаков, дипл. архитект конзерватор и м-р Александар Литовски, историчар кустос. Непосредна конзервација на плочата и текстот изврши Ефто Димовски, виш конзерватор техничар. Одлив на текстот на плочата направи Тони Николовски, вајар конзерватор. Целата акција беше поддржана од директорот на установата Валентин Соклевски, етнолог.

⁸Фрагментот ми го довери во далечната 1977 г. кустосот Драгица Симоска, која беше присутна кога се пренесуваше плочата во Народниот музеј во Битола. Ископувањето се изведуваше во втората половина на јануари и февруари 1956 г. чиј раководител беше д-р Константин Петров и д-р Блага Алексова, археолог.

По кажување на Драгица Симоска, при вадењето на плочата на самото место со истражувањата раководеа д-р Константин Петров и д-р Блага Алексова, додека Симоска беше присутна на терен по откривањето на плочата.

Текстот од плочата прв го објавил проф. д-р Бурмов⁹, а во 1960 година палеографски и историски го прочита и објави д-р Владимир Мошин¹⁰. Во 1970 година Јордан Заимов и Василка Заимова исцрпно палеографски и историски го обработиле опстојно и со големо внимание. За жал, и на двајцата големи познавачи на старословенското писмо им се проткрадна превид: Името на градот како скратеница Мошин го чита како „град на Светите апостоли“, додека Заимов како Битола, но во описот непубликуван онака као што е точно напишано на плочата. Во едно свое предавање одржано токму на оваа трибина професорот Ѓорѓи Димовски-Цолев, го исправи овој превид. Точното име на градот е напишано: БИТОЛЃА. Токму вака до скоро, беше изговорот на името на Битола од страна на старите битолчани,

⁹ Бурмов,

¹⁰ В. Мошин,

Превод на текстот по д-р Вл. Мошин.¹¹

[сх градь схзид]аеих и д'клаеих. ѿваном самодръжценыхъ влхгарьскоро
 [ц(а)рства сз п]омощіж. и модїтвані прѣс(вє)тыа влад(н)чица нашеа в(о)городн)ца.
 ї в(з)
 [чксть и кз заст]япеніе їк ї врьховзною ап(осто)лх сз же градь д'клань вьст(к)
 [вз тврдо оуб]ѣжїше и на сп(а)сєніе ї на жїзнь вьлгаромь начать же
 [сд д'клати сз]градь с(вє)тыхъ ап(осто)лх м(ѣс)ца окт(о)вра кз ї. коньчѣ же сд
 м(ѣс)ца
 [нїонѣ вк кѠ(?) сз ц(а)рь] и с[амодръжцѣ] быстх вьлгарїнь родомь. оу-
 [вѡ взноукх нї]с[оаы и рїфнїа] благовѣрноу. сынъ арона г-
 [таркнша]го же врата самоуила самодръжавьнаго. ѿже ї развїстє
 [вз кансѡрѣ] вонска грѣцкж ц(а)рѣ кюр касїїаїа. вдеже кьзлатє ны зла-
 [то]сфол. сз же вєли ц(а)рь. ра[з]-
 [вїть вьстє ц(а)рем] кюр василїемь с ф б ї го лѣт(о) оть створєніа мїра
 [м(ѣс)ца нїоїа вк кѠ. лѣтоу то]моу нсходмроу

Превод по Иван Заимов:

¹¹ М Текстот е преземен од Гордана Томовиќ, Морфологија кирилских натписа на Балкану (посебна издања књ. 6 Историски институт) Београд, 1974, 33.

1. + (Овој град го подиг)на и изгради. (Ј)Ѓован самодржец на бугарското
2. (царство со по)мош и молитвите на Пресвета Владичица Наша Богородица. И во
3. (чест и со заст)апување на 12-те и Врвните апостоли (Петар и Павле). Овој град изграден (обновен) беше
4. (како убежи)ште за спас и за живеење на бугарите (бугарското население, во смисол: не римјани). Почнат е и со
5. (граден е овој) град съ БЫТОЛЪА во месец октомври на 20. Завршен е во месец
6. (јуни на 29. Овој цар) и самодржец беше Бугарин по (раѓање=родом, не беше римјанин по) народност.
7. (тој е внук на Никола и Рипсимија) благоверните. Син е на Арон п-
8. (остариот брат на Самоил) самодржец. Кои ја победија и ја разбија (уништија)
9. (во клисурата (теснецот), војската на грчкиот цар, кир Васи)лие. Каде беше земено: зла-
10. (то, оружје, царскиот шатор, регалии) фое. Се вели овој Васил цар го раз-
11. (би царот Самоил) 6522 (1014) ЦФКВ во годината од створањето на светот (во месец јули на 29). Во летото што тогаш минуваше.

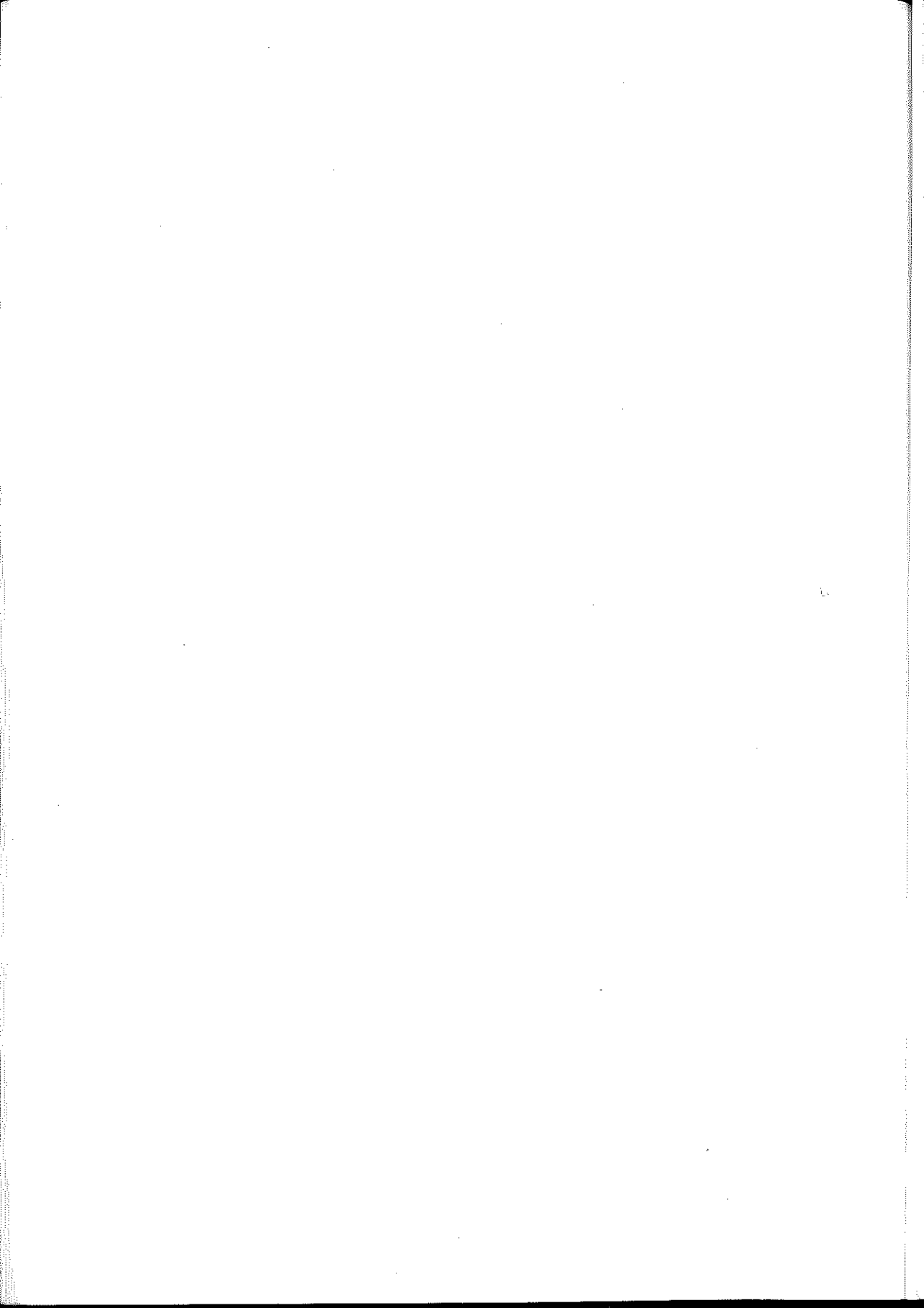
+ Во летото 1016 од створањето на светот го обнови овој град

1. (создаден) и изграден, од Јованом самодржец, бљгар,ски,с
2. (со п)омош. и (*со) молитвите на Пресвета Владичица Наша која е Богородица. и со
3. (заст)апување (*подршка) на 12 и Врвните апостоли, овај град беше изграден
4. (за уб)ежиште (*прибирање=засолнување) (* и за спас) и за живеење на бљгарите. Ппочнат беше, овој
5. град, Битол, а во месец октоври на 20. Завршен беше во месецот (кој)
6. исх (даештоу с, (*месецот кога се заврши крунидбата на царот Јован кој)..... беше, бл'гар'ин, по раѓање,

7. (*внук на Никола и Рипсимиа) благоверните. Син на Арон* постар брат на Самоил цар самодржавен. Го победија и го разбија во (клисурата) Ч
8. (пон. грчкиот цар кир Васил. Кде што беше земено (*заробено) злато
9. (оружје, царскиот шатор, регалии и го направиа) сфое се што беше на Васил цар. Разбиен
10. (во Кључ беше цар Самоил во 1014 година од почетокот на светот
11. (и умре во) годината која тогаш изминуваше (завршуваше)

Според овој натпис, може да се смета дека Самоил умрел на 06.09.1014, бидејќи на 14.09 е византиска Нова година.

Како што се гледа, оваа плоча со својот текст е од големо значење за историјата на градот Битола.

Александар СТЕРЈОВСКИ

Градски родендени и имендени

Градовите се како луѓето. Ги има големи и мали, славни и обични, светли и мрачни, весели и депресивни, динамични и безволни. Како и луѓето, се раѓаат и умираат.

Наспроти индивидуата, чиј роденден е утврден и е дел од биографијата, град со роденден е планетарна реткост.

Рим е од ретките. На 21 април 772, според едни, 754, според други, 752, според трети пред новата ера, токму на празникот Парилија, епонимниот и митски јунак и подоцнежен прв крал на Рим, Ромул, со плуг од бронза, влечен од крава и бик, ја заора првата бразда, означувајќи ги границите на идниот град.

Приказнава, се разбира, е од подоцнежниот период, кога Рим веќе стана империја и кога имал потреба од вакви датуми. Но тој влезе во неговата историја и секоја година, торжествено и богато, долго и бучно се славел.

Другите градови на своите родендени само се навраќаа.

Градот Сплит неодамна прослави 1.700, Москва – 850, Санкт Петербург – 300 години. И овие јубилеи не станаа минливи и еднократни славја, што се одбележуваа со некоја локална манифестација, ами национални датуми од извонредно значење. Државата го презеде менторството. Десетина и повеќе години во Санкт Петербург ќе се гради инфраструктурата и свеста за јубилејот. Завршницата стана само финален чин на еден куп крупни содржини.

Ете, меѓу овие ретки градови со познати родендени е и Битола.

Ако Хераклеја Линкестис се прогласи за битолско градско предградие, што таа тоа денес и е, тогаш годината 359 пред новата ера, кога првпат се споменува, би требало да се третира за нејзин роденден.

Но денес говориме за нејзиниот именден. Благодарејќи на „Битолската плоча“, кирилски споменик од капитално значење, се открива дека името на нашиот град е старо цел еден милениум. Тоа е голем и редок датум. Оваа генерација битолчани имаат привилегија и ретка можност 2016 година, именденот на градот да го одбележат како што заслужува. Ќе треба да се вложи многу труд, многу ентузијазам од секој, умеење и големо предано срце да се направи приближно она што го направија другите славеници пред нас.

Ќе успееме ли?

СОДРЖИНА

Александар СТЕРЈОВСКИ	
Вовед	5
Аница ГОРГИЕВСКА	
Судбината на битолските старини во XIX век	7
Јован Д. КОЧАНКОВСКИ	
Џон Аугустус Лонгворт, прв британски конзул во Битола (1852 – 1860)	13
Кочо СИДОВСКИ	
Ами Буе за Битола	23
Горѓи ДИМОВСКИ - ЦОЛЕВ	
Пелагонискиот митрополит Венедикт во Битола 1853 – 1869	51
Владо ГОРЕСКИ	
Фердинанд Гало – почетоците на културната и духовната соработка помеѓу Битола и Словенија	57
Никола В. ДИМИТРОВ	
Чехот Новак – повод за понатамошни истражувања	61
Никола МИНОВСКИ	
Параскев Цветковс (1875 – 1903)	77
Александар ГУЛЕВСКИ	
Сведоштва на битолските богослови за Свети Јован Максимович	89

ДОДАТОК

Јелена ПЕТРОВСКА

Промотивна реч..... 109

Дискусија

Даниела АНДОНОВСКА-ТРАЈКОВСКА 113

Сотир ГЛАВИНЧЕ

Одбележување на големиот јубилеј – 1000 години
од именденот на Битола 117

Ѓорѓи ДИМОВСКИ - ЦОЛЕВ

Името Битола 119

Гордана ФИЛИПОВСКА-ЛАЗАРОВСКА

Некои нови моменти за Битолската плоча 123

Александар СТЕРЈОВСКИ

Градски родендени и имендени 133

Издавач:
Педагошки факултет – Битола
Библиотека: *Историски шем*

*

За издавачот:
Проф. Симеон СИЛЈАНОВСКИ, акад. сликар - декан

*

Одговорен уредник:
Д-р Александар СТЕРЈОВСКИ

*

Коректор
Стево ГАЦОВСКИ

*

Секретар на редакција
Гого СТЕРЈОВСКИ

*

Компјутерска подготовка
Пеце ИЛИЕВСКИ

*

Печати:
„Киро Дандаро“ - Битола
Тираж:
300 примероци

